

АЛИШЕР ИБОДИНОВ

СОҲИЛ ЯҚИН, ЯҚИН...

Қисса

«SHARQ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ – 2010

Мусаввир:
Осимхон Восихонов

Ибодинов, Алишер.

Соҳил яқин, яқин..: Қисса/А.Ибодинов. — Тошкент:
«Sharq», 2010. — 144 б.

Алишер Ибодиновнинг янги қиссаси Муҳаббат ва садоқат, Жамият ва инсон тақдир кечмишлари ҳақидаги завқ билан ўқилгучи насрий дostonдир.

ББК 84 (5Ў)6

ISBN 978-9943-00-313-2

© «Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси Бош таҳририяти, 2010.

*Мен сенга демонки, тарки ишқ эт, лекин,
Андоқ қилким, сўнгра пушаймон бўлма!*

Заҳириддин Муҳаммад Бобур

Туни билан эзиб ёққан ёмғир тонгда тинди. Бироқ осмоннинг қовоғи очилгани йўқ, залворли булутлар хуршиди олам юзини тўсган, этни жунжиктирадиган, шашти паст шамол эсиб турарди. Бекмирза ётган жойида бошини кўтариб, деразадан ташқарига бир қарадида, яна ёстиққа ўзини урди. Хона иссиқ, сокин...

Девор соати одатий «чиқир-чиқир»игина жимликни бузади. Бекмирза у ёққа тўлғонди, бу ёққа тўлғонди, барибир уйқуси келмади. Кўп ўтмай ҳовлида йўтал товуши эшитилди. Бу — Моҳигул, Бекмирза ака наинки хотини Моҳи, балки бу уйдаги барчанинг йўталини бир-биридан ажратади, танийди. Худди шу фикри тасдиғидай Моҳининг бўғиқ, хирқироқ йўталига нариги айвондан чиққан ингичка, калта йўтал жавоб берди. Бу — келини Нисохон.

Ярим соатлардан сўнг ўғли Тоҳирнинг гулдурос йўтали янгради, у Нисо юз-қўл ювгани иситадиган сувни кутиб ётади, сув исигач, Нисо келиб, деразадан «Дадаси, таҳоратингизга иссиқ сув тайёр» дейди. Тоҳир гулдурос йўталганича чопонини елкасига ташлаб, мис чойнакдаги илиқ сувни қўлга илиб ҳожатхонага йўргалайди...

Шаҳар иситиш тармоғидан бу ерга сув етиб келмади. Ҳаммомни ҳар куни иситиш эса қимматга тушади. Сўнг невараларнинг йиғиси, Нисонинг қай бир боласини жеркиб шапатилаши эшитилади. Қўш қаватли уйнинг зинапояси эса Бекмирзанинг эрдан ажраб, анчадан буён икки боласи билан ота уйида яшаётган қизи Севаранинг шиддатли, негадир доимо аламли туюладиган «тақ-туқ, тақ-туқ» оёқ зарбларидан нола қилаётгандай овоз чиқаради. Унинг йўтали ҳам оёғи товушидай газабнок, аламли, аллақандай «ҳиқ! ҳиқ!...» Гўё эзилиб йиғлаётган одамнинг ҳиқиллашидай...

Сўнг ғала-ғовур бошланади. Нонушта, болаларни мактабга, Тоҳирни, Моҳини, Севарани ишга жўнатиш можароси ҳовлини тутади. Устига-устак Тоҳир, Севара, Моҳининг хоналарида телевизор вағирлашни

бошлайди. Тавба, булар ўзи тун ярмидан оғунча теле-экрэн қаршисида гоҳо мизғиб, гоҳо сергак ўтиришган, тонг саҳардан яна ўша худолари пойига тиз чўкишади. Ярим соатлар чамаси давом этган бу можаро ҳам тугагач, Бекмирзанинг хонасида полга тез-тез босилаётган шиппак товуши яқинлашади.

— Дада, ассалому алайкум. Яхши ётиб турдингизми?! Чойингиз тайёр... — Нисонинг товуши меҳрибон. Унда ҳамдардлик оҳанглари кучли, ҳа, худога шукур, келини жўяликкина, уйдаги барча рўй берган можароларга қарамай, қайинотага ҳурматини сақлаган...

— Хўп, қизим, ҳозир...

Нонуштадан сўнг у ҳовлига чиқди. Куртаклари эндигина бўртиб келаётган турли нав ўриқлар, қашқар гилос новдаларида ҳали ҳам ёмғир суви иниб турибди. Қўш қават, пишиқ гиштдан замонавий қурилган ҳайбатли данғиллама иморатнинг тунука тоmidан ҳам биллур томчилар пастга энади. Нисо гир атрофи иморатлар билан ўралган ҳовлидан кунчиқарда жойлашган молхонада сигир соғяпти. Кимдир ўрнатган одатга мувофиқ бу уйда сигир эрта саҳарда эмас, балки, ҳамма юмушга жўнаб, ҳовли холи қолгандагина соғилади...

Бекмирза негадир кўчага қараб юрди. Ҳашаматли дарвозадан чиқиб, атрофга аланглади. Тунги ёмғир аямай ювган асфальт йўл ялтираб, кулиб ётарди. Кўча қирғоғидан ўтган ариқда эса юзасига шох-шабба, хашаклар илиб олган лойқа, бўтана сув тошгудек тўлиб оқяпти. Онда-сонда ўтиб турган машиналарни ҳисобламаса, кўча кимсасиз. Шу аснода Бекмирзанинг кўзи ариқдаги сув юзасида, хас-хашаклар орасида қалқиб келаётган оқ бир нарсага тушди. Вожаб... Бу қоғоз кема-ку! Оддий ўкувчилар дафтари варағидан ясалган, ичига аллақандай суратлар туширилган қоғоз кема! Шошиб оқаётган лойқа сув сатҳидаги қоғоз кема гоҳ гир айланар, гоҳ шох-шаббаларга туртинар, гоҳ майда тўлқинлар бағрида каловланар, бироқ фарқ бўлмай оқиб... Йўқ, йўқ, худди улкан дарё мавжларидаги ҳақиқий кемадай сузиб келарди! Бекмирзанинг хаёлига ариқда оқиб келаётган қоғоз кемани кўрмаганига ҳам анча йиллар бўлгани келди. Негадир ҳозирги болалар қоғоз кемалар яшашмайди. Ариқ ва сойларга ўзлари ясаган кемаларни қўйиб юбориб, ўжар, майда

тўлқинлар оша сузаётган кемалари ортидан қийқириб, кувишмайди. Бекмирзанинг болалигида эса бундай ўйинлар жуда кўп эди.

У беихтиёр ариқ ёқалаб қоғоз кема ортидан юрганини сезмай қолди. Мана, қоғоз кема қўшни ҳовли кўприги тагидан ҳам эсон-омон ўтиб олди. Кўприк тагидан муваффақиятли ўтиб олгани учунми, сув юзасида рақсга тушгандай «гир» айланди-да яна олисларга сузиб кетди.

* * *

«Шомирза» йўл-патруль хизмати пости серқатнов йўллар чорраҳасида жойлашган. Юксак Помир тоғлари бағридан чиқиб, Сирдарё соҳилларига кетган Водил—Ёзёвон ва Андижон—Тошкент йўллари шу ерда кесишади. Кундуз соат 10-... февралнинг сўнгги кунларидан бири. Гарчи осмонни булут қоплаган, қуёш кўринмаси-да, ҳаво илиқ.

— Яна ёмғир ёғади-ёв, осмоннинг қовоғи солиқ, — дея норози минғирлади эрталаб постни қабул қилиб олган сержант Сайфиддин Иномов шериги Толибжонга.

— Э, нимасини айтасиз, — тўнғиллади Толибжон.

Ҳа, ёмғир қуйиб турса аввало ҳаракат хавфсизлиги сусаяди, қолаверса катта йўлдан «физ-физ» ўтаётган машиналар назоратини ҳам қонидасидан чиқмай бажариш мушкул. Хужжатида анча-мунча нуқсонлар бор, машинасига ноқонуний юк ортган ҳайдовчиларга эса худо беради.

Иккаласининг ҳам кайфияти шу тариқа суст ва зик ҳолатда эди. Шу аснода йўлда Андижон тарафдан катта тезликда келаётган қора «Мерседес» кўринди.

— Толиб, тўс-чи анавини! Энасининг уйига шош-япти шекилли, занғар...

Толиб олатаёғини кўтариб йўл четига чиқди.

«Мерседес» ҳайдовчиси постни кўриб тезликни пасайтирди-ю, лекин энди кеч, ўлчагич асбоб аллақачон қоида бузилганлигини қайд этиб улгурган эди. Машина постдан хиёл ўтиб тўхтади. «Мерседес»дан олифта кийинган, хушмўйлов йигитча тушиб, ходимлар томон дадил одимлади. Машина ичида яна уч киши ўтирарди. Ёши олтмишлар чамасидаги, оқсоч бошига бахмал дўппи кўндирган, қора кўзойнакли салобатли одам

уловдан тушди. Лекин у ҳайдовчи ортидан юрмади, йўл ёқасидаги ўрикзор боғларни томоша қилиб қолаверди.

Йигитча йўл ҳаракат хизмати ходими билан қўш-қўллаб сўрашди, ходим ва ҳайдовчи орасидаги анъанавий муомала бошланиб кетди.

Сержант бу хатти-ҳаракатлардан машинанинг унчалик «катта» одамларга тегишли эмаслигини пайқадиди-да, энди ҳайдовчидан назарини узиб, тоғларга қаради. Бунақа пайтда ходим билан ҳайдовчининг муомаласига аралашмаган маъқул...

Водил йўлидан пост томонга бир отлик келарди. Чавандоз отни ўз ҳолига ташлаб қўйган, зулукдай қопқора от «босайми-босмайми» мақомида туёқларини эринибгина кўтариб туширар, гоҳ йўл четидаги дарaxтлар шохларига оғиз солар, баъзан йўл ўртасига ҳам интилиб қоларди. Кунлар хиёл исиб қолганига қарамай чавандознинг бошида мўйна телпак, эғнида қимматбаҳо чех пўстини.

Отнинг зотдор қорабайирлигини кўриб, Сайфиддиннинг чавандозга қизиқиши ортди. Ҳа, асл қорабайирлар ҳозир жуда кам... Бу орада чавандоз йўлни кесиб ўтиб постга яқинлашди. Афтидан ёши элликлардан ошган, кўринишига қараганда ўзига тўқ одам. Ёмғир ёғиши аниқ бўлган бу ярамас об-ҳавода бундай одам нега от миниб кўчага чиқди экан?... От Сайфиддиннинг олдига келиб тўхтади.

— Ассалому алайкум, — деди Сайфиддин негадир шошиб.

Чавандоз саломга алик олмади. Қуюқ қора қошлари остидаги қисик кўзлари аллақандай чақнаб милиция ходимига тикилди.

Сайфиддин ўзини йўқотди. Ким бу одам?

— Ккелинг... — деди у ҳар эҳтимолга қарши каловланиб. Чех пўстинига ўралган одам Сайфиддиндан қахли назарини узмаган ҳолда пўстин чўнтагидан пичоқ чиқарди... Толиб билан баҳслашаётган қоидабузар ҳайдовчи ҳам, Толиб ҳам, Сайфиддин ҳам илон авраган бақалай қотиб қолишди. Чавандоз эса пичоқни қинидан суғурди...

— Ккечир...асиз, — дея негадир бидирлади Сайфиддин, — хизмат?..

Чавандоз Сайфиддиндан кўзини узмасдан ўтқир пичоқ тигини ўз томоғига қадади. Сўнг куч билан пичоқни томоғига босиб, ўнг томонга тортиб юборди! Қир-

қилган томоқдан шариллаб қип-қизил қон отилди! От бирдан чўчиб, бошини илкис тепага кўтарди. Кейин қаттиқ кишнаганича, сувлиқни чайнаб турган жойида гир айланди-да, юқорига, баланд тоғлар томонга чо-пиб кетди.

«Мерседес»дан тушиб атрофни томоша қилиб турган қора бахмал дўппили одам, ҳаммадан аввал вазиятни англаб улгурди шекилли, от йўлига югуриб чиқди. Чавандознинг қўлидан жилов чиқиб кетган, ўзи чап ёнбошга оғиб борар, жон талвасасида эгар тумшугини иккала қўли билан чангаллаб олган, томоғидан оқаётган қон сариқ чех пўстини этақларини бир зумда қорайтириб юборган эди.

Қора бахмал дўппили одам от бўйнида дилдираб, у ёқ-бу ёққа оғаётган жиловга осилди. Бироқ бақувват қорабайир унга бўй бермади. Калласини юқорига ирғаб-ирғаб елишда давом этди. Шу аснода отлиқнинг ўнг оёғи узангидан чиқиб кетди ва у чапга оғиб жиловга осилган қора бахмал дўппилининг устига қулади. Дўппили одам чап қўли билан жиловни маҳкам ушлаганича ўнг қўли билан устига ағанаган отлиқнинг елкасидан қучоқлаб олди. Бироқ шу аснода оёқлари чалишиб жилов ҳам, от ҳам қўлидан чиқиб кетди... Отлиқнинг боши асфальт йўлга тўқиллаб тушди. Бахмал дўппили шу вазиятда ҳам ўзини йўқотмади. Бир лаҳзада бир амаллаб от туюқлари остидан ўзини четга олишга улгурди. Отлиқнинг боши, қўллари беш-олти метр асфальтни сузиб борди-ю, иккинчи оёғи ҳам узангидан бўшалди...

Сайфиддинлар унинг олдига югуриб боришганда нотаниш отлиқ тирик эди. Дўппили одам чала кесилган, қон шариллаб оқаётган бўғизини дарров белбоғи билан маҳкам боғлади. Ярадорни шоша-пиша «Мерседес»га ётқизиб, туман марказидаги шифохона томон ўқдай учишди.

* * *

Бекмирза яна уйга қайтиб кирди. Келин ҳамон куй-маланиб юрибди. Ҳа, ҳайҳотдай ҳовли, мол-ҳол, ўзининг уч, бева қайинсинглисининг икки боласи ташвиши... Ҳа, шу боланинг сабр-тоқатига тасанно, агар бошқа келин бўлса бу уй тинимсиз ғавғо маконига

айланарди, ё келин деган оила аъзоси аллақачон икки, э, кўйинг, уч бор янгиланган бўларди...

Тоҳир ёлғиз ўғил, лекин эрка, шўх-шалтоқ ўсмаган. Эсини таниши, катта ҳаётга қадам кўйиш йиллари кўпроқ онаси ёнида бўлди, шу боисми феъл-атворида аёлларга хос куюнчаклик, озгина ғийбатга мойиллик, қолаверса кетини ўйламай, даб-дурустдан қарор чиқариш каби нуқсонлар илдиз отган. Отани ҳурмат қилсада, лекин она чизган чизиқдан ҳатламайди. Севара ҳам бу борада акасида қолишмайди. Рўзгорининг бузилишига ҳам шу — ўйламай иш қилиш, ўйламай турли гап-сўзни чуваш, ўйламай қарор чиқариш сабаб бўлди. Йўқса, куёв жўяликкина, ишчан, эпақадаги бир йигит эди. Қайнота-қайнонанинг ғийбатини қилавериб, Севара охири уни ҳам тўйдирди... Рўзгордан кўнгли барбод бўлган йигит ичкиликка берилди... Ота-она икковини бир амаллаб шаҳарнинг янги мавзесидаги «дом»лардан бирига кўчириб қутулишди. Бироқ «дом»да куёв баттар бўлди. Кунига хонадонда қий-чув, маст бўқириш, Севаранинг чинқириғи, болалар «дод-войи»... Охири Моҳигул қизни икки боласи билан уйга олиб келишга мажбур бўлди. Бу ҳақда Бекмирзадан ҳатто бирор оғиз маслаҳат ҳам сўрашмади. Бекмирза бир кун сафардан қайтса шу гап... На куда томондан биров «Нима гап?» деб келди, на куёв ароқ ичишдан бўшаган пайтда бир оғиз «Севара, қайдасан?» деб сўради... Шу тариқа, орадан уч-тўрт йил ўтди. Бекмирза индамади. Моҳигул, Севара ҳам жим... Кейинги беш-олти ой ичида эса Бекмирза бу хонадонда бегонадай ҳаёт кечирди. Наинки рўзгор, балки оиланинг мулкий муносабатлари тизгинини ҳам Моҳигул ўз қўлига олган. Шаҳарнинг марказий бозоридаги кийим-кечак дўкони ҳам, Гулистон мавзесидаги озиқ-овқат ва спиртли ичимликлар дўконлари ҳам унинг тасарруфида. Тоҳир иккита сотувчи қиз билан Гулистон мавзесидаги дўконларни, Севара эса Марказий бозордаги дўконни бошқаришади. Дўконларни мол билан таъминлаш, солиқ ва бошқа идоралар билан муомалани Моҳигул олиб боради. Хуллас, Бекмирза минг сўмлик қоғоз пулдай бору, лекин, яроқсиз нарсага айланган... Моҳигул эри билан гаплашмайди. Тоҳир билан Севара кўрса салом беришади, лекин муносабат саломлашишдан нарига

ўтмайди. Ҳолбуки, шу икки болани одам қиламан деб Бекмирза бошини не-не шўришларга урмади...

Моҳигул асли савдогар наслидан, унинг отаси ҳам жуда узоқ йиллар савдо уммонида сузган, гоҳ этак-этак пул топиб, баланд давраларда жавлон урган, гоҳ кемаси тешилиб, ўзининг ҳам асов тўлқинлар бағрида фарқ бўлишига оз қолган, хуллас, шўро даври муҳитининг паст-баландларида пишган одам. Беш-олти йил илгари оламдан ўтган бу кекса савдо ходими болалари, айниқса, қизига савдога аралашишга изн бермаганди... Лекин, қондаги аслият барибир ғолиб келди-ми, ота ўлимидан бир-икки йил илгариёқ, Моҳигул йигирма йил ишлаган мактабидан этак силтаб, ўзини савдога урди. Бекмирза билан Моҳигул шаҳардаги педагогика институтида бирга ўқишган. Иккови ҳам математик. Бекмирзанинг отаси новвойчилик қиларди. Тонг саҳардан қоқ тушгача гуриллаб турадиган оташ тандирга ҳар кун бу одам албатта беш юз-олти юз марта бош суқар, шу тандир боис оилалари анча ўзига тўқ, тағларида «жигули» машинаси бор эди. Ўша йиллари чўнтагида «беш сўм» пули бор одам одатда фарзандини бирор олий ўқув юртига жойлаш ниятида юрар, чунки, фарзанднинг институтда ўқиши, худди машина ёки ҳашаматли уйдаи оила фаровонлигининг бир аломати ҳисобланарди. Бекмирза ҳам шу умумий кайфият боис институт талабасига айланганди. Лекин, болалигидан меҳнат билан ўсган, саҳарларда ханпада ун элаб, хамир қорган йигитча ўқишда ҳам бўш келмади. Курсдошлардан бир поғона баландроқ юрди. Гурӯҳда староста бўлди. Институт олимлари, раҳбарият назарига тушди. Моҳигулнинг «бир новвой ўғлига» меҳр қўйишида шу омиллар ҳам ҳазилакам роль ўйнамаганди...

Институтни битиришган йили тўйлари бўлди. Тўғри, аввалига Моҳигулнинг отаси шу ерда бир оз тайсаллади, нима қилса ҳам баланд дорларга осилган одам бир оддий новвой билан қуда-анда бўлишни эп кўрмай турди анчагача. Лекин, бўлажак куёвининг салоҳияти, одоб-ахлоқи хусусида ўртага тушган одамларнинг оғиз кўпиртиришлари, қолаверса, факультет деканининг совчиликка келиши мағрур отани отдан пастга туширди. Албатта, хотини «Моҳигулнинг кўнгли ўшанда»ли-

ги ҳақидаги тунги шипшитишлари ҳам ўз таъсирини кўрсатган эди...

Икки йилча Бекмирза институтда ўқитувчилик қилди. Бу орада бўлажак илмий иш учун мавзу ҳам танланди. Аспирантура масаласи ҳал этилиш арафасида эди. Моҳигул мактабда ўқитувчилик билан банд. Кутилмаганда, Бекмирзанинг кўринишда соппа-соғ, бақувват отаси юрак хуружидан вафот этди. Ўшанда Моҳигул Тоҳирга бошқоронғи эди. Кечагина Тошкентда, аспирантура масаласидаги режалар билан боши банд юрган Бекмирза бирданига саккиз нафар ука-сингиллар, касалванд она боқувчиси, раҳнамосига айланди. Кейинчалик Бекмирза ҳаётининг ана ўша икки йўл орасида қолган дақиқаларини таҳлил этар экан, «айб ўзимда» деган қатъий хулосага келарди. Ҳа, саккиз бола билан яримжон онани ташлаб аспирантурага йўрғалаш инсофдан эмасди. Аммо бир чорасини топиб илм йўлидан ҳам чекинмаслик керак эди. Агар ўшанда... Ўшанда бой-бадавлат қайнотаси қўллаб юборганда ҳаёт бошқа издан кетармиди... Йўқ, бадавлат қайнота қуданинг дафн маросимларида турди-ю, кейин ўзини аста четга тортди. Қизига «ўзинг пиширган ош...» маъносида гап қилган шекилли, Моҳигул ота уйдан бир қизариб келганича миқ этмади. Тоҳир туғилганда келган отасига қовоқ ҳам очмади. Бекмирза ҳам бўлган воқеа хусусида хотинидан ижикилаб сўраб ўтиришни ўзига эп кўрмади. Ёрдан сўраб қайнотасига ҳам бош эгмади.

Институтдан чиқди-ю, маҳалладаги мактабга ишга кирди. Кечалари нон ёпиб тонгда укаларини бозорга чиқариб юраверди. Ҳа, оғир кечган эди ўша кунлар. Бу ёқда Моҳигул ёш бола билан банд. Бекмирза мактабда дарс бериб, тунлари хамир қоради... «Уйда нон ёпади» деб участка милиционери деярли кун ора хабар олади, ҳар хабар олиши 25—50 долларча пул бошини ейди, санэпидстанция ходимлари, бозор мутасаддилари ҳам, ҳар куни Бекмирзанинг уйдаги тандирдан чиқадиган шу икки юзта нон атрофида гирдикапалак... Лекин, шу тандирга раҳмат, ўн икки жонни боқди, тинмади... Бу орада «қайта қуриш» бошланиб кетди. Бекмирза тандирни катта укасига, мактабни хотинига ташлаб, ўзи Польшага қатнай бошлади. У Польшага яхши алюминий қошиқлар, электр моторчалар, металл буюмлар олиб борар, у ердан турли газламалар келтирарди.

Тоҳир уч ёшларга кириб тили чиққан, гапириши, юриши катта оиланинг эрмагига айланган кунлари Севара дунёга келди. Севара туғилгач, қайнота Бекмирзалар хонадонига яна қатнай бошлади. Куёв Польшадан келтирадиган буюмларни ўз дўкониди сотиб беришга киришди. Бу орада Польшага, собиқ СССРнинг шимоллий республикаларига қатнаб, савдогарликнинг ҳавосини олган Бекмирза йирик ишларга ҳам қўл урди. Икки-уч киши билан тил бириктириб, Узоқ Шарқдан илгари ишлатилган япон, корейс енгил машиналари келтириб сота бошлашди. Қисқа фурсатда Бекмирзанинг қўлида каттагина маблағ тўпланди. Бу орада катта укасини уйлашди. Икки сингилни турмушга чиқаришди. Яна икки ўғил ука етилиб қолганди. Бекмирза шаҳар четидан, баҳаво, сувга яқин жойдан томорқа олиб, ҳашаматли уй қурди. Бола-чақаси билан ота уйини тарк этиб, шу ҳовлига кўчди. Шаҳарнинг икки-уч жойида хотини ва ўзи номига дўконлар барпо қилди. Хуллас, ўқитувчи Бекмирза кейинги йилларда қўлида пул ўйнайдиган, эл аро таниқли йирик савдогарга айланди қолди.

Савдогарлик дунёдаги қадимий, нуфузли, айна пайтда қалтис, етти ўлчаб бир кесишни тақозо этадиган, қолаверса, кўп томони омадга ҳам боғлиқ касблардан ҳисобланади. Дейдиларки, бу касб этагини ушлаган ўн одамдан тўққизтаси маррага етгунча сафдан чиқиб қолади. Хўш, марранинг ўзи нима, у қай ерда, қандай ҳолда намоён бўлади? Ҳолбуки, савдогар худди қиморбоздай ҳеч қачон маррага етмайди. Ҳар бир эгаллаган сарҳади кейин эгаллаши лозим сарҳадлар остонаси бўлиб қолаверади...

Бекмирзанинг ишини худо ўнглади, узоқ йиллар савдогарлик фаолияти давомида сира қоқилмади. Саккиз етимнинг бошини силаётган одам эди-да, ахир у... Ҳаш-паш дегунча болалар ҳам етилди. Эр-хотин, кекса қайнона ва қудалар ўзаро маслаҳатлашиб дастлаб Севарани турмушга узатишди. Орадан бир йил ўтиб Тоҳирни ҳам уйлашди. Укалари ҳам ҳаммаси уйли-жойли бўлишди. Худди шу онларни кутиб юргандек, дунёдан кўнгли тинчиган касалванд она ҳам оламни тарк этди. Қудадан сўнг Моҳигулнинг ота-онаси ҳам бирин-кетин вафот этишди. Бекмирза бир кўзини очиб оламга разм солиб кўрса, ёши эликдан ошибди, чорак аср-

лик умри савдода ўтибди. Соч оқарган, яқинлашиб келаётган кексалик ҳам асорат бериб қолган... Ҳаётда излаган нарсаларига етишган бўлса-да, армонлари ҳам кўп... Кўнгил нимадандир қоникмас, хотиржам эмас эди. «Нимадан бу ғашлик, кўнгилдаги иштибоҳ?...» дея кўп ўйлар эди у. Ё, илмга аталган ҳаётни савдога сарфлаб хато қилдимикан? Оиладан кўнгли тўқ, болалар яхши. Моҳигул билан шунча йиллар бирга яшашди, рўзғор юки босиб, баъзи майда айтишув, тўқнашувлар ойда бир рўй бериб турганини ҳисобга олмаса, орада бирор-бир жиддий келишмовчилик бўлган эмас. Ўша, ота вафот этиб, бошига оғир кунлар тушган кезларда хотини ота-онасининг гапига юрмай, Бекмирзанинг ёнига кирди. Ўшанда «Боланг битталигида этагингни ёп, мана, амакингнинг ўғли — Тошкентда ишлайди, ўзинг биласан, турмуши бўлмаган, агар сал рўйхуш берсак, чопиб келади, нима қиласан исқирт новвой-хонада умр ўтказиб. Бу Бекмирзанг ҳали саккиз нафар етимни катта қилгунча сен қарийсан...» ва ҳоказо гаплар билан ота-онаси Моҳигулнинг қулоғини қоқиб ташлашган эди ўша кунлари. Лекин Бекмирза ич-ичидан тан беради — Моҳигул ҳамма оғирликни ўз бўйнига олди...

Хўш, бўлмаса, бу кўнгил дарди, нимадан ахир?! Сабаби савдогарчилик, олис юртларда гоҳо-гоҳо шерикларга қўшилиб, малласоч хонимлар билан кўнгилхушлик қилгани бор. Бироқ, эртасигаёқ ўша хонимларнинг афт-башаралари ҳам, қилиқлари ҳам дарров хотирадан кўтарилиб кетарди.

— Ё бирор касалга дучор бўлдимми? — дея Бекмирза Россиядаги яхши докторларга ҳам учрашди. Униси у деди, буниси бу деди, у ер-бу ердаги курорту санаторияларда дам олди, аммо кўнгил ғашлиги сира тарқамади... Бу орада ўғли ёнига кирди, хонадонга келин тушиб, у рўзғор ташвиши хиёл нари кетган хотин савдо ишларига астойдил қараша бошлади — иш ҳам озгина енгиллагандай бўлди. Аммо юрагидаги ғашлик юки тобора оғирлашиб борарди.

Шундай кунларнинг бирида кутилмаган бир ҳодиса юз берди-ю, Бекмирзанинг ҳаёти алғов-далғов бўлиб кетди. Қалбининг қоп-қоронғи бурчакларида гуриллаб ёрқин, қайноқ олов ёнди.

Нотаниш одамнинг асфальт йўлда урилиб-сурилиб борган юзи таниб бўлмас қиёфага келган, бурни па- чоқ бўлган, ияги ёрилган, юзини асфальтни туртиб чиқиб турадиган майда тошлар аямай тилган... Бўғзи- ни дарров тикиб, боғлаб қўйишди, аммо жиддий жа- роҳатлардан ташқари ярадор кўп қон ҳам йўқотган эди. Лекин унинг ҳаётини сақлаб қолиш учун доктор ва ҳамширалар на билим ва на вақтларини аяшди. Ҳам- маёғи яра-чақа, уст-боши қонларга беланган одамни тозалаб, ювиб-тараб жонлантириш бўлимига ётқизиш- ди.

— Кўп қон йўқотган, аммо юраги бақувват, — деди операциядан сўнг жарроҳ Ҳамидулло ака. — Менимча, яшаб кетади... Аммо-лекин мия фаолиятига кафолат бера олмайман. Мия чайқалган... Лат еган...

Туман милициясида шу ҳодиса юзасидан тезкор қидирув гуруҳи тузилиб, капитан Адҳам Солиев унга бош этиб тайинланди. Прокуратура ва бошқа тегишли идораларга воқеа хусусида ахборотлар берилди. Албат- та, қидирув ишини бошлашда биринчи навбатда жабр- ланувчи ёки жиноятчининг шахсини аниқлаш муҳим...

Отлиқнинг на чўнтаклариди, на кийимининг би- рор жойида унинг шахсини кўрсатувчи ҳужжат бор эди. Ушлаб олиб келинган қорабайирда ҳам на от, на суворийни аниқлашга оид қилча ҳам белги топилмади.

Биринчи навбатда туман ва шу атрофлардаги фер- мер хўжаликларидан қорабайир от ҳақида суриштири- ла бошланди. Чавандознинг кийимларига қараганда, у анча бадавлат одам эканлиги маълум эди. Шунга кўра ўзига тўқ кишилар орасидан от спортига ишқибозлар, зотдор отлар савдоси билан шуғулланадиган кишилар суриштирилди. Орадан уч-тўрт кун ўтди. ДАН постида ўз жонига суиқасд қилган одам ҳақида ҳеч қандай да- рак чиқмади. Унинг фоторасмлари кўпайтирилиб, ви- лоят миқёсида тарқатилди. Вилоят ҳукуқий нашрида жабрдийда ҳамда қорабайирнинг суратлари, уларга те- гишли ашёларнинг белгилари эълон қилинди. Орадан бир-икки ҳафта ўтди...

Эрталабки муолажа учун керакли дори-дармонлар- ни кўтариб олган ҳамшира эшикни очиши билан рўпа- радаги каравотда ётган беморнинг кўзлари очиқлиги-

ни кўриб, сесканиб кетди! Хиёл кўтарилган қовоқлар остидан қоп-қора кўзлар милтиллаб турарди...

— Ассалому алайкум, — дея салом берди ҳамшира қўлидагиларни палатадаги стол устига қўяркан, — яхшимисиз? Хайрият, хайрият... Мана энди кўп ўтмай, ҳеч нарса бўлмагандек чопқиллаб кетасиз...

Лекин, бемор на жавоб берди, на кўз ишораси билан ҳамширани тушунганлигини билдирди. У яна бир оз муддат эшик томонга маъносиз боқиб турди-да, кўзларини юмиб олди.

* * *

Тонг саҳарда фарёд солган телефон гўшагини бироз хавотир билан кўтарган Бекмирза Комилжоннинг:

— Бек ака! — дея мембранани ёргудек қаҳқаҳа отишидан кўнгли дарров равшан тортди. Аммо пинагини бузмай:

— Ҳа, наmunча... Сўфи мезанага чиқиб улгурмай... Тинчликми? — дея сўради.

— Иш битди, Бек ака! Айланиб келиб, ўша сиз айтган Белорус колхозлари жонга оро кирди. Могилёвдан бир вагон парранда гўшти йўлга чиқди. Украинлардан нархни аллақанча арзон қўйишди.

— Хўп, икир-чикирини келганингда гаплашамиз. Мақсадга ўт.

— Шартномаларимиз, бошқа ҳужжатлар ҳаммаси жойида... Фақат божхона... Уларнинг назорат лабораторияси масаласини ҳал қилиб қўйишимиз керак.

— Нима, бирор гап борми?

— Ҳа, энди... Парранда гриппи деган ваҳима ҳамманинг бошини қотирипти-ю... Белоруссияда ҳали бу касаллик қайд этилгани йўқ. Аммо, юк етиб боргунча бирор гап-сўз оралаб қолса, маҳсулотимиз ўзимизда анча туриб қолиши эҳтимолдан холи эмас... Шунга икки-уч кун ичида вагонни ўтказиб юбормасак, иш бир оз тайсаллаши мумкин. Биласиз, парранда гўшти нозик, тез бузилади... Шунга вагон етиб бориши билан уни тўхтатмай ўтказиш тадоригини кўриб қўйсақ бўлармиди. Жавдот Абдуллаевичга...

— Бўлди! Бас қил, э, оғзинг қурсин... Телефоннинг тилини тилсим қилгин дея неча марта айтганман! Яхши! Кўришгунча!

Бекмирза гўшакни тарақлатиб жойига қўйди. Кай-

фияти бузилди. Овозинг ўчгур, галварс! Агар сингли-сининг ўгли бўлмаганида аллақачон тагини супуриб қўйиши шарт эди бу Комилнинг! Лекин, нима қилсин, жигари...

Жавдот Абдуллаевич тушдан кейин кабинетда бўлишга ваъда берди. Бекмирза тушлик тугаб, ходимлар кабинетларга қайтиб киришга улгурмай у кишининг қабулхонасида пайдо бўлди. Жавдот Абдуллаевичнинг котибаси — хипча бел, «кабинет хандон» Сорахонга атаб олган «Шанель»нинг энг кейинги нусхаси ҳам чўнтагида...

Бироқ қабулхонада шўх-шодон Сорахон эмас, балки мутлақо бошқа аёл ўтирган эди. Оқишдан келган, катта-катта қора кўзлари чақнаб турган бу аёлнинг сочлари жиддий усулда турмакланган, ўзи одмигина кийинган... Аёл Бекмирза хонага кириб келиши билан унга қаради.

— Яхшимисиз? — дея негадир бидирлай бошлади Бекмирза, — Жавдот Абдуллаевич билан учрашувимиз белгиланган...

— Бекмирза Асронович, — қўл остидаги қоғозга бир кўз югуртириб олди аёл, — хабарим бор, лекин у киши бир оз ушланиб қоладилар. Ҳозиргина қўнғироқ қилишди. Агар ишингиз зарур бўлмаса, бирон соатлардан кейин келишингиз ҳам мумкин.

— Ахир, биз... Бирор гап борми?

— Бошлиқнинг олдига бирров кириб чиқадилар.

Бекмирза котиба аёл рўпарасидаги диванга чўкди. Бу идорадан чиқиб яна кириб келиш осонми...

— Сорахон кўринмайдилар?

— Сорахоннинг товлари йўқ. Ўрнига вақтинча ишлаб турибман.

Бекмирза жим қолди. Котиба, афтидан, нима билан машғул бўлишни ҳам билмасди. Тўғри-да, Жавдот Абдуллаевич анча-мунча муҳим ҳужжатларини дарров бу аёлга ишонмаслиги табиий. Сорахон ишга чиққунча бу аёл келди-кетдини қайд этиб туришга ярайди, холос.

— Сиз қайси бўлимда ишлардингиз? — дея беш минутлардан сўнг орага чўккан ноқулай сукутни бузиб сўради Бекмирза.

— Ишга келганимга кўп вақт бўлгани йўқ. Лабораторияда гўшт маҳсулотлари таҳлили бўйича шуғулламанан.

Ажабо, худо ишингни ўнгласа тошда уруғ кўкаради, дея бежиз айтмаганлар...

Жавдот Абдуллаевич Бекмирзанинг «арзини» тинглагач, бир кулди-да, котибанинг кўнғироғини босди. Зум ўтмай кабинетга кирган ҳалиги аёлга қараб:

— Солиҳа! Мана шу акангиз билан гаплашиб, у кишига ёрдам беринг! — деди.

Солиҳа ялт этиб Бекмирзага қаради, нигоҳлар тўқнашди...

Жавдот Абдуллаевич билан хўшлашиб қабулхонага чиққан Бекмирза ўзига савол назари билан қараб турган аёлга қараб, негадир ўнғайсизланди.

— К-кечирасиз, С-солиҳахон, энди... хизматчилик...

— Бемалол, — деди Солиҳа жойига ўтираркан, — нима гап?

— Шу кунларда республикага кириб келадиган юки-миз бор. Парранда гўшти... Ўзингизга маълум, парранда гриппи деган ваҳима оралаб юрибди...

Бекмирза аёлга масаланинг моҳиятини тушунтириб берди.

— Яхши, — деди Солиҳа, — қўлимиздан келганича ёрдам берамиз.

Икковлон бир-бирларига телефон рақамларини беришди. Бекмирза қабулхонадан чиқаётганда чўнтагидаги «Шанель» ёдига тушди ва каловланиб бир зумга тўхтаб қолди. «Йўқ, «Шанель»га учадиган аёл эмас у!» Миясида шу хулоса чақмоқдек ялт этди-ю, юришда давом этди.

Орадан уч-тўрт кун ўтиб, тушлик пайти Бекмирзанинг қўл телефони жиринглаб қолди.

— Бекмирза ака! — кўнғироқ қилаётган аёлнинг овозини таниб Бекмирзанинг оёқларидан мажол кетди. Солиҳа!

— Лаббай, Солиҳахон! Эшитаман.

— Юк етиб келди. Бу ёгини ўзим тўғрилайман. Ахир, ҳеч қандай ноқонунийлик йўқ бу ишда. Тушдан кейин идорага бирров кириб ўта оласизми?

— Жоним билан!

Шу куни ишлар кўнғилдагидек яқунланди. Парранда гўшти текширувдан ўтказилиб, савдога чиқариб юборилди.

— Солиҳахон! — деди Бекмирза қош қорайган маҳали. — Ёрдамингиз учун катта раҳмат. Кечгача иккала-

миз ҳам югуриб-елдик. Сизга минг раҳмат. Агар... Агар имкони бўлса бирор жойда бир пиёла чой устида бафуржа гаплашиб олсак...

— Майли, — деди Солиҳа бир оз ўйланиб олгач, — чиндан ҳам чарчадик.

Ўтган уч-тўрт кун ичида Бекмирза танишлари орқали Солиҳа ҳақида кўп нарсани билиб улгурганди. Ёши ўттиздан ошган, ўн-ўн икки ёшли ўгли бор. Уч йил муқаддам эри узоқ давом этган оғир касалликдан сўнг вафот этган. Европача тарбия кўрган аёл. Давраларда эркаклар суҳбатидан тортинмаса-да, лекин чегарадан чиқмайди.

Бекмирза, «Ҳали бу аёлга кўп ишим тушади, таниш-билиш бўлиб олсак зиён қилмайди», дея ичида ўзини алдашга уринар, лекин шу аёлни кўргандан сўнг неча йиллардан буён қалбини, бутун вужудини занглатиб ётган ғашлик бирдан чекинганини ҳис қилиб, кўнгли ёришар эди. Шаҳарда у ҳали бирорта бегона аёл билан ишқий муносабатларга бормаган эди. Дўстлари бу борадаги «ютуқ»лари билан мақтаниб қолишган кезлари, у мийиғида кулиб ўтираверар, баъзилар ана шу сирли жилмайишидан ўзларича турли маънолар топширди... Лекин Бекмирза бу борада жуда нозик кўнгил. Ўша олис шаҳарлардаги йўл-йўлакай юз берган тасодифий ишқий саргузаштларни ҳисобга олмаса, бирорта аёл ҳали кўнглини жизиллатган эмасди. Мана, неча йиллардан сўнг бохонадаги аёл кутилмаганда қалбида тўфон кўзгади.

Ҳали қуёш ётоғига кириб улгурмай саррин шамол эсди. Ҳа, яқинлашиб келаётган кузнинг муждаси бу... Бекмирза янги «Нексия» кучоғига гўзал хонимни олганича шаҳар ташқарисига, ўркак қирлар тарафга йўл олди. Ўша ёқда Бекмирзага таниш одамга қарашли кичикроқ кўл бор. Таниши кўлда балиқ боқарди. Кўл атрофида кўкаламзор сайргоҳ, икки-уч ёғоч уй ҳам бор. Солиҳа билан келишиб улгурмай Бекмирза у одамга хабар бериб бўлганди. Орқа ўриндиққа чўккан Солиҳа қора кўзойнак тақиб олди. Бекмирза магнитофон тумшугини эди. Машина салонини Берта Давидова нолалари тутди.

— Кечирасиз, таъбим шунақа, — дея хижолатомуз оҳангда гап бошлади Бекмирза, — бу янги чиққан ёш қўшиқчиларга сира ўрганмадим. Азиза дейдими, Дав-

рон дейдими, саноғи йўқ... Биз энди шу классик қўшиқлар, Шер ака, Ортиқ ака, Фуломжонлар даврасидан, уларнинг оҳангларида чиқиб кетишимиз мушкул...

— Тўғри айтасиз, — дея ўйчан оҳангда гапирди Солиҳа, — мен рус мактабида ўқиганман. Олий таълимни ҳам русча олдим. Табиийки, рус, европа қўшиқлари қон-қонимга сингиб кетган. Лекин, ўзимизнинг эстрада, Ботир Зокиров, «Ялла» ва яна кўплаб қўшиқчилар ҳам юрагимнинг бир парчаси.

Бекмирза бисотини титкилаб «Ялла» эстрада гуруҳи қўшиқлари ёзилган кассетани топиб қўйди...

Балиқчи фермернинг кўл бўйидаги сайргоҳга ўрнатилган вагон-уйчаси ичи жуда шинам, бурчақда телевизор, магнитофон, стол усти худди жаннат дастурхонидай тўкис эди.

* * *

Нотаниш ярадор аста-секин ўзига кела бошлади. Кўзини очгандан сўнг орадан икки кун ўтгач махсус мосламадан оғзига қуйилган суюқ овқатни ичиб олди. Бир муддат кўзларини очиб-юмиб ётди-да, кейин секин, қўрқа-писа лабларини қимирлатди. Хўжакент тумани марказий шифохонаси хирургии Ҳамидулло ака тажрибали, моҳир жарроҳ эди. У бўғизни тикиш жараёнида товуш аъзоларини сақлаб қолиш учун керакли ишларни қилган, шу боис беморнинг гапира олиш қобилияти бут эди.

— М...мен... қ...қаердаман? — дея сўради бемор каравоти ёнида турган ҳамширадан. Товуш чиқарганда томоғи ачишиб оғриди шекилли, юзлари буришиб кетди.

— Сиз Хўжакент касалхонасидасиз, — деди бийрон товушда ҳамшира, — икки ҳафта илгари отдан йиқилиб жароҳат олгансиз.

— Ҳ... ҳа..., — дея чўзиқ нафас чиқарди бемор ва жимиб қолди.

Эрталабки муолажадан сўнг даволовчи врач у билан суҳбатлашишга уринди. Бироқ жароҳатланган одам шифокорнинг саволларига жавоб бермади. Лекин врачнинг нима деганини тушунгани афтидан билиниб турарди.

Икки кундан сўнг врачлар рухсати билан палатага капитан Адҳам Солиев кирди.

— Аҳволингиз яхши, — деди у беморнинг кўзига тикилиб, — энди икки-учта саволимизга жавоб берсангиз.

Нотаниш одам бошини аста ирғаб, розилигини билдирди.

— Аввало, исми-шарифингиз, турар жойингиз?

— Ҳ... ҳеч... Эсимга к...келмаяпти, — деди бемор, — к...кимлигим..ни эс...слай ол..мадим. М...менга от...дан й... йқил...ган...сиз д...дей..ишди...

— Ҳа, сиз Хўжакент тумани юқорисидаги чорраҳада, ДАН постидаги навбатчи милиция ходими рўпарасига тоғ томондан қорабайир от миниб келгансиз. Сўнг кутилмаганда шу ерда бўғзингизга пичоқ тортиб юборгансиз. Бу ҳаракатингиздан чўчиган от сизни олиб қочган, қирқ-эллик метр нарида турган машина йўловчиси от йўлини тўсган. Кейин бошингиз билан асфальтга йиқилгансиз...

Адҳам Солиев ярадорга бўлган воқеани ипидан игнасигача сўзлаб берди.

Афсуслар бўлсинким, жабрдийда ҳайдовчи буларнинг бирортасини ҳам эслай олмади... У на ўзининг кимлигини биларди, на бошидан ўтган воқеаларни хотирларди.

* * *

Солиҳа Бекмирзанинг шампан шишаси томон узатилган қўли енгидан тутди-да:

— Қўйинг ўшани, — деди кулиб, — молдован вивиноси бор экан-ку... Ўша дуруст...

Бекмирза унга вино, ўзига ароқ қуйди...

— Худойим ҳамиша ҳаммамизни, халқимизга, ҳаққимизга, ҳақиқатга ҳамнафас, хиёнатдан холи, ҳамиятлиларга ҳамдўст, ҳақиқий холиқларга ҳамдаму ҳамроҳласин!

— Ҳамфикр, ҳамқадаммиз! — дея жаранглаб кулди Солиҳа қадаҳ уриштиришаркан. Чинни садосидай бу кулгу қадаҳ жарангими ёки Солиҳанинг овозими, Бекмирза англолмай қолди... Солиҳа гарчи русча ўқиган эса-да, ўзбекчани ҳам жуда нозик ҳис қилар, гаплари қочирим, енгил ҳазилга бой эди. Ўша куни жуда ёзилиб ўтиришди. Қайтаётганларида Солиҳанинг овози бироз титраб:

— Анча йиллар бўлди, Бекмирза ака, бундай очилиб-сочилиб ўтирмаганимга, — деди.

Бекмирза савдогар одам эмасми, Солиҳа, гарчи умумий зиёфатлардан қочмаса-да, лекин, эркак зоти билан чиндан ҳам якка-ёлғиз, айниқса, дастурхон устида суҳбат қурмаслигини билиб олган эди.

— Раҳмат, Солиҳа, тўғриси айтсам... Мен ҳам бундай... Ёзилиб ўтирмаганимга анча бўлди-ёв?..

Эрта тонгда уйғонди-ю ёнини пайпаслаб... Солиҳани қидирди! Ҳатто «Солиҳа» деб чақириб ҳам юборди. Хайриятки, Моҳигул ҳали кўз очмаган эди... Ташқарида келин супириш-сидириш билан банд. Болалар эрта тонгдаги ширин уйқуда. Бекмирза аста ўрнидан туриб кийинди-да, ҳовлига чиқди. Эрта куз тонги... Ишқомларда тизилиб ётган пақирдай-пақирдай узум бошлари доно мўйсафиддай салобатли сукунатга фарқ... Қаердир зарғалдоқ сайради. Бекмирзанинг келинидай саҳархез жувонларгина ҳовлиларни тартибга келтиришни бошлашган. Бекмирза саҳар ҳавосидан симириб-симириб нафас оларкан, бирдан бақиргиси келди. Мана шу сокин дунёни ларзага солиб ҳайқирса, манави сервиқор узум бошлари наъра зарбидан чўрт-чўрт узилиб, ер билан битта бўлса...

У чўнтак телефонни олиб, Солиҳага қўнғироқ қилди.

— Солиҳа, узр, тонгда безовта қилдим...

— Яхшимисиз, Бекмирза ака?.. Яхши дам олдингизми?

— Раҳмат. Жуда эрта тураркансиз... Балконда бўлсангиз керак...

Солиҳа майин кулди. Бекмирза унинг юзлари кулганда аллақандай бошқача ёришиб кетишини хаёлига келтирди. Эҳ, бу юзлар... Шу пайтгача қаерларда юргандинг, Бекмирза? Ахир шу юзлар, кўзлар, қарашларсиз ҳаётнинг мазмуни ночор, умр аллақандай бемақсад эмасмиди?

— Солиҳа... Агар вақтингиз бўлса...

— Қачон? — аёлнинг овози яна титраб кетди.

— Тушдан кейин... Телефон қиламан.

— Майли.

«Наҳот, ёши эллиқдан ошган одам шу даражада ўзини йўқотади? — хаёлидан ўтди Бекмирзанинг, — нима бу? Наҳот, ўша — дostonларда куйланган, Маж-

нуну Фарҳодларни адо қилган туйғу қариган чоғимда мени танлаган бўлса? Ахир бундай гўзал туйғу, қайноқ интилиш, олдинда гуриллаб ёнаётган гулханга ўзини ташлаб, роҳатланиб... ёниш кайфияти қаердан пайдо бўлди? Фақат Оллоҳнинг ўзи инъом этиши мумкин бўлган муқаддас туйғу — муҳаббат туйғуси шу эканми?..»

* * *

Жароҳатланиш туфайли мия фаолиятида ўзгариш рўй берган, оқибатда ўз шахсини аниқлай олмаётган шикастланувчининг фотосурати кўпайтирилиб, барча шаҳарлар ва туманлар паспорт бўлимларига юборилди. Одатда паспорт бўлимларида сақланиб қолган паспорт нусхалари, фотосуратлар орқали бундай одамларнинг шахси аниқланарди. Таассуфлар бўлсинки, бир ойлик муддат ичида бирорта ҳам шаҳар ёки тумандан жабрланувчининг шахсига оид маълумот топилмади. Газеталарда эълон қилинган фотосуратлардан ҳам бир иш чиқмади. Аввало, бу одамнинг юзи жароҳатлар боис таниб бўлмас даражада ўзгарган, иккинчидан, бу одам Қирғизистон ёки Тожикистон фуқароси бўлиши ҳам мумкин эди.

Кўшни мамлакатларнинг чегара туманларига ҳам бу ҳақда тегишли ахборотлар юборилди. Бироқ, осмондан тушдими, ердан чиқдими, бу одам ҳақида бирон-бир арзигулик маълумот пайдо бўлмасди...

— Агар отимни эслай олганимда эди, — деб қолди бемор ташқаридаги ўриндиқда Адҳам Солиев билан суҳбатлашиб ўтираркан, — кейин бошқасини секин-аста хотирлармидим...

— Тушларингизда ҳам йилт этган, диққатга сазовор нарса чиқмаяптими?

— Кеча тунда туш кўрдим... — Эслай бошлади нотаниш одам, — кенг ҳовли... Аллақандай аёл... Ўрта бўй, ёши қирқлардан ўтган... Мен томонга қўл силтайди... Бошида оқ рўмол... Ҳайрон бўлдим... Кўчада ариқ... Тўлиб-тошиб оқаяпти... Ариқда... кема... Қоғоз кемача майда тўлқинлар узра чўкиб-кўтарилиб, чўкиб-кўтарилиб сузаяпти. Бирдан ўша аёл менга яқинлашди, ҳатто қайноқ нафаси юзимга урилди. «Соҳил яқин, соҳил яқин», дея шивирлади у қулоғимга. Сўнг ҳовли, аёл —

ҳаммаси кафтдек нарсага айланди-да, қоғоз кемага юк-ланди... Кема оқишда давом этди... Шу...

— Ҳеч бир нарсани эслатмадими бу аёл, ҳовли...

— Афсуски, йўқ...

* * *

Тушдан кейин Бекмирза машинага Солиҳани ўтқазиб, Қамчиқ довони томонга ўрлади.

— Бир оз кеч қайтамиз, майлими?

— Ихтиёрингиз, мен уйга айтиб қўяй, бўлмаса, — дея Солиҳа уяли телефончасини сумкасидан чиқариб, рақам терди, — ая, уйдасиз? Ҳа... Ҳозир бир жойга текширишга борадиган бўлиб қолдик. Кечроқ қайтаман. Хавотир олманглар. Камолиддин қарда? Мактабдан келдими? Келса, бугун кечгача ҳеч ёққа чиқарманг. Ҳа, ҳа... Ўшанда кўнглим тўқ бўлади. Хўп, кўришгунча...

Довон остонасида ўнгга бурилиб, Чодак водийси тарафга юришди. Тоғ этагидаги паст-баланд йўллар, у ер-бу ердан шарқираб оқиб ётган сойлар, қатор-қатор дам олиш масканлари...

— Чодакни кичик бир қишлоқ деб юрардим, — деди Солиҳа, — жуда кенг масканлар, шинам жойлар экан-ку?!

— Ҳа, биз у ёқда сал зерикиб қолсак, Шоҳимардон, Сўх, Арслонбоб, Ўшга югуравериб, бу томонларга кам келамиз, — жавоб берди Бекмирза. — Аслида Чодак жуда баҳаво, ёқимли маскан...

Юксак чўққилар этагидаги қишлоқнинг энг четида жойлашган уйга кириб келишди. Машина сигнал бериши билан темир дарвоза ланг очилди ва машина кенг, баҳаво, атрофини бўйдор тераклар қуршаган ҳовли қўйнига жо бўлди. Бекмирза аввал айтиб қўйгани боис уйдагилар ўтиришга яхши тайёргарлик кўриб қўйишган экан. Тошдан-тошга урилиб, шарқираб оқаётган сой соҳилидаги меҳмонхона европача усулда жиҳозланган, безатилган эди. Атроф муздай салқин, сойдан эсаётган роҳатбахш шабода очиқ дераза пардаларини ўйноқлапти...

Солиҳа гарбона тарбия кўрмаганми, столнинг безатилишига қараб тан берди: чинакам европача тарзда тuzалган!

— Бу ерда... — дея саволомуз Бекмирзага қаради у.

— Уй эгасининг хотини украин. Йигит Киевда ҳарбий хизматда бўлиб, ўша ердан уйланиб қайтган. Келин ихтисоси бўйича кулинар. Шу боис одатда европалик меҳмонларни шу ерга олиб келишади...

Ўтган галгидай Бекмирза ароқ, Солиҳа асл Краснодар виносидан ичишди. Солиҳанинг юзларига қизил югуриб, кўзлари чақнади.

— Ота-онам ўқитувчи эдилар, — деди у, — Биз тўрт нафар боланинг барчасини рус мактабида ўқитишди. Ўша пайтларда шунақа русум бор эди зиёли оилаларда. Акам рус аёлига уйланган. Икки фарзанди бор. Истиқлолдан сўнг хотинига эргашиб Россияга кўчиб кетди. Сингилларим ўз турмуши, бола-чақаси, рўзғори билан банд. Бу орада отам вафот этдилар. Турмуш ўртоғим оғир касалга чалинди. Олти йил бормаган шифохонамиз, кўрсатмаган докторимиз қолмади. Имкони бориचा ҳаётини чўзишга уриндик. Лекин дард бешафқат экан. Ўғлим ўн ёшга тўлган кун у киши оламдан ўтдилар. Аслида у киши билан беш-тўрт йил кўнгилдагидай яшаганмиз, холос. Тўйимиздан сўнг икки йил ўтгач, Камолиддин туғилди. Камолиддин иккига тўлганда шу касалга гирифтор бўлдилар. Отам вафот этгач, болам билан уйимизга қайтдим. Акамнинг ватанга қайтиши даргумон, чунки ёшлари эллик бешда. Ўғлини уйлаб, қизини чиқаришган. Ҳаммаси бир жойда, Москва атрофларида яшашади. Сингилларим ҳаммаси уйли-жойлик. Аям, «уйимиз чироғини шу Камолиддин ёқиб ўтиради», деган ниятда уйни унинг номига расмийлаштириб қўйдилар.

— Ахир...

— Тушундим, — дея ҳазин жилмайди Солиҳа, — турмуш қуриш ҳақида гапирмоқчисиз. Йўқ, ёшим энди ўтди...

— Ундай деманг, сиз... Сиз ҳозир ҳам ўн саккиз яшар қиздай гўзалсиз! Не-не эркаклар орзу қилишади сизни...

— Кўнгил кексайган, Бекмирза ака, кўнгил. Рост, мен ҳеч қачон бегона эркак билан бунақа... Ўтиришларга чиқмаганман. Гарчи русча тарбияланган, ҳаёт тарзим европача бўлса-да, бу замонавий либос ичидаги тана, кўнгил ўша ўн тўққизинчи аср ўзбек аёлига тегишли...

Бу орада қуёш уй тепасидаги қоя ортига юмалаб

кетди. Атрофини шом қоронғиси босди. Уй эгаси, украин аёл қовурилган кийик гўшти олиб кирди. Солиҳанинг зўрлаши билан у ҳам стол четига ўтириб, бирикки пиёла вино ичди. Солиҳанинг русча латифалари, ҳангомаларига у ҳам қўшилиб, даврани қизитди. Бекмирзани ҳеч қачон бу ерда аёл киши билан кўрмаган эди... Солиҳани унинг хотини деса, олис Фарғонадан ёлғиз хотини билан бу ерга дам олгани келадиган ўзбек жуда-жуда кам. Солиҳа эса «анақа» жувонларга ўхшамайди.

— Кечирасиз, Бек ака, — деди у, — опани биз билан таништирадигиз.

— Солиҳахон... Бирга ишлаймиз...

Шу аснода кутилмаганда кўча тарафдан машина сигнали эшитилди. Кимдир дарвозани шитоб билан тақиллата бошлади.

* * *

— Ая, дадамнинг уйдан чиқиб кетганларига ҳам бир ойдан ошди... Сизга... Мабодо, бирор хат-хабар бўлмадими?

— Ие, ўғлим, буни нега мендан сўраяпсан?! Бор, анови... Ғардан суриштир!

— Ҳм... У ҳам беҳабар экан...

— Ҳа, демак, борибсан-да аячангнинг ҳузурига? Яхши... Яхши ўғлим... Кучоқлашиб, ўпишиб кўришгандирсизлар... Даданг исқоти ҳам чиққандир танга топган тентакдай тиржайиб...

— Жон ая, қизишманг, у ҳам билмас экан дедимку, ахир...

— Бормаган эканми ўйнашиникига?

— Йўқ.

— Бўлиши мумкин эмас. Ахир, унда... Қаерда?.. Қаёққа боради?

— Тунов куни Муртазо амаким ҳам суриштирганди. Улар ҳам... Анавиникига боришибди... Лекин, дадам у ерга қадам босмаган! У хотин ҳам жуда ташвишда...

— Ордона қолсин ташвиши билан! Лекин, у ерда эмас экан... Қаерда, қаерда ахир, бир ойдан буён?!

— Ҳаммамиз ана шундан хавотирдамиз-да, ая... Милицияга хабар берайлик десак... Нозик масала... Оиламиз обрўйига путур етади. Ҳар хил бўлмагур гаплар тарқалади эл орасида... Сиздан берухсат бўлса-да, кўшни вилоятларга одам юбордик, изляпти. Лекин...

— Ҳўш, нега чайналасан?

— Ўзимизда, Андижон, Намангандаги моргларда бўлдим... У ерларда ҳам йўқ... Отининг ҳам дараги чиқмади... Охири, амакилар билан маслаҳатлашиб яна бирор ой кутишга қарор қилдик. Балки, Россиядадир... Қозоғистонда бўлиши мумкин... Барча жойлардаги таниш-билишларга, ўз одамларимизга хабар етказдик... Ишқилиб, омон бўлса кифоя бизга!

— Айтганинг келсин. Ахир, одам, боласи сомон ичига тушиб қолган игна эмас...

* * *

Эрта тонгда Чодакдан Фарғонага қайтишди. Тунда беканинг аллақасдан келган сархуш эри ҳам уларнинг дастурхонига қўшилганди. «Очиқ дарвозани мунча тақиллатасиз» дея бека эрини ичкарига киритиши билан, эр қутурган арслондай аёлига ташланди. «Ким билан ўтирибсан?! Нима қилаётгандинг?», «Меҳмонлар олдида эдим!», «Қанақа меҳмон?» Бекмирза қараса, вадаванг эр гапни чувалаб, вазиятни чалкаштиради. «Ҳе, Омонбой, биз эдик меҳмон» дея у ташқарига чиқди. «Ие, Бекмирза ака, бормисиз?» Эри кириб меҳмонлар олдига ўтиргач, хотин яна овқатга унади... Тун ярмидан оғанда Омонбой ниҳоят ўтирган жойида ухлаб қолди. Бека жаврай-жаврай уни ётоғига судрагандай олиб кириб кетди. Бир оз ўтгач қайтиб чиқиб Бекмирзани бир четга имлади-да «Жойни... қандай солай?» дея сўради. «Кўрпа-тўшак берсангиз бўлди... Ўзимиз...» Ичкилик таъсирида юзлари хўрознинг тожисидай қизарган Бекмирзанинг тирноғигача лоларанг бўлди... Солиҳа иккаласига алоҳида-алоҳида ўрин тўшади. У чироқни ўчириб ечинишга тутинди, аммо юлдузлар гиж-гиж осмон нури деразадан ичкарига оқар ва лорсиллаган тана, бўлиқ кўкракларни ғира-шира ёритарди. Бир оздан сўнг Бекмирза Солиҳанинг ёнига ўтди... Солиҳа йиғлади... У ҳаётида илк марта бегона эркак билан бир тўшакда ётмоқда эди. «Билмадим, — деди у ҳиқиллаб, кўз ёшларини Бекмирзанинг кенг кўкрагига суркаркан. — Нимангизга учдим... Лекин... Рост, бир кўришда ёқтириб қолиш... Ҳеч сабабсиз... Нега шундай бўлди? Кўзларингизга қарадим... Чўкиб кетдим шу кўзларга... Муҳаббат деганлари, ўша ҳеч сабабсиз, кутилмаганда бирдан аланга оладиган илоҳий туйғу шу

эканми? Билмадим, аммо, мен сизсиз яшай олмайман. Ўша кундан кейин, рости, сизни суриштирдим, ахтардим. Оилангиз, болаларингиз, ҳатто, невараларингиз борлигини билдим. Шундай мустаҳкам, оилага ёриб кириш даҳшатини ҳам... тушундим! Аммо, юрак қўймади... Ҳолбуки, мен ёш қизча эмасман... Наҳот, наҳот, умр ўтиб, ёш қирққа етганда илк марта шу ёндирувчи туйғу қаърига куласам... Ё худо, ўзинг кечир...»

Тонг саҳарда оҳиста келиб деразадан меҳмонлар ётган хонага мўралаган бека эркак билан аёлнинг алоҳида-алоҳида ётишганини кўриб тонг қотди. «Шундай экан, нега бир хонада ётишди булар?»

Ўша кунлари Бекмирза янги уйланган куёвдай қувончи ичига сиғмай, порлаб юрарди. Деярли ҳар куни кечқурун Солиҳа билан учрашишар, висол учун Бекмирза шаҳар четидан битта уй сотиб олган, уни бекамму кўст жиҳозлаб қўйган эди. Орадан икки ойлар чамаси ўтиб, Бекмирза ўзининг савдо ишлари билан Россияга жўнаб кетди. Яхшиямки, худо раҳмати Эдисон телефон деган нарсани Бекмирза ва Солиҳанинг гамини еб ихтиро қилган экан...

Ҳар куни бир эмас, икки эмас, беш-ўн карра ўзаро мулоқотлар... Бунинг устига энг кутилмаган дақиқаларда... Масалан, Солиҳа хўжайин олдиға кирган ёки йиғилишда бўлган маҳалларда телефонни ўчириб қўяди. Лекин ўчиришдан аввал Бекмирзага кўнғироқ қилиб, ҳозир телефонни ўчириши, чунки хўжайин олдиға киришини айтади. Кейин хўжайин олдида юрагини ҳовучлаб ўтиради. «Тезроқ тугасайди бу мажлиси кургур»... Хўжайин олдидан чиқиши ёки мажлис тугаши билан телефонга ёпишади... «Мана, ҳозир тугади йиғилиш...» «Ҳм, мунча чўзмаса йиғилишни раҳбарингиз. Бир соат ҳам бўладими мажлис! Бир соат-а!» «Ҳой мусулмон, ахир, соатлаб давом этадиган мажлислар борлигидан наҳот беҳабар бўлсангиз!» Гоҳо, телефонда гаплашаётган пайтларида Солиҳанинг ёнида бирор кимсанинг овози эшитилиб қолса кўринг! «Ким бу рўпарангизда... Пишқираётган!» «Ҳой! Хизматдошим, ахир!» Ёки аксинча Солиҳа бирдан қизишади: «Ёнингизда ҳиринглаётган хоним ким бўлади сизга?» «Ҳой, инсон, телевизор ахир бу! Мана овозини кўтараман, эшитинг!»

Хуллас, Бекмирза бир ой юрадиган жойида ўн беш кун тезкор ҳаракат қилади-да, ишини битириб-битир-

май ортга югуради... Атайлаб, шаҳарга кечга яқин кириб келади-да, висолгоҳдан Солиҳага қўнғироқ қилади...

Бекмирза, юқорида айтиб ўтилганидек, «ишқий саргузаштлар» бобида қариндош-уруғлар, дўст-биродарлар орасида шубҳадан холи одам эди. Бу йигитнинг бегона аёлларга хушомад қилиш у ёқда турсин, тишининг оқини бекорга кўрсатганини биров билмайди. Шундай инсоннинг кутилмаганда ўзгариб қолиши, кўзларидаги аллақандай доимий мунг ўрнини бахтиёрона чақнаш эгаллагани, қадди-қомати тортилиб, ҳаракатлари чаққонлашганини дўстлар албатта сезишди.

— Кейинги пайтларда тўйган тойчоқдай гижинглаб қолдими, Бекмирза? — деган гап-сўзлар ҳам оралаб қолди улар орасида.

— Ҳа, энди. Омад келса шундай бўлади-да, дўстим... Кейинги ҳафтанинг ўзида икки вагон юк чиқарди Россияга... Шаҳарнинг катта бир туманида элликка яқин савдо дўконини товуқ гўшти, қуйилтирилган сут, хилма-хил ширинликлар билан шу одам таъминляпти...

Бироқ, яқин одамнинг юриш-туришидаги ўзгаришни энг аввало албатта хотини пайқаган эди... Кўпинча ярим тунда, сал ширакайф, ҳорғин, лекин масрур қиёфада уйга қайтган эрдан анқиган фаранг атири ҳидлари қандай «ўзаро савдо учрашуви» натижаси эмаслигини Моҳигул пайқар, лекин ўз одатига кўра арқонни узун ташлаган эди. Нафсиламбирини айтганда, Моҳигул ақлли, бирон-бир масалада дарров бир хулоса ясайвермайдиган, салга ловулламайдиган аёллардан эди. У аввало Бекмирзанинг теварак-атрофидан излади эридаги ўзгаришлар сабабкорини. Фирма дўконларидаги сотувчи аёллар, ҳатто фаррошларнинг ҳам юриш-туришини синчиклаб ўрганди. Сўнг таниш-билиш аёллар давраси билан қизиқди. Лекин бу доираларда Бекмирза билан бирорта ҳам аёл ўртасида оддий муносабатлардан ўзга ҳеч нарса йўқ эди. Бекмирзадаги ўзгаришларни ҳамкасб, ҳамсуҳбат аёллар ҳам сезишган ва бу ҳолнинг сабабини излаб, Моҳигулдан гап олишга ҳаракат қиладиганлар ҳам йўқ эмас эди.

— Бекмирза акамни ҳўб парваришлайсиз-да, Моҳигулхон, қаранг, қандай ёш, кўркам бу киши. Ҳолбуки, эллиқдан ошганларига анча бўлди-ёв. Албатта, сиздай умр йўлдоши ёнларида экан, қарийдими эр...

— Ҳм, озгина нотобликлари бор эди... Россиядаги кучли дўхтирларга кўрсатиб, шифо топдилар-да, айланай...

— Ҳа... Саломат бўлсинлар, уйда хўжайин соғ бўлса, ишимизнинг юришгани шу...

Баъзан Моҳигулнинг уйқуси қочар, ҳали — ярим тунда аллақаяқдан сархуш ва шодон қиёфада қайтиб, бирпасда қотиб ухлаб қолган эрининг юзларига, томоқлари, очиқ елкаларига узоқ термилиб қоларди. «Нима бўлди, бу одамга? Наҳот ёши бир жойга етган бир даврда кимгадир илакишган бўлса?! Ҳа, эркак зоти ўзи шунақа дейишарди. Мен ахир... Ахир, ҳаётимни бахш этдим шу инсонга! Ота-онам, қариндошларимдан воз кечсам кечдимки, ундан узоқлашмадим. Саккиз нафар етимни боқиб, ўстириб, уйли-жойли қилишда елкадош бўлдим. Не-не машаққатлар, қийинчиликларга чидадим. Шу оила, шу одам учун яшадим-ку, ахир, худойим!»

Моҳигулнинг кўзларидан шашқатор ёш қуйилар, ёстиқ жиққа ҳўл бўларди... Аммо, тонгда ҳамишагидек ўрнидан турар, келини келтирган чойни одатдагидек ичиб, эрни одатдагидек ишга кузатиб қоларди... Ёши эликдан ошган аёлнинг эрини рашк қилиб ғавғо кўтаргани ҳангомаси эшитар қулоққа яхши эмас... Қани, сабр қилсин-чи, бу ишларнинг ҳам таги кўриниб қолар. Бироқ дўконда ҳам, меҳмонда ҳам, уйда ҳам Моҳигулнинг энди ягона ташвиши бир нарса — Бекмирзанинг айни маҳалда қаердалигини ўйлаш, билиш бўлиб қолган эди! Қачон, қай маҳал — хоҳ ярим тун, хоҳ туш пайти бўлсин, Бекмирзага қўнғироқ қилса, қўл телефонга фақат эрининг ўзи жавоб берар, ҳозир қаерда, қандай иш билан машғуллигини батафсил тушунтирарди. Бир куни Моҳигул унинг, «Соҳибнинг уйидаман» деган жавобидан сўнг «Э, яхши, Адолатхон (Соҳибнинг хотини) уйдадилар, бир... Сўрашиб кўяй, озгина гапим ҳам бор эди», деб қолди. «Ҳм... Соҳиб, хотининг шу ердами? Бизнинг хўжайин сўрапти... Моҳи! Мана, ҳозир...» Бекмирзанинг бахтига у айни шу вақтда чиндан ҳам Соҳибнинг уйида эди. Шундан кейин Бекмирза Моҳига телефонда асло, «фалончининг олдида ёки уйдаман», деган гапни гапирмай қўйди...

Солиҳа билан муносабатлари ҳақида Бекмирза энг қадрдон ўртоқларига ҳам тиш ёрмаган, Солиҳа эса тилига ўта мустаҳкам эди. Эр баъзан ўзига Моҳигулнинг аллақандай бегона, лекин синчков назар билан яширинча термилиб қолганини сезар ва... унга юраги ачишарди! Ҳа, дилида хотинига нисбатан ҳеч қандай гараз ёки ёмонликни сезмас, аммо юракдаги илгариги меҳр ҳам қайгадир гумдон бўлган, унинг ўрнини не ажабки, хотинга ачиниш туйғуси эгаллаган эди! Лекин, кимгадир юрагинг ачишса, бу ҳам ўша одамга нисбатан мавжуд меҳрнинг бир кўриниши дейдилар. Зеро, ёмон кўрган ёки тақдирига мутлақо бепарво бўлганинг одамга қараб юрагинг эзилмайди-ку! Ажаб-товур эса-да, лекин, Солиҳага нисбатан меҳр-муҳаббатга тўла қалбнинг бир четида Моҳигул ҳам яшар эди!

* * *

Солиҳа кечки пайт идорадан чиқди. Ташқарида қиш изғирини юзларни ялайди. Йўл четлари тизза бўйи, юзаси ахлатлардан қорайган қор билан қопланган. У бекат томон шоша-пиша бораркан, кимнингдир овози эшитилди.

— Солиҳахон!

У ортга ўгирилди. Ёши эликлардан ошган, тўладан келган, қимматбаҳо швед пўстинига ўралган бир аёл идораси томонидан Солиҳага қараб келарди. Солиҳа индамай аёлни кутиб турди. Аёл унга яқинлашди-да, тўхтаб бир муддат Солиҳага бошдан-оёқ назар солди.

— Сиз экансиз-да, Солиҳахон!

— Ҳа, менман, кечирасиз, менда ишингиз борми-ди?

— Ҳм... Мен Бекмирза акангизнинг хотини бўлман!

Беғазаб, гина-кудуратсиз оддийгина, мулойим оҳангда айтилган сўзлар... Солиҳа оёқларидан мадор кетиб, кўзи тинганини ҳис қилди. Нақ бўлмаса йўлак четидаги қор босган скамейкага ўтириб қолаёзди... Лекин зум ўтмай ўзини ўнглади. «Ҳа, бу учрашув албатта рўй бериши керак эди! Мана у! Мана ўша аёл! Ўзингни йўқотма, Солиҳа! Ахир бу орада икки-уч кишининг шаъни, ор-номуси турибди! Ўзингни бос!»

— Ҳа, келинг, опа... — деди у оҳиста ва алақандай синиқ жилмайиб.

Моҳигул яна унга бошдан-оёқ разм солишда давом этди. «Чиройли аёл экан! Ўлмагурнинг ловуллашини! Ҳа, ҳар қандай босиқ эркаки ҳам йўлдан уришга ярайди! Наҳот, Бекмирза ака ёши бир жойга етганда шу йўлга кирган!»

Моҳигул Бекмирза билан Солиҳанинг муносабатлари қай даражага етганини ҳали яхши билмас, фақат бир дугонасининг «Бекмирза ака божхонадаги Солиҳа деган жувоннинг олдига кўп борармиш...» деган ғийбатнамо гапи туфайли Солиҳани излаб топган эди. Бундоқ олганда, Бекмирза билан Солиҳанинг муомалалари даражасини аслида ҳеч ким билмас, иккаласи ҳам тилига пишиқ, ўта эҳтиёткор эдилар. Лекин, баъзан йилг этган учқун қоронғи хонани ёритиб юборганидек, у ер-бу ерда иккаловини тасодифан кўриб қолган одамлар ўзларича нималарнидир тасаввур қилишар, натижада исботсиз, ғийбат мақомидаги гап-сўзлар ҳам чувалашиб улгурган эди. Моҳигулнинг дугонаси аслида шу асоссиз ғийбатлардан гўла кўтарган эди, холос.

Моҳигул Солиҳага яқинлашиб, елкасидан олиб кўришди.

— Вой, Солиҳахон... Бекмирза акангиз жуда кўп гапирадилар сизни... Шу ердан ўтиб кетаётгандим... Кўрибоқ танидим... Бекмирза акангиз таърифлаганидан ҳам ориқ экансиз!

Солиҳа бир зумда ҳаммасига тушунди ва енгил тортиди. Йўқ, Бекмирза Солиҳа ҳақида хотинига оғиз ҳам очмаган! Солиҳанинг бунга имони комил. Лекин, ораларидаги муносабат ҳақидаги шивир-шивирлар эпкинни аёлнинг ҳам қулоғига етган. Ва бу хотин энди ўзича «разведка» қилмоқчи...

— Кечирасиз, опа... Қайси Бекмирза ака?..

Моҳигул ҳайрон бўлиб, унинг афтига қаради.

— Бекмирза Икромов! Тижоратчи. Баланд бўйли, келишган одам. Идораларинга бориб туради-ку...

— Э, бўлди! Жавдот Абдуллаевичнинг ўртоқлари! Ҳа, ҳа, идорамизга келиб туришади. Жавдот Абдуллаевичнинг котибаси тоби айнаб, ишга чиқмай юрган кезлари бир ойча у кишининг қабулхонасида ишлаб турдим. Ўшанда икки-уч марта келган эдилар... Сиз турмуш ўртоқлари бўласизми?

— Ҳа, айланай... — Моҳигул Солиҳанинг қўлиғидан олиб ёнма-ён юриб кетди. Йўл-йўлакай Бекмирза билан бирга ўқиганлари, турмушлари, болалари, неваралари ҳақида роса эзмаланиб гапирди. Солиҳани автобусга чиқариб юборгач, ўша ердаги ўриндиққа ўтириб, қиш изғиринига қарамай анча хаёлга толди. «Йўқ, бу аёл эмас у билан юрган! Кўзга яқин жувон экан, божхонанинг ўзида — ўша Жавдот Абдуллаевичга ўшанганлардан ортмас! Бекмирза аҳмоқмиди, ўзи қўлига қараб турган улуғларнинг... анақасига илашиб! Бир зумда тагини супуриб қўйишларига ақли етади, ахир...»

* * *

— Солиҳа! Жон қизим. Бирпас мен билан ўтир... — деди Машҳура ая аллақандай тарадудланиб. Ишдан қайтаётиб, Бекмирза билан қўл телефонда бугун қўшни Қирғизистонга, Арслонбоб томонларга боришни келишиб олган Солиҳа аясини авзойидан бирор... жиддий гап борлигини тушунди-ю, итоаткорона бош эгиб, стулга чўкди.

— Биламан, ёшсан... Бир нарса деб бўлмайти... Аммо?

— Гапираверинг, ая...

— Ўзингдан қолар гап йўқ... Мен кексайдим... Аканг у ёқда... Қанча тагли-тугли жойлардан совчилар келди. Унамадинг. Энди...

Кампир дастурхон попугини бармоқлари орасида қайира-қайира, бир-икки ютинди. Солиҳадан садо чиқмади.

— Суриштириб билдим ўшани! — Машҳура ая бирдан тутоқди. — Ёши эликдан ошган, неварали одам экан! Сенга икки дунёда ҳам уйланмайти у! Қайси ақлинг билан шу... Шу алфозга кирдинг, қизим! Ахир, керак бўлса ундан ёш, бақувват, оиласиз, бадавлат йигитлар тўлиб ётибди-ку! Нимасига учдинг буни?

— Ая!

— Нима. ая?! Нима?! Эртага ташлаб кетади сени! Номингни булғаганинг қолади, холос, қизим!

— Аяжон... — Солиҳа онасини қўлларини ушлаб ўзига тортди, сўнг томирлари кўм-кўк бўртиб, у ер-бу ерига доғлар тушган бармоқларига қайноқ лабларини босди... Бир зумда онанинг қўллари кўз ёшларидан шаллабо бўлди... — Жоним аям! Менга ҳеч нарсаси керак эмас унинг! Ўзи керак, холос! Майли, ташлаб кетсин.

Бироқ, мен уни ташлаб кетолмайман. Биласиз, мактабда, университетда, то турмушга чиққунимга қадар бирор йигит билан... Ҳалигидай... Юрмадим! Ҳолбуки биз каби қизларни юриш-туришларини ўзингиз яхши биласиз! Бутунлай европача тарбия кўрганимга қарамай, ўзимга совчи келишини кутдим. Уша... Акам рус қизига уйлангандан сўнг дадам иккалангиз «энди қизларимиз нима бўлади?» дея қаттиқ ташвишда қолганингизни жуда яхши тушунардим. Сизларни хижолатга қўймаслик учун қизлик иффати, ор-номусимни бир Шарқ қизидай мустаҳкам асрадим. Сизлар топган одамга турмушга чиқдим. Минг афсус, умри қисқа экан... Шу ўғилни бизга ҳада қилиб, бу оламдан ўтиб кетди. Бирон-бир гап эшитдингизми шундан сўнг мен ҳақимда? Йўқ! Чунки, ҳеч нарса кўнглимни ёритмаган эди. Ва насиб экан, чинакам муҳаббат ҳисси ёшим улғайганда қалбимни тўлдирди... Мен бахтлиман, онажон! Менга ундан бошқа ҳеч нарса керак эмас. Мен унинг на кечаси, на эртаси билан қизиқаман. У ҳозир меники! Аёл киши учун ишонч билан шундай дея олишдан ўзга бахт йўқ, аяжон! Ҳа, ёшим қирққа боряпти. Аммо, кўнглим ўн олти яшар қиз кўнглидай, ахир, онажон!

* * *

Бу одамнинг қариндош-уруғлари, таниш-билишлари ё водий ҳудудларида умуман йўқ эди, ёки номаълум сабабларга кўра ҳеч ким уни танишни истамасди. Нотаниш одам деярли бутунлай соғайиб кетди. Суд-медицина экспертизаси унинг жисмонан бир оз ногирон, лекин муомала лаёқатига яроқли эканлигини эътироф этди... Текшириш хулосаларига кўра, у 50—55 ёшлар чамасида, меҳнатга яроқсиз бўлса-да, ички аъзолари соғлом одам эди.

— Менинг исмим Улуғбек бўлса керак, — деди у бир куни, — кеча туш кўрдим. Ёш бола эмишман. Кимдир, балки онам бўлса керак, «Улуғбек» деб чақирди. Негадир онамдан кўрқдим, катта олма дарахтига беркиндим. Онам чопиб келди-да, тарсакилаб, етаклаб кетди. Мен йиғлаб, ортидан судралгандай борар эдим...

Мутахассис психолог, ҳатто, ўзларича «ҳамма нарсани биламан», деб юрган қўлбола руҳшунос, фол-

бинлар ҳам у билан суҳбатлашиб бирор тайинли фикр айта олмадилар.

— Миясида аллақандай ғалаён... Ҳеч нарсани англаб бўлмайди, — дейишди улар.

Туман, ҳатто вилоят ички ишлар идораларида бундай ҳодисага илк марта дуч келишлари эди. Касалхонада ётиб туришнинг ортиқ иложи қолмагач, уни вилоят марказидаги қариялар уйига олиб боришди. Исм-фамилиясини Улуғбек Аҳмедов деб қўйиб, вақтинчалик паспорт беришди. Лекин янги Улуғбек Аҳмедов қариялар уйида бир ҳафта ҳам ётмади.

— Кечирасизлар, — деди у милициядагиларга учрашиб, — у ер менга тўғри келмайди. Аллақандай пиёниста чоллар борми-ей. Туни билан қий-чув, мастлар маишати...

Улуғбек Аҳмедовга пойабзал фабрикаси ётоқхонасидан жой топиб беришди. Давлат томонидан бериладиган тўловлардан ташқари отининг сотувидан ҳам қўлига мўмайгина пул тушган, агар босиқлик билан, эҳтиёт бўлиб сарфласа, анчага етадиган маблағи бор эди. У уч-тўрт ой ўша ерда яшади. Кейин ғала-ғовурлар пасайиб, ўзи билан бировларнинг унча ҳам иши бўлмаётганлигини фаҳмлагач, Улуғбек Аҳмедов номига шаҳар четидаги кўп қаватли уйлардан бирида икки хонали квартира сотиб олиб, ўша ёққа кўчди. Шу номга давлат нафақаси расмийлаштирилди ва у тўлақонли фуқаро сифатида яшай бошлади. Участка милиционерининг ахборотига қараганда, Улуғбек Аҳмедов уйдан кам чиқар, деярли ҳеч ким билан гаплашмас, уззукун аллақаяёқдаги эски бозорда топиб келган телевизорига тикилиб ўтиргани-ўтирган эди...

* * *

— Кеча хотинингиз билан учрашдик, — деди кечки пайт дийдор уйига борган Солиҳа, — аввалига жуда кўрқиб кетдим. Кейин гапларига диққат билан қулоқ солсам, унинг ҳеч нарсадан хабари йўқлиги, фақат аллақандай тахмин, тайинсиз гаплар туфайлигина мени ахтариб топганини англадим...

Бекмирза бирдан бўшашиб қолди. Демак, ҳар қанча сир сақлашмасин, ўзаро муносабатларни ҳар қанча пардалашмасин, барибир борини беркитиб бўлмас экан-

да! Демак, кимлардир уларни қаерлардадир бирга кўришган ва... Ва тегишли хулосалар чиқаришган!

— Шундайми? — деди у Солиҳанинг кўзларига тикилиб, — хўш, нима деди у энди?

— Айтдим-ку, ҳеч нарсадан хабарсиз, фақат... Кимлардир тахмин қилиб, шу тахминдан уни ҳам хабардор қилишган, холос.

Бекмирзанинг мияси яшин тезлигида ишлади. Моҳигул эшитган нарсадан дарров хулоса чиқариб, бўлса-бўлмаса ҳайқираверадиганлар тоифасидан эмас... Агар у Солиҳани излаб топган бўлса, бирор бир асосли хабар олганки, шу ишга қўл урган. Акс ҳолда, ўзи танимаган аёлни излаб топмас эди. Демак, қўлида ё асосли далиллар бўлган, ё анчадан буён эрини кузатиб юриб бир хулосага келган. Кейинги тўққиз-ўн ой давомида Бекмирза шу пайтгача қилмаган одат чиқарган: уйга кўпинча кеч келади. Хотин буни албатта эътиборга олган, лекин ўз одатига кўра подадан олдин чанг чиқаришни эп кўрмаган. Балки, аста яқин-атроф, таниш-билишлардан эрининг юриш-туришидаги ўзгаришлар сабабини суриштирган. Албатта, Моҳигул «кеча эримни ким билан кўрдингиз?» дея учраган одамнинг ёқасидан оладиган тентаклардан эмас. Устамонлик билан суҳбатдошга сездирмай, керакли ахборот олиш одати унга отасидан ўтган. Ҳарҳолда қайнота раҳматлик сездирмай сир олишга устаси фаранг эди. Ҳа, Солиҳага учрагунча Моҳигулнинг қўлида етарли далиллар бўлган. Аммо шунда ҳам ўта босиқлик билан муомала қилган... Энди нима қилиш керак?! Қандай йўл тутсин Бекмирза? Аслида у ҳамма тарафлама ноҳақ, оиласига, кўз очиб кўрган хотинига хиёнат қилган номуссиз банда... Шунда Бекмирза илк марта қилиб қўйган ишини нақадар жиддий, деярли ҳал этиб бўлмас муаммолигини ҳис этди...

Ахир, Солиҳадан айрилиш... Айрилиш, бу... бу фақат зим-зиё, йилт этган нурсиз бўшлиқ, ўлим...

Моҳигулдан ажралиш-чи?... Қалбда деярли оғриқ йўқ... фақат болалар ва неваралар олдида кучли хижолат ҳисси. Одамлар оғзидаги гап-сўзлардан чўчиш... Йўқ, чўчиш деб бўлмайти, озгина тортиниш, холос...

Ё раббий! Наҳот, қисқа вақт ичида Солиҳа бутун вужуди, ақли ва қалбини бутунлай эгаллаб, бўйсунди-

риб олди?! Лекин, унинг ўзи-чи? Ўзи Бекмирза учун бирор нарсадан кеча оладими?

Бекмирза Солиҳанинг сочларини узоқ силади. «Жоним», деди, «Жаҳоним», деди, «Дунёдаги боримсан» деди, «Сенсиз дунё йўқ менга», деди... Шу тун икковлон квартирада қолиб кетишди. Бекмирза тонгда кўзини очганида стол устига дастурхон тузалган, қайноқ чой мунтазир эди. Ювиниб, кийиниб олган Солиҳа ёнида ўтирар, майин, ипакдек қўллари Бекмирзанинг сочлари аро бетиним шўнғирди. Бекмирза Солиҳани белидан тортиб, яна лабларига лабини босди.

— Йўқ, сендан ўзга ҳеч ким йўқ, Солиҳа...

— Бекмирза ака. Бу ишлар... на урф-одат, на динимизга тўғри келди. Аммо, ишонинг, мен учун сиз бор — дунё бор, сиз йўқсиз — ўша кун мен ҳам ўлган бўлман.

Шу куни кечки пайт уйга кириб келганида Моҳигул ҳеч нарса бўлмагандай, гўё Бекмирза одатлагидай, ишдан қайтаётгандай кутиб олди. Ҳатто «Кеча қаерда қолдингиз?», деб ҳам сўрамади. Бекмирза уйдагилар билан ҳар галгидай омонлашди, невараларини эркалади, Тоҳирнинг «Кеча кўринмадингиз, дада, биламан ишингиз кўп, аммо... Манави қўл телефонни шунақага чиқарган-ку», дея ўпкалашига бир нарсалар дея мингиллаб қўяқолди.

Кечки овқатдан сўнг ҳаммалари жойларига тарқаб кетишди. Уйдаги Моҳигул ўрнатган тартибга мувофиқ неваралар ҳаммалари оналари билан бирга ўзлариникига кириб кетишди. Кенг ойнаванд хонада эр-хотин ёлғиз қолишди. Моҳигул ҳам бир оз ўтирди-да, «қайноқроқ чой қилайми?» деган таклифга рад жавоби олгач, ётоғига йўналди.

Бекмирза телевизорнинг қулоғини у ёққа буради, бу ёққа буради. Ҳеч қаерда кўним топмади. Аслида у бирон-бир яхши кўрсатув ахтаргани ҳам йўқ, миясини чирмаб олган ўй-хаёллар гирдобида талпинаётган одамнинг табиий ҳаракати эди, холос, бу.

Ҳа, бугун эрталаб у қатъий қарорга келди: Солиҳага уйланади! Бу муносабатларнинг ягона ва қатъий ечими фақат шунда! Бекмирза оиласи учун қиладиган ишини бажариб бўлди, болаларни уйлади, чиқарди, иш билан таъминлади, тирикчилигини тайин қилди, бу ёғи энди уларнинг ўзларига боғлиқ... Тўғри, Севара-

нинг турмуши бесаранжом, куёв ичкиликка берилиб кетди. Аммо Бекмирзага аёнки, бу ҳолга кўпроқ қизининг ўзи ва Моҳи айбдор...

Қариндош-уруғларнинг айтадиган гаплари олдиндан Бекмирзага аён: «Қариганда эсини ебди...» Лекин бу сўзларда на нафрат, на газаб оҳанги бўлади. Гўё «фалончининг машинаси йўл четидаги чуқурга тушиб кетибди» деган каби. Тўғри, айримларнинг шивиридан бадҳолик, биров бошига тушган шўришдан кўнгил тўлиш каби ҳиссиётлар ҳам сезилиб қолади. Аммо бу ишга Моҳининг сингилларидан ташқари бирорта тирик жон чин кўнгилдан қайғурмайди. Дўстлар! Дўстлар борми ўзи?! Агар чинакам, ўша китоблардаги ҳалол, беғараз, доимо сени қўллаб-қўлтиқлаб юрадиган дўст бўлса, у ҳозир қандай маслаҳат берган бўларди? Ва умуман ҳақлими бирорта одам шундай ҳолда маслаҳат беришга?! Ўша ҳинд афсона фильмлари, «Рамаяна» ёки «Маҳобҳарат»дагига ўхшаш донишмандни қандай топасан дунёда? Бу қилдан ингичка, шиша қадаҳданда нафис, аммо атомдан кучли туйғуни жиловлашни ким, қайси илм ўргатади, ахир?

Моҳи икки хотинлик ҳаёт можароларини яхши ҳис қилади. Чунки, 60-йиллар ўрталарида шаҳар савдо аҳллари орасида қўшхотинлик бир урф бўлган, ўша йиллари дадаси ҳам дўконидagi жувонга уйланиб олганди. У йиллар можаролари ҳақида Бекмирзага аҳён-аҳён гапириб ҳам қолар, айтишича, онаси ўшанда дўзахда азоб чекаётгандай яшаган экан.

— Агар кечқурун дадам келмаса, аям эрталабгача мижжа қоқмасди «Ҳой, ухланг, ахир» десам, «Мен у билан ётганига қизғонмайман... бирорта ёмон ниятли нокас тунда шикаст етказмаса дадангга деб қўрқаман, холос», дерди.

Кейинча аста-секин ҳаммаси жой-жойига тушиб қайнота иккинчи хотин билан ажрашган, яна оиласига қайтиб, тинч яшайверган. Лекин у пайтлари қайнота 25—35 ёшли, етилган йигит эди. Бекмирза эса элликдан ошганда дуч келди бу муаммога.

Ҳа, бу иш билан Бекмирза асосан битта одамга — Моҳига жабр қилади. Болалар нима, ўз кунларини кўриб кетишаверади. Моҳининг қалби пораланади, унинг учун икки йўл қолади, ё онасидай шу вазиятга кўникиш ва эрнинг оилага қайтишини кутиш, ё эрнинг ашаддий

душманига айланиб, оиладаги барча ҳақ-ҳуқуқлардан маҳрум этиш, болалар ва невараларни отага қарши оёқлантириш... Моҳи албатта иккинчи йўлни танласа керак.

Оғир ўйлар силсиласида ҳолдан тойган Бекмирза ётоққа кирганда Моҳигул аллақачон қотиб ухлаб қолган эди. У чойшабга ўралиб, бир сиқим бўлиб ётган хотинига қаради-ю, бирдан бошқа аёл кўз ўнгига келди. Унинг тўшакда ётишининг ўзида қанча малоҳат, шеър бор эди, ахир...

* * *

Солиҳа ўзини ишқ дарёсига ташлади-ю, қирғоққа қарамади ҳам. Севиш, севилиш ҳисси илк бора қалбини забт этган жувон унинг тўлқинларида яйрар, қулоч отиб сузарди. Тўғри, бегоналар, кўни-қўшнилар бу босиқ, кўркам аёл ҳаётида юз берган ўзгаришни сезганлари йўқ. У одатдагидек ишга бориб, келиб, кўп қатори тирикчилик кўйида юрган бева эди, холос. Она ҳам бир-икки қилган танбеҳи самара бермагач жим қолди. У энди «Неварам бу гапдан хабар топмаса, эзилмаса бўлди», деган фикрда бутун диққат-этиборини болага қаратганди. Солиҳа ҳам ўзини фарзанди олдида айбдордай ҳис қилар, имкони борича унга яхши муомалада бўлар, айтганини дарров бажарарди.

Бир куни у ишдан кейин бозорга борди. Айланиб юриб, Бекмирзанинг дўкони олдидан чиқиб қолди-да, беихтиёр ичкарига кирди. Ҳамма дўконлар қатори торгина, кийим-кечаклар зич осиб ташланган хона тўрида ёши ўттизларга бориб қолган кўҳликкина бир жувон ўтирарди.

— Келинг, опа, — дея жилмайиб Солиҳа томон бир-икки одим отди у, — кўринг, сизбоп нарсаларимиз бор.

Туришлари, овози ҳам отасига жуда-жуда ўхшайди! Кутилмаганда Солиҳа қалбида бу жувонга нисбатан қандайдир илиқлик ҳис этди.

— Менга табиий матодан тикилган ич кўйлак керак эди, — дея жувоннинг кўзларига қаради у. Оҳ, бу кўзлар айни Бекмирзанинг кўзлари-я! Севара бир зумда пештахта устини хилма-хил ич кийимлар билан тўлдирди. Уларнинг ҳар бирига баҳо берди. «У ёқ-бу ёқ деймиз-у, барибир озроқ қиммат бўлса-да, Фарбнинг

ҳақиқий товарини олаверинг, опажон. Аёл учун ич кийимдан нозик нарса йўқ...»

Севара тўғри гапираётганини Солиҳа яхши тушунарди. Мато нархи масаласида ҳам у фирромлик кўрсатмади. Солиҳа харидни сумкасига жойлаб бўлгач:

— Дўкон ўзингизникими? — деб сўради.

— Дадамларники, — дея бирдан шашти тушди Севаранинг. Чунки шундан сўнг «Қайси дадангиз? Қайинотангизникими?» деган савол бўлиши ҳам мумкин-да. Бироқ, бу жувон бошқа ҳеч нарса сўрамади. Негадир Севарага яна бир термилди-да, хайрлашиб дўконни тарк этди.

Эртасига Бекмирзага «бозордаги дўконингизга кирдим, қизингизни кўрдим» деган эди, у қизариб кетди... Назарида Солиҳа бу билан ёшлари ўртасидаги фарққа ишора қилгандай эди... Ахир, Севара билан Солиҳанинг ёшлари орасидаги фарқ жуда катта эмас.

— Қизингиз менга жуда ёқди, шундай ақли, мулойим, инсоф-диёнатли... Ўзингизга ўхшайди.

— Ҳа, шу қизим менга қуйиб қўйгандек ўхшайди. Афсуски...

— Ҳа, турмушини айтасизми?.. Кеча ўйланиб қолдим. Ўша куёви томонда бизга қарашли маҳалла оқсоқоли бор — Сулаймон ака...

— Э, шунақами, кўп гаплашганмиз у одам билан... Ким бўлади сизларга?

— Онамнинг укалари, тоғам... Бир шу одам билан гаплашиб кўрай-чи. Балки...

— Майли, ўзингиз биласиз...

* * *

— Абдурашиднинг туғилган кунини Мингчинорда ўтказадиган бўлдик. Эртага тушдан кейин жиламиз, тайёр тур.

Тоҳир гўшакни жойига қўяр экан, мамнун жилмайди. Эртага зарур иши ҳам йўқ, ўзи анчадан буён шаҳарда чанг босиб, зерикиб ётган эди. Бунинг устига уйда ҳам кейинги бир-икки йил ичида аллақандай нотинч кайфият ҳукмрон. Дадаси билан аяси ўртасидаги муносабатлар негадир танглашган. Тўғри орада ҳали бирор-бир жанжал-тўпалон ёки бақириниш-чақириниш юз бергани йўқ. Аммо эр-хотиннинг ўзаро муомалалари илгаригидек эмаслигини оиладагилар яхши тушунади-

лар. Дадаси кўпинча уйга кеч келади, баъзан аллақасқларда қолиб ҳам кетади... Аянинг эса дарди ичида. Болаларига оғиз очмайди-ю, баъзан ҳатто дастурхон устида ўй суриб қолишлари, хаёли паришонлиги иситмани ошкор қилиб қўяди...

Дадасидаги ўзгаришлар ҳам Тоҳирнинг, ҳам Севаранинг назаридан четда қолгани йўқ. Кайфиятидаги кўтаринкилик, ҳаракатларидаги аллақандай йигитларга хос жўшқинлик, кийим-бош танлашда пайдо бўлган ўзгача нозик таъб, кишини аллақандай ўйлар, тахминларга судрайди-ю, аммо ўша нуқтадан «астафурullo» айтиб, ортга чекинилади.

Зеро, Бекмирза акадай одам бунақа ножоиз, ношаърий ишлардан доимо етти қадам нарида юриши, бошқалар-ку майли, фарзандларига ҳам ойдай равшан... На Тоҳир, Севарага бу ҳақда оғиз очади, на Севара акасига миқ эта олади. Орада онанинг ўз ич-этини егани қоляпти, холос.

Мингчинор илгари жуда гавжум жой эди. Шаҳардан анча олис, баҳаво. Юзлаб чинорларнинг улкан шохлари тангадай офтоб нуруни ҳам тўсиб ётадиган салқин, шинам чойхоналарга бой бу маскан улфатчилик учун жуда боп эди. Боғ пастида Шаҳрихонсой шарқираб оқар, сой ёқалари доим чўмилиувчилар билан гавжум бўларди. Кейинги йилларда шаҳардан узоқлиги боис бу ернинг ишқибозлари сафи сийраклашган, аммо, барибир Мингчинор ҳали файзини йўқотмаган эди.

Тоҳирнинг тўрт-беш нафар синашта улфатлари бор, уларнинг деярли барчаси савдо ходими. Биргина Абдурашид божхона тизимида ишлайди. Қалин чинорлар соясидаги сўрига жой тўшалиб, савдогарларнинг ширин суҳбатига ярашган дастурхон тузалган эди. Улфатлар лўла болишларни биқинга тираб, ёнбошлашганларича ичкиликка ўзларини уришди.

Аския, қий-чув, қаҳ-қаҳа... Бир икки соатда улфатлар роса маромига етишдилар. Ким гапирган, ким буни уққан — ҳеч кимса фарқига етмайди. Тоҳир, «бир оз айланиб, бошни жойига келтириб қайтай» деганича ўрнидан турди.

— Тўхта, бирга айланамиз! — дея ётган жойидан қўзғалди Абдурашид, — бир йўла ошдан ҳам хабар олайликчи...

Икки дўст ўзаро суҳбат қурганларича, сой ёқалаб оқим бўйлаб деярли бир чақирим масофани юриб қўйганларини сезмай қолишди. Сой соҳилдаги улкан қоратоллар шундоқ сувга бош эгиб ётган жойдан аёл кишининг жонон кулгуси эшитилди.

— Аёллар бор экан, ортга қайтайлик, — деди Тоҳир.

— Нима бўпти? — дея беписандлик билан гапирди Абдурашид, — ўтиб кетаверамиз...

Қоратоллар тагига қизил атлас тўшаклар тўшалган. Ўртада дастурхон... Бир эркак ва бир аёл чўмилиш кийимида суҳбат қуриб ётишибди.

— Ие! Тўхта, Тоҳир! Секин... Секин ортга юр... — деди ҳаяжонланиб Абдурашид.

— Ҳа, нима бўлди?!

— Бу... Бизда... Бошқармада ишлайдиган Солиҳа опа-ку... Кўй, кўзи тушмасин...

Шундай дея Абдурашид Тоҳирнинг қўлидан тортди. Аммо, Тоҳир миҳлангандай жойида қотиб қолган эди. «Бошқарма»да ишлайдиган Солиҳа опа ёнида Тоҳир не кўз билан кўрсин-ки... ўз отаси ётарди! У бир зумда ўзига келди ва ранги оқариб ортга ташланди.

— Юр! Кетдик!

Бу орада Абдурашид ҳам Бекмирза акани таниб улгургани. Бироқ йигитнинг мияси яшин тезлигида ишлади ва у ўзини Тоҳирнинг отасини кўрмаганга солди.

Тоҳир тез-тез юриб ош пиширилаётган ўчоқлар олди-га келди ва Абдурашидга қараб:

— Абдурашид! Менинг зарур ишим чиқиб қолди! Кетдим! — деди-ю, унинг жавобини кутмаёқ машинаси томон йўналди.

Абдурашид ҳам унга осилиб ўтирмади...

Тоҳирнинг феъл-атворида онасидан шундоқ ўтган жиҳатлар мўл эди... Хусусан, бирор масала юзасидан хулоса чиқаришда... Эртаси куни кечки пайт у Абдурашиднинг олди-га борди.

— Кеча кўрдинг-у, оғайни... Дадамни танидинг ҳам... Айт-чи, у аёл ким эди?

— Мен яхши танимайман, — дея минғирлади Абдурашид. — Лекин икки-уч йилдан буён бошқармада ишлайди.

— Ўғил болача гапир, эй Рашид! Неча йиллик оғайнимиз, ахир! Бу хотинча гийбат деб ўйласанг хато

қиласан! Икки йилдан буён оиламизда ҳукм сураётган нотинчликнинг сабаби ҳам шу аёл!

— Рости, мен бу аёлни яхши билмайман, — дея минғирлашда давом этди Абдурашид, — отанг билан эса кеча биринчи марта кўрдим... Идорада отанг билан Солиҳа опа ҳақида ис ҳам чиққани йўқ...

— Ҳеч ким билмайдими? Ростдан-а?

— Э, ўзим қотиб қолдим уларни кўриб! Солиҳа опани ҳеч ким, шундай... Бегона эркак билан юради деб хаёлига ҳам келтирмайди.

Лекин, кўп ўтмай Тоҳир сўраб-суриштириб ҳамма нарсанинг тагига етди. Отаси нафақат Солиҳа опа билан юради, балки у билан эскичасига никоҳ ўқитиб, уйланиб ҳам олган экан!.. Бундай вазиятда ўғил учун ягона йўл — қар, кўр ва соқов бўлиши эди, холос. Тоҳир ҳаммасини ичига ютди.

Аммо, ўша кундан бошлаб, савдодан тушган пуллардан ўзига алоҳида қисм ажратиб, бу пулларни ўзи муомалага кирита бошлади. Кўп ўтмай унинг шахсан ўзига қарашли маблағ ҳам чўнггина бўлиб қолди...

* * *

Бекмирза билан Солиҳанинг никоҳини аёлнинг онаси-ю, сингиллари, яна бир-икки одам биларди, холос. Минг надоматким, дунёда икки севишган қалб муносабатларини яширишдан ҳам мушкул иш кам бўлади. Бу муносабатлар сомон тагидаги чўғдай олдинига билинар-билинимас тутун чиқариб туради. Кейин тутун қуюқлашиб, сомон остидаги иссиқ кучаяди. Агар шундай пайтларда ўт олаёзган сомон тўдасига сув сепилиб фалокатнинг олди олинмаса кейин кеч бўлади... Солиҳанинг онаси буни яхши тушунарди. Аммо, бирор чора кўришга иложсиз эди. Шундай кунларнинг бирида кейинги пайтларда Солиҳанинг шўр нарсаларни кўпроқ тановул қилаётганига эътибор берди-ю, юраги шувиллаб кетди. Наҳотки?!...

Кампир бир кеч, бола ухлагандан сўнг телевизор кўриб ўтирган қизига яқинлашди-да, унинг ҳали оқ ораламаган, майин сочларини силади.

— Ҳа, аяжон, — дея онасини қоқсуяк қўлларини ушлади Солиҳа, — тинчликми?

— Бизда тинчлик қизим, тинчлик, — дея қизи ёнидаги креслога чўкди Машҳура ая, — ўзингда-чи?

— Ҳаммаси яхши! Аяжон! Ҳатто жудаям яхши! — Солиҳа шарақлаб кулди ва ёш боладай онасининг бўйнидан кучоқлаб, юзларидан чўлп-чўлп ўпди.

— Вой, Солиҳа! Қўйвор дейман, қўйвор! — дея қизининг кучоғида типирчилади она, — жинни бўпсан! Жинни!

У ўрнидан туриб Солиҳадан нарироқдаги стулга бориб ўтирди. Солиҳа мақтов эшитган ёш қизчадай тўйиб-тўйиб, яйраб куларди.

— Солиҳа! Кулоқ сол менга! Бас қилгин энди тухум қўйган товукдай қақиллашни...

— Ҳа, нима бўлди, аяжон?!

— Менга қара, қизим, касални яширсанг иситмаси ошкор қилади... Сезиб юрибман...

— Нимани, аяжон?

— Нимани?! Нимани?! Бўйингда бўлганини айтаман! Нима қиласан, шу ёшингда, бунинг устига тайинсиз, ишончсиз никоҳдан бола орттириб! Бу гапни сенга мен айтмасам ким айтади, ахир?!.

Солиҳа бирдан жиддий тортди. Ўрнидан туриб сочларини тартибга келтирган бўлди-да, дераза ёнига борди. Шаҳар узра юлдузлар чарақлайди. Кўчаларда ҳаракат сийрак. Кўп қаватли уйларнинг аксариятида чироқлар ўчган...

Онаси тўғри айтяпти. Ҳозирги вазифаси, ишлаб турган жойи, жамиятдаги мавқеига сира-сира тўғри келмайди бу иши. Ўша — бўйида бўлганлигини сезган кундан буён юраги қарама-қарши туйғулар талошида ўртанади. Албатта, ҳозир ўтган аср эмас. Шарт-шароитлар бошқача. Одамлар бирмунча эркин яшашга ўрганишган. Лекин бола туғилса, унинг отаси кимлиги, ўртадаги муносабатлар — барча-барчасини очиб ташлашга тўғри келади. Бекмирзанинг оиласи, қариндош-уруғи, Солиҳанинг қариндошлари бу ўта нозик ишга қандай муносабат билдиришларининг ўзи бир олам. Аммо масаланинг иккинчи томони — жамиятнинг бу воқеага баҳо бериш ҳодисаси ўта муҳим. Бекмирзанинг-ку жиловлайдиган, юриш-туришига баҳо берадиган идораси йўқ.

Аммо Солиҳа жиддий идоранинг масъул ходими. Унинг бу иши албатта баҳоланади ва тегишли хулосалар чиқарилади.... Ишдан кетиши аниқ!

Ҳали Бекмирза бу сирдан воқиф эмас. У нима деркин? У албатта боланинг туғилиши тарафдори бўлади! Солиҳанинг кўнглида уни бирор бошқа қарорга келиши ҳақида заррача ҳам шубҳа йўқ. Агарда Бекмирзага билдирмай... Йўқ, йўқ, у билсин, ўзи бир қарорга келсин. Кейин Солиҳа бирор ечимга тўхтайтиди...

— Бекмирза ака билмайдилар ҳозир. Бу... Бу ишни,— деди аясига ўгирилиб Солиҳа. — Бир маслаҳатлашиб кўрайлик-чи...

— Бекмирза, Бекмирза, — тўнғиллади Машҳура ая,— Ростини айтсам, ҳамон ёқтирмайман куёвингни... Майли, кўнглинг шу одамни хоҳлабди. Сен энди ёш қизча эмассан. Ихтиёринг ўзингда... Аммо, болани... йўқ қил! Яхшилик олиб келмайди у сенга!

* * *

Кейинги пайтларда дўконлардан келаётган даромаднинг баракаси учди. Айниқса, Тоҳир бошқараётган дўкон деярли фойда бермай қўйди.

— Тоҳир! Кейинги беш ой ичида дўконга салкам эллик миллион сўмлик товар келтирдик. Ҳаммаси бозоргир, ўтадиган моллар... Аммо, ўғлим бу... Тушум кам-қу!

— Қанақасига, ая?

— Мана қизларнинг маоши, йўлкира харажатлари, дўконнинг ўз харажати, яъни чироқ, музлатгич, ва ҳоказо... Мана шулардан ошиб, камида икки миллион соф даромад тушиши керак эди... Сенда бор-йўғи 600—700 минг сўм даромад бор, холос....

— Демак, бўлгани шу экан-да, ая! Агар менга ишонмасангиз, марҳамат, бўшатиб қўяқоламан дўконни!

— Ҳай, ҳай! Мунча қизишмасанг, ўғлим! Мен бирор нарса дедимми? Тўғри, савдо ҳам ёмғирга ўхшаган нарса — бир келса пақирлаб қуяди, келмаса ойлаб томчи томмайди осмондан... Лекин, ҳисоб-китоб бўлгани яхши эмасми, ўғлим...

— Ҳозирча шундай бўляпти, ая, ўша сиз айтган — ёмғир пақирлаб қуядиган пайт ҳам келиб қолар...

— Оғзингга шакар, ўғлим... Мен энди... Бир сўраб кўрай дедим-да...

Моҳигул Тоҳирнинг дўконидан чиқиб, уйга жўнар экан, юраги баттар сиқилди. Ҳа, беш ойда дўконга сарфланган эллик миллиондан ўлиб қолганда 2—3

миллион фойда тушмаган экан, бу ерда бир гап бор. Наҳотки, Тоҳир... Жигаридан бўлган боласи уни алда-япти?! Севаранинг чумчуқ уясидай дўкончаси ойига бир-икки миллион соф фойда бераётган бир маҳалда ҳайҳотдай қўш дўкондан атиги бир миллион-ярим миллион тушиши шубҳали... Тоҳир нега бундай... бирдан ўзгарди? Кейинги пайтларда аяси билан очилиб-сочилиб гаплашмайди ҳам. Доимо аллақандай тунд, ичимдан топ... Ўзи дадасининг қилиқлари етиб ортаётганди... Буниси энди ўлган устига тепган бўлди. Ҳа, Бекмирза ўзгарди, жуда кескин, жуда ёмон ўзгарди... Унинг кимгадир ўларча шайдо бўлгани, қолаверса, эҳтимол... уйланиб олгани кейинги пайтларда айниқса яққол сезилиб қолди. Лекин, ким экан ўша аёл?! Моҳигул қанча-қанча шубҳалар, гумонлар, суриштирувлардан кейин барибир ўша — божхонадаги Солиҳага тўхталган эди. Шу аёлгина Бекмирзанинг бошини айлантириши мумкин... Лекин... бу қуруқ тахмин, холос...

Қандай бахтли эдик, икки-уч йил аввал! Ҳаммаси шу — Бекмирзанинг айнишидан бошланди, ахир...

Ҳали Моҳигул Бекмирзага орадаги муносабатлар, юрагини ўртаётган шубҳалар ҳақида тиш ёргани йўқ. Зеро, юрагининг бир четида «бу ўткинчи ҳою-ҳавас... Бир оз қизишиб юради-да яна ўз уйи, ўлан тўшагига қайтади. Икки севимли фарзанд, бири-биридан суюкли набираларни кимга, нимага алмаштиради, ахир! Эси борку унинг! Шу боис мендан сабр, тоқат, чидам зарур. Ахир, секин тутаётган чўғни пуфлаб қизитсанг, ҳўл ўтин ҳам ёнади. Сабр қилсанг чўғ ўзи ўчади», деган қарор мустаҳкам ўрин олган эди. Лекин, ким ўзи ўша сирли рақиб? Ёш жувонмикин? Албатта, ёш бўлса керак. Ахир Бекмирзанинг миллионларига маҳлиё бўлганлар озми? Эҳ, Бекмирза ака! Бекмирза ака! Ушанда институтда Моҳигулнинг йўлини пойлаганлар саноксиз эди, ахир. У баридан воз кечиб, Бекмирзани танлади. Лекин, Бекмирза-чи? Уни севганмиди? Номаълум... У ҳеч қачон «Моҳи, сени севаман» деб айтмаган. Мана, ўттиз йилдан ошди, Моҳигул шу иқрорни кутиб яшайди. Аммо, шу бир оғиз сўзга хасислик қилди Бекмирза. Нега айтмади? Наҳот, шу қадар қиммат бу бир оғиз сўз?!

Маршрут таксида кетаётганлар орқа ўриндикда ўтирган аёлга ўғринча қараб қўйишарди. Аёлнинг кўзларидан дув-дув ёш оқар, аммо у буни сезмасди...

Овқатдан кейин Бекмирза диван-ҳобгоҳга ёнбошлади. Телевизор навбатдаги сериаллардан бирини берар, миллионлаб «сериалхўр»лардан бирига айланган Бекмирза бунисининг ҳам бирор сериясини ўтказиб юбормаслик пайида эди. Мана қитмир телевизорчилар сериал бошланиши билан орага суққан реклама дастури ҳам поёнига етди. Шу аснода хонага Моҳигул кириб келди.

— Ҳа, «сериалхўр»ликни бошладингизми, дадаси?

— Ахир... Бусиз уйку келадими, Моҳи...

Моҳигул эри ёнига чўкди. Қўлларини унинг елкаларига қўйди.

— Қаранг-а, — деди у ҳам телевизордан кўз узмай,— манави одам аллақачон бошқа хотин билан яшайди. Хотини, қариндош-уруғлари билишади. Хотин ҳам бу ҳолга мотам чекиб, дод-фарёд кўтараётгани йўқ. Аксинча, нариги барзанги билан очикдан-очик дон олишиб юраверади... Қизиқ ҳаёт. На ор-номус, на рашк ва на эл-юрт гап-сўзидан чўчиш бор буларда...

— Ҳм, — дея ёнбошга ағдарилди Бекмирза бу тағзаминли иддаодан негадир хавфсираб, — буларда одадий ҳол шекилли бу кўриниш...

— Ўзимизда ҳам кам эмас бунақа ҳолатлар...

Бекмирзанинг юраги «шув» этди. Наҳотки...

— Тоҳирнинг кайфияти бузуқ кейинги ойларда... Негадир... Нияти айниганга ўхшайди. Тушумдан бир қисмини очикдан-очик ўмариб қоляпти. Ё бирор кимсадан қарз бўлган, биздан яширинча ўшанга тўлаяпти, ё...

— Ҳўш? — Бекмирза ўрнидан турди.

— Мен аста суриштириб, аниқлаб кўрдим. Хотини ҳеч нарса билмайди. Ундан кўнглим тўқ. Содда, покиза жувон, қилвирлик, хуфёна ишнинг ёнига ҳам йўламайди. Ҳисоб-китобларимга қараганда, Тоҳир ҳар ой дўкондан тушаётган даромаднинг 300—400 мингини чегириб қоляпти!

— Йўғе! — кўзлари дум-думалоқ бўлди Бекмирзанинг, — Тоҳир-а! Бўлиши мумкин эмас!

— Текшириб кўринг, дадаси. Лекин, ётиғи билан, унинг нафсониятига тегмай, кўнглини оғритмай бир сира суриштиринг-чи...

— Қачондан бери у... Шундай қоляпти?

— Назаримда.. Бир йилдан ошди...

— Ахир... нега шу пайтгача... Негача айтмадинг?!

— Сизни учратиш амри маҳол бўлиб қолди-ку, дадаси. Тонг саҳарда чиқиб кетасиз, ярим тундан сўнг, ҳамма ухлаганда ўғри мушукдай кириб келасиз, ё умуман қайтмайсиз...

— Бўлди! Кўп алжима! Ишим кўплиги ҳаммага бўлмаса ҳам сенга аён ахир!

«Ҳа, биламиз ишингиз кўплиги-ю, у ишнинг нималигини! Аллақайси бир бузуқнинг кучоғида ором оласиз, уйдаги рўй бераётган ўпирилишдан эса беҳабарсиз!» Бу гаплар Моҳигулнинг ичидан ўтди, аммо ташига чиқармади...

Эртаси кун қуёш уфққа оған пайтда дўконда отаси пайдо бўлганини кўриб, Тоҳир ҳаммасини тушунди. Чамаси, аяси бўлган ишдан отасини воқиф этган... Сотувчи қизларга жавоб бериб юбориб, ота-бола дўкон ичида ёлғиз қолишди.

— Битта муздайроқ сув оч, — дея буюрди Бекмирза. Иковлон бир стакандан сув ичишди.

— Негача аянг... Дўконда муаммо пайдо бўлди деб айтади... — дея ўглининг кўзига тикилди Бекмирза.

— Қанақа муаммо экан? — Отасидан назарини олиб қочмади Тоҳир.

— Ойига икки юз-уч юз минг сўм маблағ изсиз ғойиб бўлаяпти экан-ку!

— Негача изсиз ғойиб бўларкан, дада! Бу маблағлар менинг ўз ҳисоб рақамимга тушиб, ўша ердан сарфланяпти!

— Ие, ўз ҳисоб рақаминг ҳам пайдо бўлдимми? Қанақасига...

— Дада! Келинг очиқчасига гаплашайлик! Мени кечиринг. Аммо, рост гап кўпинча аччиқ бўлади. Биласиз, ёшим ўттизга етди... Уч нафар болам, хотиним бор... Ўтган йили бир воқеанинг гувоҳи бўлдим-у, шу... Ишни бошлаганман...

Тоҳир ҳаяжондан қизариб, нафаси тикилиб гапиролмай қолди... Бекмирза рўй беражак хунук тўқнашув олдидан нафас ростлашга ҳам қодир эмас, уни ҳам кучли ҳаяжон чулғаб олган эди.

— Рости... Сизнинг иккинчи рўзгорингиз ҳақида аниқ-тиниқ билиб олганимдан сўнг шу ишга қўл ур-

дим... У аёлни ҳам, биздан яширинча сотиб олган уйингизни ҳам яхши биламан... Бечора аям! Ахир, энг оғир кунларингизда шу аёл қўлтигингиздан олган ягона инсон бўлган эди... Шуми оқибати?! Мени, мен шаккок ўғлингизни кечиринг, кечиринг... Лекин... Наҳот шундай... иш, тўғриси, хиёнатга қийналмай қўл урдингиз, дада! Эртага Севара билса не ҳолга тушади? Неваралар нима дейди? Жон дада. Ҳалиям кеч эмас... Қайтинг бу йўлдан! Аямни билмайди, деб ўйлайсизми? Жуда яхши билади! Аммо, ўзига хос босиқлиги, етти ўлчаб бир кесиши боис, ҳаммасини ичига ютиб юрибди! Наҳот, элликдан ошганда шундай... Йўлга кирасиз! Ҳеч ким ўйламаган, тасаввур қила олмайдиган ҳол-ку бу!

Кетма-кет тўқмоқ зарбидай урилган аччиқ гаплар Бекмирзанинг эхонасини ўйнатиб юборди. Айтмоқчи бўлган аччиқ-тизиқ гаплари ҳам бир зумда ёдидан кўтарилди. У нима дейишини ҳам билмай гангиб қолаверди...

* * *

— Ҳой, божхоначи! — Аёл кишининг ўткир, деярли чинқириқ оҳангидаги бақириси автобусдан тушиб уйи томон бурилган Солиҳани тўхтатди. У ортга ўтирилди. Севара! Бекмирзанинг қизи! Кўзлари ўйнаб, юзлари қип-қизил бўлган бу аёл ўлжасига ташланган бўри мисол Солиҳанинг устига бостириб келди. — Сенга бузуклик қилгани ёшроғи қуриб кетганмиди?! Нега менинг дадамга ёпишдинг?! Пули кўп, деб ўйладингми? Хе, ўша сендақа пулга ўчни...

Севара бақирганича Солиҳанинг сочларига ёпишди. Юзига чанг солди. Итариб ариқ ёқасига қулатди ва тепа бошлади... Бекатдаги одамлар югуриб келиб, уларни ажратишди. Солиҳа ҳали ўзига келгани йўқ, нима бўлаётгани, дўконига кирганда ўзида жуда илиқ таассурот қолдирган бу кўркам жувоннинг нега ўзига ташланганлигини ҳам англаб улгурмаганди. Севара бақирини чақиринишда давом этар, ўзини ушлаб турган одамлар қўлидан юлқиниб чиқиб, яна Солиҳага отиларди... Кўплашиб уни бир четга суришди. Солиҳа уст-бошини қоқиб, унга ўтирилди-да:

— Ташқи кўриниш алдамчи бўлади, деб тўғри айтган эканлар, — деди оҳиста. — Сизни дўконингизда кўрганимда бошқача хулосага келган эдим. Афсус...

Шундай дея уйи томон йўналди. Севара шовқин солганича ортда қолди. Солиҳага эргашмади. Солиҳа уйга кирибоқ, уст-бошини ҳам ечмай, ўзини диванга отди...

Ҳар куни ишдан хушхандон қайтадиган қизининг бугун кайфияти бузуқлигини Машҳура опа дарров сезган бўлса-да, сир бой бермади. Югуриб-елиб Солиҳа яхши кўрадиган манти тайёрлади. Дастурхонни кўнгилдагидек тузади.

— Солиҳа! Чарчадингми, қизим? — Солиҳа ғужанак бўлиб ётган диван четига аста ўтириб, қизининг соч-ларини силади, — Тур ўрнингдан... Суйган таоминг — манти тайёрладим... Тур, икки дона егин...

Солиҳанинг шу пайтгача таранг тордай дириллаб турган асаблари бўшашди. У ўрнидан кўзғалиб онасини кучоқлади-да, ҳўнграб юборди.

— Аяжон... Аяжоним... У... У мени урди... На отам, на сиз бирор шапалоқ раво кўргансизлар... У эса урди... Итариб ерга йиқитди, тепди...

— Нима?! Ким?! Қайси яшшамагур?! — Кампир сапчиб ўрнидан турди. — Ўша... Бекмирзами? Кўнглим сезганди-я ўзи унинг кимлигини! Айтувдим. Огоҳлан-тиргандим-а, жон қизим!

— Йўқ, у эмас. Ая... — Солиҳа бекатда бўлиб ўтган мижарони қисқагина қилиб онасига айтиб берди. Кампир қизини яна кучоқлаб, сочларини силади, ўпди, юпатди.

Бир оздан кейин Солиҳа ухлаб қолди. Манти ҳам қозонда қолиб кетди. Кампир бир пиёла чой устида ўзича узоқ мулоҳаза қилди. Бир кунмас-бир кун Бекмирзанинг ё хотини, ё қизи келиб Солиҳа билан жанжал бошлаши тайин гап эди, албатта. Бунақа ишлар ҳеч қачон силлиқ ўтиб кетмайди. Лекин қирон олгур қизи одамлар орасида Солиҳани қаттиқ хижолат қилибди-да... Яхшиямки, ўша ерда кўни-кўшнилардан ҳеч ким йўқ экан... Энди нима қилиш мумкин? Солиҳа ҳеч қачон улар билан тенг бўлиб, юлишиб ўтирмайди. Ҳалику, қизи келибди, эртага хотинининг ўзи келса-чи, косовини кўтариб! Ҳаммаёқда гап-сўз, идорада нотинчлик. Маҳалладаги ғийбатчиларга худо берган... Йўқ, бу ишга барҳам бериш керак! Охири ҳам яхшиликка олиб келмайди бу юриш! Агар Машҳура опа бугунги юмдалашишдан гўла кўтариб Бекмирзанинг қизи олдига

шовқинлаб борса, ўзи уятга қолади. Эшитган кулоққа яхши эмас...

Эрталаб қизини ишга кузатгач, Машҳура опа Бекмирзани излади, суриштириб билса, савдо ишлари билан бир ҳафтача илгари Россияга кетган экан. Демак, Бекмирза ҳали бўлиб ўтган воқеадан беҳабар. Кампир ҳозирча сабр қилиш, Бекмирзанинг қайтишини кутишга қарор қилди.

* * *

Севара бирор гапни ичига ютиб кета оладиган аёл эмасди. Отасининг божхонада ишлайдиган бир хотинга уйланиб олганлиги хабарини эшитди-ю, дўконга кулф уриб, акасининг олдига чопди.

— Ака! Ростми шу гап? — дея Тоҳирни дўкон ортидаги торгина хонасига бостириб кирди у.

— Ҳой! Ҳой! Ўзингни бос! Тинчликми?

— Қанақа тинчлик бўлсин? Дадамиз қариган чоғида ёш хотин олиб, маишат суряпти экан-ку! Ҳомиласи бормиш у манжалақининг!

— Ким экан у? — ўсмоқчилади Тоҳир стол устидаги хитой чинни чойнагидан ярқироқ пиёлага кўк чой куйиб синглисига узатаркан. — Дарров хулоса чиқараверма.

— Вилоят божхонасида ишлайдиган Солиҳа деган аёл экан! — «Лиқ», этиб бир култур чой ютди-ю, яна бобиллаб кетди Севара. — Ёши қирқларга борган, эри йўқ... Ўлганми, шундан зерикиб қочворганми, номаълум. Битта ўғли бор, кўшмачи онаси ҳам «ёш» эрхотинга парвона!

— Ҳай, ҳай! Яна айтаман ўзингни бос! Билиб-билмай шақиллайверма! — овозини кўтарди Тоҳир, — онасига нега тил теккизасан? Ахир...

— Онаси ўлиб, онасиз қолсин у бузуқи! Қирқ йиллик рўзгоримизни бузади-ю, биз уни сизлайликми?

— Ўзи нимага келдинг олдимга! Гапинг бўлса айт! Шовқин кўтарма бу ерда!

Ака-сингил яна бир оз машмаша қилишиб чарчашди. Тоҳир Севарани яхши билади — бир ўт олса куйиб адо бўлгунча тинчимайди.

— Бу ишдан хабар топганимга бир йилдан ошди, — дея Тоҳир гап бошлади-ю, яна Севаранинг оғзидан отилиб чиққан гина-кудуратлар оқимига кўмилди.

— Лекин, сабр қилдим, аям билмасин дедим. Бу

бир ўткинчи ҳавасдир балким. Эрта-индин у хотиндан кўнгли совийди-да, яна ҳаммаси жойига тушиб кетади... Нима кераги бор можаро кўтаришни? Иккинчидан, у киши отамиз... Ҳа, синглим... падари бузрукворни тергашга ҳаққимиз йўқ. Сабр лозим, ҳа, сабр...

— Шуми менга айтадиган гапингиз! — акасига ёвқараш қилиб ўрнидан турди Севара, — Ўзи, сиз эркакларни... Ҳаммангиз бир гўрсиз!

У акасининг олдидан шитоб билан чиқди-ю, таксига ўтириб божхона томон жўнади.

Солиҳа ишдан чиқиб уйга кетган экан. У навбатчи милиционердан Солиҳа қанақа пальто кийганини суриштириб олди-да, Солиҳаларнинг уйи томонга ҳайдашга буюрди таксини. Автобекатда тўхтаб, уйини суриштиришга киришганди-ки, автобус тўхтаб ундан Солиҳа тушиб келди... Ўзига келиб атрофга аланглаб қараса, воқеани кўрган такси шофёри «оч қорним-тинч қулоғим» ҳикматига амал қилиб, аллақачон жуфтакни ростлаб қолган экан...

Ҳовлилари дарвозаси остонасидан ҳатлади-ю онасининг олдига чопди.

— Аяжон! Жон ая! Бу нима деган гап, ахир! Керакмас бунақа ота менга!

— Ҳай, ҳай! Жон қизим, ўзингни бос! Нима бўлди?

— Вой... Ҳиқ-ҳиқ... Аххир... Хотини бор экан-ку дадамнинг! Вой, ая, ўлганим яхши бундан...

Моҳигул уввос солиб йиғлаётган қизини куч билан ичкарига тортди.

— Ҳой, жиннимисан?! Юр, бу ёққа-ей! Нима, бу гапни мени билмайди деб ўйлайсанми? Ўша божхонадаги Солиҳани айтяпсанми?

Севара бирдан йиғисини тўхтатди. Аясига бир зум бақрайиб қараб турди-да, яна уввос солди.

— Ҳа, бу уйда менгина ҳеч нарсани билмайман, мен гумроҳ, аҳмоқман! Жоним ачиб, юрагим оғриганидан нималар қилмадим бугун мен жинни! Булар эса ҳамма нарсани мендан сир тутишган! Э, боринглар, нима бўлсанг, бўл-эй!

* * *

У яна нечанчи бор ўзини ойнага солди... Пешонада, иккала юзда узун-узун чизиқлар... Бу қора излар

асфальт йўлнинг туртиб чиққан тошларидан қолган... У юзи билан эллик-олтмиш метр судралиб борганда пайдо бўлган излар. Ўнг қошининг бурун томонда бармоқнинг бир бўғинидай жойи туксиз, қизариб турибди, тош шилган тери ўрни... Бурун синиб, ўрқачли бўлиб қолган, соч оппоқ оқариб кетган, оқ соқол-мўйлов...

«Йўқ, бирон-бир танишим ҳам танимайди мени... Мутлақо ўзимга ўхшамайман. Бунинг устига оқсоқ ҳам бўлиб қолганман... Овозим ҳам қандайдир ўзгарган...»

Телефон қилса ҳозир... У танирмикан?! Таниса... Таниса қандай муомала қиларкин? Энди у илгаригидай этагини қоқса пул тўкиладиган бойвачча эмас. Ойига ўн икки минг сўм нафақа олиб, аранг кун кечираётган ногирон... Тўғри, уйдагилардан яшириб у ер-бу ерга қўйганлари бор. Аммо ҳақини олиш учун ўзини танитиши, кимлигини исботлаб бериш шарт. Россиядаги дўстлари билан олди-берди муносабатларида ҳам шу муаммо тўсиқ. Аввало ўзлигини исботлаш керак! Аммо у буни истамайди. Майли, оила, бола-чақа учун у энди йўқ, ўлган, қаердадир ном-нишонсиз кўмилган... Ё, худо, ахир жонидан азиз бўлган фарзандлари юз ўгиришди-я. «Сиз отамисиз? Йўқ, сизни ота дейишга ҳам ҳазар қиламан!» Наҳот, шунча йиллар улар учун яшаб, бор меҳрини уларга бағишлаб, охири топгани совуқ, аллақандай ирганиш ҳиссига тўла нафрат бўлди?..

Ойна рўпарасидаги тилиб-тилиб ташланган юздаги қинғир-қийшиқ ариқчаларда сув — кўз ёшлари оқа бошлади. Тўғри, ўзи ҳам пахтадай оппоқ эмас... Аммо, не ажабки, шугина иш, ёши улғайган бир пайтда қалбига ташриф буюрган муҳаббат ҳисси шу қадар кучли нафратга лойиқ...

У... У нима деркин? Майли, болаларидан кутмаганини олди, умр бирдан тўс-тўполон бўлди, ишонилган, авайланган байроқлар ер билан битта бўлди, тупроққа қоришди. Аммо, мана шу куюқ зулмат аро ёлғиз нур энди ўша... Агар у ҳам... У ҳам бошқалардай муомала қилса, яшашнинг ҳожати, қизиги қолмайди ҳисоб...

* * *

Эртасига Солиҳа ишга бормади. Бир тарафдан кечаги воқеа таъсирида асаблари таранглашиб, аллане-

чук тоби қочган бўлса, иккинчи тарафдан, Севара ёки Моҳигулнинг идорага шовқинлаб, жанжал кўтариб бо-ришларидан чўчиди. Эрталаб чой ҳам ичмади, ўғлини мактабга, онасини бозор-ўчарга кузатди-ю, яна ўзини диванга ташлади. Энди нима бўлади? Бу қандай ўсал иш, шармандагарчилик... Солиҳа чидай олмайди... «Худойим, қаердан ҳам қалбимга шу ўтти солдинг? Энди у мени куйдириб, буткул адо қилади, шекилли».

Дераза қаршисидаги ўрикнинг яланғоч شوҳига чум-чук кўнди. Ликиллаганича ичкарига қаради. Оч бўлса керак... Ҳа, атрофни қор қоплаган, жониворларга қи-йин, биров уларни боқмайди, ўзлари қор титиб, егу-лик топадилар. Ҳа, Солиҳа ҳам шундай, шу ёлғиз чум-чукдай ахир. Бир қушга ҳам дон, ҳам сув керак, деган-лар. Солиҳа эса одам-ку. Унга ҳам яшаш, яшаганда ҳам бахтли яшаш ҳуқуқи берилган. Бир марта бериладиган умрда ҳеч бўлмаса бир қарра бахтли бўлишга ҳаққи борми? Аввалги эрига ота-онаси таклифи билан тек-кан. Тўғри, ёмон яшашмади. Эр-хотинлик муносабат-лари, рўзғор, қайнота-қайнона билан муомала — ҳам-маси рисоладагидек эди. Эрини ундан-бундан рашк қил-ган ҳоллари ҳам бўлган. Эри ҳам баъзан қаердалиги, ким билан келганлигини суриштириб қолар — у ҳам рашк қиларди. Лекин бирга яшашган беш йил давоми-да эри бирор марта ҳам узоқ сафарга бордими, йўқми, ҳарҳолда Солиҳа уни кутгани, соғинганини эслай ол-майди. Орада бир-икки кундан ўн-ўн беш кунгача кўришмаган пайтлари ҳам бўлган. Бироқ ҳижрон деган оғриқни на эр, на Солиҳа ҳис қилишган... У оламдан ўтганда Солиҳа куймади эмас, куйди. Аммо ҳаётдаги энг катта қадриятини йўқотган киши тарзида эмас, балки яқин одамидан ажрашган бир мотамзода сифа-тида куйди, холос. Орадан икки-уч ой ўтгач бу туйғу ҳам эскирган атир ҳидидай атрофга сингиб, йўқолиб кетди...

Бекмирзани эса бир кун кўрмаса юраги ўртанади. Мана, бирга бўлганларига икки йилдан ошди. Кўнгли бетиним уни қўмсайди. Кўчадаги Бекмирзага ялт этиб қараган ҳар бир аёлдан тортиб идорасидаги фаррошга-ча қизғанади. Бекмирза болалари билан тунаган куни Солиҳада уйқу бўлмайди. Ҳа, севги шундай ўтли, куй-дургувчи, жон олгувчи ва жон бергувчи туйғу эканки, унинг насиб этгани ҳам бахт, ҳам бахтсизлик...

Шу аснода телефон жиринглади. Бекмирза!

— Солиҳа! Яхшимисиз? Уйлар тинчми? Ая, Камолдин яхшимилар?

— Салом, Бекмирза ака! Яхшимисиз... Бекмирза ака... — Солиҳа тўсатдан ўзи ҳам кутмаган ҳолда тўлиқиб йиглаб юборди. — Ҳиқ, ҳиқ... Бекмирза ака... Жон, Бекмирза ака... Келинг... Тез келинг!..

— Нима бўлди? Солиҳа! Нима гап?

— Кеча... Қизингиз келди... Мени... Мени урди...

— Нима?! — Бекмирза бақриб юборганини ўзи ҳам сезмай қолди, — урди! Нега уради?!!

— Келинг... Келинг...

— Яхши, сиз ўзингизда бўлинг. Мен бугуноқ Фаронага учаман.

Солиҳа гўшакни жойига қўйди-ю, танасида аллақандай енгиллик сезди ва кўп ўтмай ухлаб қолди.

* * *

Тоҳир хотини ва болалари телевизордаги навбатдаги сериал қўйнига сингиб кетишган маҳали аясининг ҳузурига йўл олди. Моҳигул опа ўз хонасида, телевизор қаршисидаги диванда мунғайибгина ўтирар, ойнаи жаҳон нималарнидир вағиллар, аммо опанинг назари, ўй-хаёли бутунлай бошқа оламда эди. Ичкарига кирган Тоҳирга тил учиди «кел» деб қўйди-ю, яна ўз оламига чўкди. Тоҳир ҳам индамай креслога ўрнашди-да телевизорга термилди. Аллақандай корейс сериали, қирқ бешинчи қисми... Бу сериални ҳали бирор марта ҳам онаси билан кўрмаган. Демак, яқин икки ойдан буён ишдан келади-ю, шоша-пиша овқатланиб ўз хонасига кириб кетади... Севара ҳам шу... Она эса ёлғиз шу сериал-у, ўз ғамлари билан хонасида ёлғиз қолаверади. Отанинг аҳволи эса маълум... Тоҳир оилага тегишли сирни ўзим ташиб юрибман, деб ўйлаганди. Бугун эса Севара бу юзаки сокинликни портлатиб юборди. У келасолиб онасига ҳам учраган, бўлган воқеани тўкиб солган чамаси...

— Ая, — деди у ниҳоят юрак ютиб, — Севара... Айтдими?

— Севара? — хаёлнинг ўз оламидан узди она, — Нима? Ҳа, анови гап... Айтди! Лекин попугини пасайтириб қўйдим.

— Ахир... Бир ҳисобда...

— Эҳ, жон болам... Бу гапдан хабар топганимга бир йил тўлди. Аввал бориб ўша аёл билан учрашган ҳам эдим. Назаримда, тўғри сўз, ҳалол хотинга ўхшади. Кейин баъзи мулоҳазалар билан улар ўртасидаги муносабатлар биз ўйлаган даражада эмас, деган хулосага келувдим. Аммо, кўп ўтмай ҳаммасини билдим. Кейин кўп ўйладим... Хўш, жанжал-тўполон кўтариб нимага эришаман? Тинч, тотув оиламизни бутун шаҳарга шарманда қиламан, холос. Ёшим эллиқдан ошган бўлса. Бир томондан ёш жувон билан эр талашгандай бўлман. Тушунган тушунади, тушунмаган кети билан кулади, ахир! Даданг аллақачон у аёлни никоҳлаб олган. Яқин орада фарзанд ҳам кўриб қолишар...

— Ая!!!

— Нима дейсан, болам? Бориб ўша аёл билан юмдалашайми, бақриб-чақриб, беҳаё сўзлар билан сўкиннайми? Тирноқларим билан афт-ангорини бежайми? Нима қил дейсан?! Нима?

Тоҳир стол устидаги дастурхон шокиласини ҳимарганича жим қолди. Моҳигулнинг юзига қарай олмади. Бир муддат юрагини кучли хаяжон қоплади. Аъзои бадани қизиби, томирларда қон жўш уради, иложи бўлса олдидаги столни бир тепиб ағдариб, кўчага чиқиб кетгудек эди...

— Ая, — дея ниҳоят ўзини босиб олиб, аста сўз бошлади у, — Аввало бағрингизнинг кенглигига, мардоқила эканизга шукур. Ўрнингизда бошқа аёл бўлганда... Билмадим, бу рўзгор ҳозир шу алфозда турармиди ё аллақачон чириган матодай титилиб кетармиди? Ўзингиз қай аҳволдасиз-у... Рўзгорни, бизни ўйлагансиз, истиҳола қилгансиз...

Тоҳирнинг кўзларида ёш йилтиради.

— Мен, минг бора узр... Воқеадан хабар топишим билан ўзимча «ишбилармонлик» қилиб, сиздан сўроқсиз, алоҳида ҳисоб рақами очгандим... Ўша сиз шубҳаланиб юрган кезлари... Бир неча миллион сўмни долларга айлантириб шу ҳисоб рақамига кўйган эдим... Мени кечиринг... Мен нодон, ҳали ҳам ёш бола эканман. Лекин, дадамнинг бу қилиғи... Мен ҳеч ҳам кечиролмайман! Севара умуман юз ўгиради дадамдан!

— Йўқ, ўғлим, ишни бу қадар чуқурлаштирманглар. Ҳар бир жонзот, ҳатто дарёдаги балиқ ҳам адаша-

ди, дейишади. Вақт келиб, ҳаммаси жойига тушади. Ўзинг эса ҳалиги «счёт»инг учун хижолат бўлма... Ал-лақачон пайти келганди... Болаларингга, тўйларингга буюрсин...

Тоҳир ўрнидан даст туриб ташқарига чопиб чиқиб кетди. Зум ўтмай уйқусираган Севарани етаклаб кириб келди.

— Ая! — дейишди ака-сингил онага боқиб, — Бу уй-жойлар сизники! Биз ҳам, невараларингиз ҳам сиз-никимиз!

* * *

Эртасига эрталаб Солиҳа идорасига қўнғироқ қилди: Уни йўқлаб ҳеч ким келмабди. «Хайрият, инсоф берган бўлсин» дея ичидан енгил тин олди жувон. Кеччаги руҳий зўриқишлар таъсири бир зумда ҳавога учиб кетгандек бўлди. Кўнгли кутилмаганда... Яшнаб кетди! «Наҳот, шу қадар енгилтак аёлман-а! — негадир ҳиринглаб кулиб юборди у. — Намунча хурсанд бўлмасам?» Кўп ўтмай кутилмаган шодлик сабабини яна ўзи англади: Бекмирза келяпти!..

Орадан бирор соатлар ўтгач чиндан ҳам Бекмирза уйга кириб келди. У қандай келди, эшик қўнғироғини чалдимиди-йўқми, эшикни ким очди, ким уни кутиб олди — Солиҳа билмайди. Фақат сўнгсиз бўсалар кўмган лаблари, юзлари, бўйинлари, сочлари, «Бекмирза ака... Бекмирза ака...» дея ўтли шивирлаётган бутун бадани Бекмирза келгани, бир кам дунё тўлганидан дарак берарди, холос...

Бирдан кеччаги жанжал, чеккан изтироблари ҳеч нарса-лиги аён бўлди. Сарик чақалик қиммати йўқ гаплар, аллақандай телбанамо аёлнинг жунбушлари — ҳамма-ҳаммаси бир пул! Бекмирза шу ерда, унинг кучоғида— қолган ҳаммаси ўтаверсин!..

Эшик қўнғироғи жиринглаганида Солиҳа сапчиб ўрнидан турди.

— Вой ўлай! Аям келдилар!

У шоша-пиша кийинди-да, эшик томонга чопди.

Ая Бекмирзанинг келгани хабарини эшитиб ўз уйига кириб кетди. Энди у кечгача хонасидан чиқмайди. Бекмирза ҳар доимгидай ноқулай аҳволга тушди ва кўп ўтмай Солиҳани етаклаб ташқарига чиқди.

Осмон тунд, шимолдан қора булутлар бостириб

келарди. Бекмирзанинг машинасига ўтириб, шаҳар таш-қарисидаги дала ҳовлига жўнаб кетишди. Анчадан бери борилмаган дала ҳовли хоналари муздай эди. Голланд печкаси хоналарни иситганча бир тутам қиш куни ҳам оёқлади. Телевизор кўриб ўтириб овқатланишди. Солиҳа уйга қўнғироқ қилиб, аясига бугун боролмаслигини айтиб қўйгач, яна тўшакка ташланишди...

— Хуллас, нима бўлди? — деди ярим тунда Бекмирза Солиҳанинг сочларини силаркан.

— Айтарли гап йўқ... Ўзим... Сизни соғингандим, холос, — дея олди Солиҳа...

* * *

У чошгоҳда уйига кириб борди. Кўнглида ўн-ўн беш кун сафарда юрган кишининг ўз хонадонига талпиниши йўқ. Унинг ўрнини совуқ, аллақандай бадхоҳ ва ёқимсиз туйғу — бегонасираш қоплаган. Ҳатто шу хонадон ва унинг аъзоларига нисбатан ёқтирмаслик, қандайдир ирганиш ҳисси юракнинг бир четини эзади.

Кўча дарвозасини келини очди. Очди-ю, негадир бир зум эсанкиради, каловланди, оғирлигини у ёқданбу ёққа солди, юзи бир оқариб, бир қизарди... Бечора келин, у юрагидаги нарсани ҳеч яшириб ўрганмаган. Кеча хонадонда бўлиб ўтган воқеа, эри билан қайнсинглиси отадан воз кечганлари, қайнонанинг босиқлик билан келинга бўлган воқеани тушунтириши ва икки аёлнинг бир-бирларини қучоқлаб, чин дилдан кўз ёш қилишлари қалбини қанчалик ўртаган бўлса, ҳозирда рўпарасида турган одамнинг салобати, қайноқ истараси яна унинг ғазабларини кунпаякун қилиб юборганди.

— Келинг, дада, — дея олди у ниҳоят. Бекмирза остонадан ичкарига ҳатлаши билан келин дарров кўлидаги халтачани олди ва айвон тарафга юрди.

— Тинч ўтирибсизларми, келин? — деди унинг ортидан эргашаркан Бекмирза.

— Шукур, дада...

Бекмирза ичкарига кирди ва эр-хотин яшайдиган хона эшигига қўл узатди. Эшик таппа-тақ берк... Ҳеч қачон беркитилмаган эшик. Афтидан, Бекмирзанинг келиши боис беркитилган...

— Қайнонангиз қаердалар?

— Эрталаб фирманинг ишлари билан чиқиб кетишганди...

— Ҳм, майли... Битта чой қўйинг қизим...

Келин чойга унади. Бекмирза уй айвонида у ёқдан-бу ёқда бир оз юриб турди-да, кейин ўз уйи эшиги олдига келди. Бутун кучини ўнг оёғига тўплаб, зарб билан эшикни тепган эди, эшик «турс-тарс» овоз чиқариб, ўртаси ичкарига бир қаричча букилиб қолди. Эшикнинг ўртаси — қийшайган жойидан қулф тили ҳам кўринди. Иккинчи зарбага эшик дош беролмади. Бекмирза ичкарига кирди. Югуриб келган келин индамай эшик тағларини супуриб кетди.

У чой кўтариб келганда Бекмирза уст-боши, оёқ кийимларини ҳам ечмай диванда чўзилиб ётарди. Келинининг, «мана чой», деганига аранг бош қимирлатди-ю, ўриндан қўзғалмади.

Моҳигул тушлик арафасида дарвозадан кирибоқ, келиннинг хавотирли қараши, оёқ олишдан Бекмирзанинг уйга қайтганини сизди. Пачоқланган эшик эса унинг фикри юз фоиз ҳақлигидан далолат эди. Аёл индамай ичкарига кирди. Кираверишдаги диванда кўча кийими билан ялпайиб ётган эрига парво ҳам қилмади. Ечиниб уй халатига ўралди-да, яна ташқарига чиқиб, ҳовли ишларига уннаб кетди. На келиндан садо чиқди, на ундан ва на диванда уйғоқ ётган Бекмирзадан. Қайнона-келин бирмунча муддат ошхонада куймаланиб, ниманидир пиширишди-ю, келиннинг уйи тарафга ўтиб кетишди. Шу орада мактабдан қайтган неваралар шовқин-сурон билан уларнинг атрофини ўрашди.

Яна бир оз ўтиб, келин айвонга чиқди.

— Дада, тушлик қилиб оласизми?

— Йўқ, қизим, раҳмат...

Шу аснода у нариги тарафдан, «дадангнинг қорни тўқ, анавининг энаси ҳам жуда пазанда эмиш», каби учуриқ кутганди. Йўқ, яна ўша порох омборидаги каби мудҳиш сокинлик, ғалаёнсизлик...

Ниҳоят, кеч кирди. Дарвоза очилиб, хонадон янги «Мерседес»ни ўз кучоғига олди. Машинасидан тушган Тоҳир ота-она уйи тарафга қиё ҳам боқмай, ўзи томонга ўтиб кетди. Кетидан уйга кириб келган Севара ҳам чаққон одимларда иккинчи қаватга кўтарилиб, болалари қийқириғига кўмилди.

— Дада, кечки овқат пишди... Олиб келайми? — яна ўша аҳмоқона ийманиш ила юзини ердан олмай минғирлади келин.

— Йўқ, қизим, раҳмат...

Кечки овқат тугаб Тоҳир ҳам, Севара ҳам ўз хоналарига кириб кетишди. Моҳигул ётоқхонага қайтмади... Эрталаб болалар мактабга жўнашгач, яна келин ийманибгина эшик қокди:

— Дада, бизникага чиқаркансиз...

Бекмирза бирдан портлади:

— Ичкарига кириб айт, бу ёққа чиқишсин, аблаҳлар! Агар... — тишларини ғижирлатди у. — Ҳозир ўт кўяман ҳаммасига! Қани бирортаси аралашсин-чи! Бор! Чақир!

У ёнидаги чой тўла чойнакни кўтарди-ю, зарб билан Моҳигулнинг пардоз ойнасига урди! Келин жонҳолатда чопиб чиқиб кетди. Зум ўтмай у чала-пула кийинганича кўча дарвозаси томонга ўзини урди. Афтидан қайнона, «Сиз бир-икки соат айланиб келинг», дея кўчага йўллади шекилли, бегонани. Майли, гувоҳсиз бўлса — гувоҳсиз гаплашамиз!

Бир оздан сўнг хонага узун-қисқа бўлиб Моҳигул, Тоҳир ва Севара кириб келишди. Уй поли пардоз ойнаси, чойнак синиқлари, чой шамаси қолдиқлари билан битта бўлиб ётарди.

— Хўш, — дея Тоҳирга ўшқирди Бекмирза. — Сен кимсан ўзи?!

— Мен аввало худонинг ожиз бир бандасиман, дада...

— Сени дунёга келтирган ким деяпман?!

— Сиз ва аям, дада...

— Ҳамиша эсингда тут: Сен менинг зурёдимсан, менинг уруғимдан унгансан, мен бўлмасам, сен ҳам йўқ эдинг... Хўш, ундирдим, ўстирдим, ўқитдим, ишли, уй-жойли қилдим. Яна нима истайсан мендан?! Ҳаётимни бахш этдим сенларга, нима энди кўксимдаги юрагимни юлиб жонимни ҳам берайми? Шунини истайсанларми?

— Жонингизни оладиганлар бор! Ўшаларга беринг жонингизни! — Бирдан чинқирди Севара. — Беринг ҳамма нарсамизни ўша тасқарага! Кўчаларда уятдан бош кўтараолмай қолдик! Ёшингиз олтмишга яқинлашганда ярашадими шу сизга! Дада дейишга номус қиламан энди сизни! «Сенларга ҳаётимни бахш этдим» эмиш, ахир, аям сизга бахш этмадими бутун ҳаётини!

Аям бўлмаганда сиз... Сиз шу... Шу нарсаларга эриш-масдингиз! Йўқ, кечириб бўлмайди сизнинг хиёнатингизни! Кечириб бўлмайди!

Севара уввос солиб йиғлашга тушди... Орага бир-мунча муддат сукунат чўкди. Ҳеч ким Севарани юпатмади, ўзи ҳиқиллай-ҳиқиллай кўз ёшларини қуритди...

— Хўжайин, — деб оҳиста сўз бошлади Моҳигул, — тўғри, ҳар ким суйган ошини ичади. Ҳамманинг бунга ҳаққи бор. Менинг оилага, сизга садоқатимга заррача шубҳангиз борми? Бирор ишни рухсатингизсиз ёки маслаҳатлашмай қилдимми? Дадангиз, аянгиз раҳматлик билан қандай яхши яшадик... Икки гулдай фарзандни ўстирдик... Албатта, ҳозир «Менинг гуноҳим нима?» десам ярашмайди... Гуноҳим — ёшим ўтганлиги... Буни биламан... Лекин... Лекин майли эди, бошқалардай яшиниб-пусиниб ёш жувонлар билан юраверсангиз. Бу... ахлатни емаган эркак йўқ... Бироқ, ёш олтмишга етганда, замонавий Мирзакаримбой каби уйланиб олиш... Лекин ўша ҳам хотини ўлгандан сўнг уйланган эди. Мен ҳали тирикман-ку! Сизни калтабин... Бурнидан нарисини кўролмайди, дея олмайман. Сиз... Сиз унга уйланишдан аввал тирноқча бўлса-да, мулоҳаза қилгансиз, деб ишонаман... Лекин, ўша йўлни танлагансиз...

Мен бир муштипар аёлман. Ташлаб кетсангиз ҳам ҳеч нарса қилолмайман. Бу қўлимдан келмайди. Лекин, икки фарзандим, қатор набираларим бор. Ўшаларни ўйлайман... Рўзғорга ҳаром аралашдим — барака кетади. Келинг, бу гапларни қўяйлик... Сиз барибир оилага қайтмайсиз. Шунинг учун, яхшиликча бир иш қилайлик: бор-будимизни, уйлар, дўконлар, банкдаги пуллар, уйдаги йиққан нарсаларимиз, хуллас, ҳамма нарсамизни тўртга бўламиз. Бир қисми сизники, уч қисми бизники бўлади! Кейин ким билан яшайсиз, қандай яшайсиз — ихтиёрингиз!

* * *

Солиҳа идорада ўзига нисбатан муносабат аллақандай ўзгарганини сезиб юрарди. Яхшиямки, бу ерда аёллар кам. Битта-иккита мутахассис-у, иш юритувчи, котиба қизлар... Уларнинг деярли ҳаммаси Солиҳадан ёш, фақат, илгари аллақайси редакцияларда ишлаб юриб, божхона тизимида матбуот хизмати ташкил топгач,

шу даргоҳга ўрнашиб олган Каримахонгина у билан тенгдош. Лекин, икковлон яқин ҳам эмас, сабаби Каримахон кўпинча божхона ишини ёритиш мақсадидаги сафарларда бўлади. Уйи, оиласи бор... Бир куни шу аёл Солиҳанинг кабинетига кириб келди. У ёқ-бу ёқдан суҳбатлашиб ўтириб, бирдан гап оҳангини ўзгартирди-да:

— Солиҳахон! Тинчликми, ўзи? — дея унинг юзларига тикилди.

Солиҳа аввалига савол моҳиятини тушунмади, сўнг Кариманинг нимага ишора қилаётганлигини англаб қизариб кетди...

— Нима... масалада?

— Сизни турмуш қурди дейишяпти, — Карима гап айлантиришни ёқтирмасди. — Бекмирза акага теккан эмишсиз.

Солиҳа бир муддат жимиб қолди. Сўнг Кариманинг кўзларига кўзини тикиб:

— Мен ҳам аёл кишиман. Буни устига ўз ҳаётимга ўзим ҳўжайинман. Ҳа, у киши билан турмуш қурдим... Эскичасига... — деди оҳиста.

Карима бир муддат жим қолди.

— У кишининг нариги оиласи-чи?

— Билишади! — деди қатъий оҳангда Солиҳа, — ҳаммаси келишилган!

— Ҳм... нима ҳам дердим... Замон ҳозир ўзи шунақа... Ишқилиб, раҳбарият бирор нарса демаса бўлди.

— Ҳозирча индашгани йўқ... Жуда зарур бўлса ишини олар-да!

— Йўқ, ундай деманг... Сиз яхши мутахассис, идорага фойдаси тегадиган ходимсиз... Фақат Бекмирза аканинг нариги оиласи жанжал кўтарса... Идора обрўйига пугур етади. Раҳбарлар шундан ҳайиқишади, холос. Умуман бу кўнгил иши... — дея бирдан юмшади Карима. — Идорадан ташқаридаги ҳаётимизга аралашिशга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ! Бекмирза акани яхши биладан, чиндан ҳам виждонли, соф кўнгил, қисқаси, тоза одам. Сиз ҳам бир неча йилдан буён кўз ўнгимдасиз, юзингизга айтавераман — покиза аёлсиз! Икковингизнинг топишганингиз жуда маъқул. Фақат... Бекмирза аканинг оиласи муаммоси бор...

— Тўғри айтдингиз, Каримахон, бу кўнгил иши. Бекмирза аканинг пулу молига учганим йўқ. Худо

гувоҳ...— Бирдан Солиҳанинг кўзларида ёш милтиллади. — Ёшим бир жойга борганда... Биласизми, ўзим ҳам ҳайронман... Ёш қизчадай бирдан... Бутун борлигим билан шу одамни... — Солиҳа «севиб қолдим» деган сўз ўрнига бошқа сўз излаб қолди, — шу одамни...

— Севиб қолдингиз! — Бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди Карима ва ўрнидан туриб Солиҳани кучоқлаб ўпди. — Қутлуғ бўлсин! Яшайверинг у билан! Бирон нарса бўлса мен кафил!

Шундан кейин идорада Солиҳага нисбатан бўлган ўзгариш секин-аста тарқаган чанг-тўзондай тарқаб йўқ бўлиб кетди. Кейинча Солиҳага маълум бўлишича, Карима бу суҳбатни раҳбариятнинг топшириғи билан ўтказган, у ижобий ахборот етказгач, раҳбарият ҳам шу билан хотиржам бўлган экан...

* * *

Улуғбек Аҳмедов кўчага жуда кам чиқар, қўни-қўшнилар билан алоқаси ҳам деярли йўқ эди. Ҳеч ким уни йўқлаб келмас, ўзини ҳам биров жойга ёки бирор кишиникига борганини биров ҳали кўргани йўқ... Шу боис эшик кўнғироғи беҳос жиринглаганда телевизор қаршисидаги диванда ёнбошлаб ётган Улуғбек ака чўчиб тушди. Ўрнидан туриб эски бозордан олган бухоро чопинини елкага ташлаганича коридорга чиқди.

Ташқарида қўшни аёл Нодира билан етилган бир қиз туришарди. Эшик очилгач, қиз Улуғбекнинг юзига ялт этиб қаради-ю, сесканиб кетди... Кейин беихтиёр шошганича Нодиранинг қўлидан тортди.

— Йўқ! Йўқ! Дадам эмас бу одам!

— Ҳа, майли, майли, мунча ҳовлиқасиз! — дея қизга ишора қилди Нодира, — отаси Россияга кетганича уч-тўрт йилдан бери дарак йўқ... Кеча, шунақа, бир қўшнимиз бор деб сиз ҳақингизда гапирган эдим, обorasиз деб қўймади...

— Ҳечқиси йўқ, бўлади-да, — деди Улуғбек хайрмаъзурни ҳам насия қилиб пиллапоядан шошганича пастга отилган қизнинг ортидан қараб қоларкан.

— Кечирасиз, — деди хижолат бўлиб Нодира, — мен бунақа шошқолоқлигини билмабман бу қизни...

— Майли, майли... — дея Улуғбек эшикни ёпиб ичкарига қайтди. Яна ўзини ойнага солди. «Наҳот, одам

қўрқувлик даражада бадбашара бўлсам! Ҳа, бу тилинган юзлар... Билмаган одам пичоқ билан тилинган дея ўйлаши ҳам мумкин. Бунинг устига пачоқ бурун...»

У чуқур «уф» тортиб яна ўзини диванга ташлади. Кейинги бир йил ичида жуда ҳам зерикди. Илгари ҳар бир дақиқаси санокли, кечаю кундуз ҳаракатда бўлган одам учун тўрт девор ичига қамалиб олиш, бекорчиликдан ортиқ азоб йўқ. Нима қилсин, ахир? Ўйлаб ўйининг тагига ета олмайди. Оила билан алоқа энди бутунлай узилди. Яна ўзини танитса, яна ўша диққинафас, ҳар бир дақиқаси азобдан иборат ҳаётга қайтиши керак. Ёлғиз умиди, ягона илинжи эса — у! Улуғбек у борлиги учун ҳам шу дунёда яшаб, у нафас олаётган ҳаводан симириб юрибди. Агар у йўқ бўлса, Улуғбек бу дунёда бир дақиқа ҳам яшай олмайди!..

Улуғбек ўрнидан санчиб туриб кетди. Қанчалар соғинди уни! Ҳозир бир дақиқа шу аёлнинг этакларини ўпиш учун жондан кечишга ҳам тайёр у. Аммо, у қандай қабул қиларкин бу... бадбашарани! Юрагидаги эски туйғуларни ҳам ўчириб юбормасмикин? Ўтган бешолти ой ичида қанчадан-қанча хаёлларни бошидан ўтказмади Улуғбек... У билан бирга яшаш хусусида қанчадан-қанча режаларни тузмади... Фақат... Охирги ойлари аёл ўзини четга ола бошлаганди... Бу албатта кўнгил қайтганидан эмас, эркакнинг аҳволини яхшилаш учун эди... Буни Улуғбек тушунарди.

Лекин... ўзини танитгандан сўнг ҳам шу муносабат давом этсачи...

Улуғбек хона ичида яна (нечанчи бор!) у ёқдан-бу ёққа юра бошлади... Сўнг телефон олдига келди-да яна (нечанчи бор!) таниш рақамларни терди.

— Алё! Кимсиз?

Бир-икки дақиқа телефоннинг одатий гувуллаши, аёл кишининг нафас олиш эшитилди.

— Кимсиз? Гапиринг!

Улуғбек овоз чиқаётган гўшакни юзларига суртди... Бетиним, қайноқ бўсалар олди гўшакдан...

* * *

Йўқ, бу сўзлар Бекмирзага булутсиз осмонда тўсатдан янграган момақалдиरोқдай таъсир қилмади. Неча марта хаёлига келган, неча марта ўзи айтишга шайланган гаплар бу! Бироқ, шу даҳшатли сўзлар яланғоч

ҳолда ўртага ташлангач, ҳамма бирдан қотиб қолди. Севара билан Тоҳир бундай таклифни умуман кутмаган эдилар. Улар ҳали ҳам, Севара йиғи-сиғи, Тоҳир бирон-бир оқилона тадбир ишлатиш йўли билан ота-она никоҳини сақлаб қолиш, оиланинг парокандалигига йўл қўймаслик ниятида эдилар, холос. Онанинг оғзидан чиққан сўзлар бехос бошга урилган тўқмоқ зарбидай уларни гангитиб қўйди...

Бекмирза бирдан оёғидан мажол кетганини ҳис қилди ва секингина ёнидаги креслога чўкди. Тоҳир ҳам бемажол диванга ўтириб қолди. Ҳаммаларига ниҳоятда узоқ туюлган, лекин аслида икки-уч сонияча давом этган сукутни яна Севара бузди.

— Ая! Нима деяпсиз, ўзи? Қанақа бўлиш?! Биз сира ҳам рози эмасмиз... Ҳеч қанақа бўлиш бўлмайди! Тоҳир ака! Гапиринг буларга! Нима қилишмоқчи булар! Жон ая! Ўзингизни босиб олинг.

— Ҳали ҳам мен жуда босиқ аёлман, қизим. Сизлар эшитаётган хулосага келгунча минг бир чиғириқдан ўтказганман айтадиган гапларимни. Ҳақиқий аҳволни — даданг у аёл билан қандай... — Моҳигулнинг овози титраб кетди, — и...иноқ яшашини сизлар билмайсизлар. Бу... ажралиш фикрига даданг мендан бир йил илгари келгани ҳам сизларга ноаён, аммо мен сезганман... Ё, нотўғри айтаяпманми, хўжайин? Айтишлари-ча яқинда... ука, ўғай ука ҳам кўрасизлар! Аҳвол шу даражага етган! Ҳа!

Бекмирза бир замбил лойга айланган эди... Наҳотки? Наҳот, Моҳи буларнинг ҳаммасини билган... билган ва сукут сақлаган! Тоҳир билан Севара ҳам лол эдилар...

Очиқ форточкадан хонага ташқарининг изғирин ҳавоси киришга шайланар, аммо ичкаридаги иссиқ изғиринга йўл бермас эди. Қаердадир машина узун сигнал чалди. Аллақандай кишилар баланд овозларда гаплашиб, кўча дарвозаси олдидан ўтиб кетишди.

Севара онасига яқинлашиб, маҳкам кучоқлади, юзларидан «чўлп-чўлп» ўпди-да, кўз ёшларини арта-арта ташқарига чиқиб кетди. Ортидан Тоҳир ҳам қўзғалди...

— Аяжон, — деди у ҳам онаси қаршисида бош эгиб. — Биз бу ишларга аралашолмаймиз. Нима бўлса-ўзларинг ҳал қилинглр... Нима қарорга келсаларингиз — шунга розимиз!

Шундай дея у ҳам хонани тарк этди. Фарзандлар креслода тошдай қотган ота томонга қиё ҳам боқишмади.

— М... мени кечир, Моҳи...— ниҳоят тилга кирди Бекмирза. — Тўғриси, итлик қилдим... сен ҳақсан. Лекин... Моҳи, ажралиш масаласида шошилма... Ҳайлаб кўр. Отанг тақдирини ҳам эсла...

— Отам унда жуда ёш эди! Унги тушуниш ва кечирриш осон эди... Сиз эса нариги дунёни ўйлайдиган даврингизда шунақа қабихликка қўл урдингиз.

— Бу қабихлик эмас, Моҳи! Агар мен ўша аёл билан кўнгилхушлик учунгина юриб, сен айтгандай хоҳлаган пайтимда ташлаб, бошқасига илакишиб кетаверсам қабихлик бўларди. Ишон, мен ҳеч қачон сенга хиёнат қилмаган эдим. Шу аёл истисно бўлди! Сен билан ҳам юрганмиз ёшликда... Сайрлар, учрашувлар, театрлар... Аммо...

У «ҳақиқий муҳаббат қанақалигини билмаганмиз» демоқчи эди-ю, тилини тийди.

— Ҳақиқий муҳаббат эмас эди, бу демоқчисиз-да. Йўқ, хўжайин, эҳтимол сиз ўзингиздаги сохта туйғуларни ўшанда муҳаббат деб ўйлагандирсиз. Лекин, Моҳигул сизни... Қандай бўлсангиз шундоғингизча севган! Чин дилдан севган! Ота-онасининг норозилиги ҳам уни бу йўлдан қайтаролмаган!

Бекмирза қалбидаги туйғуларни бу аёлга тушунтириш беҳуда эканлигини ҳис қилди. Ҳожати ҳам йўқ бунинг! Буни нафақат Моҳигул, дунёнинг бирорта тиррик бандаси тушунмайди. Буни фақат ўша... Солиҳа биледи ва ҳис этади холос...

— Моҳи! — деди у қатъий оҳангда. — Ажралиш масаласини қўй! Кўтарма буни! Майли, мол-мулкларни сен айтганча бўлайлик... Кўнгилларинг тинч бўлсин. Мен розиман. Аммо, ажралишга ва уйдан кетишга кўнмайман!

— Мен иккинчи хотин бўлиб яшайман!

— Моҳи... Қизишма... Тўғри, мен ноҳақман, сенга хиёнат қилдим, аблаҳман! Аммо, менга фурсат бер...— Сен ахир, ақлли аёлсан... Ҳаётда нималар бўлмайди, ахир! Ҳайлаб кўр...

Эртаси кундан мол-мулкларни ҳисоб-китобига киришдилар. Шаҳар марказидаги дўкон Севарага ўтказилди. Мавзелардаги икки дўкон Тоҳир номига рас-

миллаштирилди. Уй-жойлар тўлиғича Моҳигулга берилди. Аммо, юқоридаги икки хона Бекмирзага ажратилди ва у бу хонадон аъзоси сифатида шу ерда доимий яшаш мақомига эга бўлди. Моҳигул билан ажралиш номаълум муддатга кечиктирилди. Бекмирзага тегишли қисмлардан келадиган фойдадан унга ҳар ой маълум миқдорда ҳақ тўланадиган бўлди.

Оиланинг ички сири ҳисобланган бу гап-сўзлар ташқарига чиқмади. «Бош ёрилса бўрк ичида» деганларидай кўни-кўшни, қариндош-уруғлар оиладаги аллақандай безовталиқни ҳис этишди-ю, аммо ҳақиқатда нималар рўй берганини англашолмадилар... Бекмирза ҳақиқатда оила бошлиғлигидан кулатилди. Унинг ўрнини Моҳигул эгаллади.

* * *

Она ҳамон қизининг севгисини омонат деб билар, назарида бугун бўлмаса эртага Бекмирза албатта Солиҳани ташлаб кетадиганга ўхшарди. «Неварали одам бошқа аёл билан чин дилдан никоҳ қураармиди? Хаёлида нима бор унинг — ёлғиз худога аён! Қизим эсини йиғиб олса бўларди...» Ёши қирққа яқинлашган аёлнинг ҳомиладор бўлиши ва устига-устак туғмоқчи эканлиги қип-қизил аҳмоқлик эди назарида.

Солиҳа кечқурунлари ишдан уйга қайтишга ҳам безиллаб қолди. Ҳар куни ўша бир хил кўшиқ: «Болани олдири! Бу бола сенга яхшилик келтирмайди!» Шунақанги асаббузар кайфият кун-бакун ич-этини кемиради. Нима қилсин? Онасининг гапида жон бор. Аввало қирқ яшар аёлнинг туғиши осон кечмайди. Ўғли ўн бешга тўляпти. Йигирма тўрт ёшида, шарқона удумларга зид равишда анча кеч туққан эди. У биринчи фарзандини... Майли, бу-ку бир гап бўлар... Аммо, ишхонада нима дейишади? Ҳали ҳам биров билиб, биров билмайди унинг иккинчи хотин бўлиб эрга текканини... Ҳомиладорлик, туғиш эса ҳаммасини ошкор қилади. Раҳбарият нима дейди, қонуний никоҳдан ўтмасдан оилали бир одам билан эскича турмуш қурган, боз устига фарзанд кўрган ходимга муносабат қандай бўлади? Обрўли, жиддий идорада бунақанги аёлнинг ишлаб юришига индамай қараб тураверишмаса керак... Лекин, Бекмирза... Бекмирзанинг ўша «Бекмирза ака... Фарзанд кўрамыз!» деган сўзни эшитгандан сўнг ёш

йигитдай қийқиргани, бўсалар ва сов-ғаларга кўмгани, ҳар куни албатта бир карра Солиҳанинг қорнига қулоқларини босиб, «ҳаракат қияпти, шекилли... Алё, ўғлим, катта бўляпсанми?» дея шодланишлари олдида ҳаммаси ўтаверсин... Майли, ишсиз қолсин, уйда ўтирсин, бола боқсин... Бекмирзанинг бир зумлик қувончини хиралаштиришга арзийдими бу иш, бу обрў!

Кеча кечкурун «висол уйи»га кириб келган Бекмирзанинг кайфияти сушт эди. Солиҳа ижикилаб ўтирмади, овқатдан сўнг Бекмирзанинг ўзи хонадонидан бўлган воқеаларни гапириб берди.

— Демак... А...аёлингиз ҳамма нарсани биларканми? — деди Солиҳа алланечук товуши титраб.

— Ҳамма нарсани, — тасдиқлади Бекмирза, — ҳатто, ҳомиладор бўлганингизни ҳам... Солиҳа бошини эгганича анча муддат ўйланиб қолди.

— Энди нима бўларкин? — деди у ниҳоят... Негадир Бекмирзанинг қўлларидан ушлади.

Бекмирза унинг қўллари титраётганини сезиб елкасидан кучоқлади.

— Бир ота фарзандлари учун нималар қилиши лозим бўлса, ҳаммасини бажардим, — дея сўз бошлади у қатъий оҳангда, — хотиним учун ҳам керагидан ортиқ даражада хизмат қилдим. Тўғрисини айтиш керак, у яхши хотин, яхши она, яхши уй бекаси... Лекин, кўнгил деган нарсага буюриб бўлмаса нима қилай?! Ёшим бир жойга борганда муҳаббат деган чинакам туйғу бор вужудим, ихтиёримни эгаллади... Ахир худо бўлса кўриб, билиб тургандир бу ҳолни! Лекин бузуқлик, ўйнаш-бозлик қилмадим, кўнгил хуши учун юрмадим... Аслида шундай қилсам хотин ҳам, болалар ҳам парво қилишмасди... Ахир, неча-неча ўртоқларимнинг куни яширин исловатхоналарда ўтади. Болалари, оиласи билмайди деб ўйлайсизми? Жуда яхши билишади... Аммо, одат шу, эркакликнинг таомили деб билишади бу жирканч ҳолни ва индамай чидашади!.. Мен нима қилдим? Ўша оғайниларимга ўхшаб топганимни енгилтак аёллар оғушига ирғитмадим, буни ҳатто хаёлимга ҳам келтирмадим.

Улар туйғуларимнинг жиддийлигидан чўчишади, уларни даҳшатга солган, кўрқитаётган ҳам худди шу— Сизни чинакам яхши кўрганим!

Шуларнинг кўнгли жойига тушсин, «Дадамнинг

топган-тутгани эртага... бошқага ўтиб кетади» дея юракларини ўйнатаётган ташвишдан қутулсин деб дўконларни номларига хатлаб бердим, уй-жойни хотиннинг номига ўтказдим, ўзим ўз уйимда «квартирант» бўлиб қолдим... Мени кечирасиз-у, Солиҳа, яна нима қилишим керак, ахир?!

Солиҳа Бекмирзанинг ҳаяжондан қизарган юзларини аста силай бошлади. Бекмирза унинг оппоқ, майин кафтларини ўпди.

— Мен учун... Дунёда сиз бор бўлсангиз кифоя,— деди Солиҳа. — Бошқа ҳеч нарса, ҳа, ҳеч нарса керак эмас... Биргина ташвишим шу ўғлим... Назаримда, юрагим тарс иккига бўлинган... Бири сизники, бири фарзандимнинг қўлида. Бу дунёда уяладиган бўлсам фақат ўғлимдан уяламан...

— Ахир бу ҳаёт, Солиҳа. Ҳаммамиз ҳам тирик инсонмиз, ҳамиша ҳис-ҳаяжонларга, орзу-умидларга лиқ тўла одам боласимиз... Мен ишонаман, у албатта, ҳаммасини тушунади, сизга бўлган бир меҳри икки бўлади...

— Айтганингиз келсин...

Эртаси тушликдан сўнг навбатчи милиционер идора эшиги олдидаги постдан телефон қилди.

— Сизни Севара деган аёл сўраяпти. Ўзингиз яхши билармишсиз уни...

Солиҳани қўлидаги телефон ҳам, қўли ҳам, ўзи ҳам бир зумда музга айланди: яна Севара!

— Айтинг, кутиб турсин, мен ўзим тушаман! — деди у бир оздан сўнг...

Солиҳа қўллари қалтираб, анчагача жойида безовта қиёфада ўтириб қолди. Нима қилсин? Ҳозир бу урушқоқ аёлнинг ёнига чиқса, идора олдида бир корҳол рўй бериши аниқ. Ўтган галгидай бирдан устига ирғишлаб, ура бошласа-чи?! Ана шармандалик! Бир амаллаб, ялиниб-ёлвориб бўлса-да уни четроқ жойга сургашнинг иложи бўлармикан?.. Кутилмаганда хаёлига идораларидаги журналист аёл Каримахон келди. Ўша бир галги суҳбатдан сўнг Солиҳанинг бу аёлга ҳурмати ошган, кўришганларида салом-аликлари ҳам аллақандай илиқ эди. Шу опадан бир маслаҳат сўрасинми?

Солиҳанинг бахтига Каримахон кабинетида экан.

— Вой! Ҳеч келмайдиган одам! Бизниям ҳисобга олибсиз-да! — дея у шўх-шаддод қиёфада Солиҳага

кучоқ очди. Икковлон бир оз хол-аҳвол сўрашгач, Солиҳа мақсадга кўчди.

— Жуда... қизиқ аҳволга тушиб қолдим, Каримахон. Аҳволим... Оилавий аҳволим сизга аён...

— Хўш? Хўш?

— Бекмирза аканинг қизи келибди... Ҳозир ташқарида турибди... Мени чақиряпти...

— Нима гапи бор экан? Э, шошманг... Ҳа-я... — Каримахон бир зум ўйланиб қолди, — илгари ҳам... кўришганмисизлар?

— Ҳа, бир гал... Урушқоқ аёл экан...

— Майли! Юринг, бирга тушамиз! — деди Карима. У чиндан ҳам зийрак хотин эди. Солиҳанинг ўз олдига мадад сўраб кирганини дарров тушунди ва хизматдош муҳофазасига шай ҳолда у билан бирга пастга тушди.

Севара ичида ўзини совуқда куттириб қўйган ўғай онаси бошига қарғишлар ёғдирганича беш қаватли бино олдидаги қор босган йўлларда у ёқдан-бу ёққа юриб турувди. Ичкаридан Солиҳа билан бирга яна бир басавлат аёл чиқиб келганини кўриб баттар энсаси қотди. «Шерик ҳам етаклаб оптилар бу хоним! Шеригингни ҳам экиб қўяман, ўша!»

— Ҳой! Мунча куттирмасангиз! Ҳе, ўша... Сенинг олдинга башарангни томоша қиламан деб учиб келганим йўқ. Ҳе, башаранг қурсин сени!

Карима хизмат формасида эди. У икки-уч тез қадам ташлади-да, Севаранинг кўлидан ушлади.

— Бу давлат идораси, синглим! Овозингизни бошқа жойда кўтарасиз! Ё эшик тагидаги милиционерни чақирайми?!

Севаранинг бирдан уни ўчди. Уйларида болаликдан ҳукмрон бир кайфият — яширин новвойчилик туфайли суриштирув идоралари ходимларидан чўчиш, ҳайиқиш туйғуси унинг қон-қонига сингиб кетганди. Ҳозир ҳам манови басавлат, формали аёлнинг милиционерни чақириси, унга буюриши мумкинлиги лоп этиб ёдига келди-ю, бўшашиб кетди....

Бунақа аёлларни кўп кўрган, тажрибали Карима Севарани сувга тушган нондай бирдан бўшашганини сезди-ю, Солиҳага қараб кўз қисди.

— Солиҳахон! Нима, гапи бўлса, хув, нариги фонтан ёнида айтсин! Бирон номаъқулчилик қилса, мана милиционер шай турибди!

Севара индамай фонтан томон йўналди. Солиҳа ҳам унга эргашди.

— Келинг, нима гапингиз бор эди, менга... — деди Солиҳа сокин оҳангда.

— Нима гаплигини жуда яхши биласиз, опа! — кутилмаганда яна қони қайнади Севаранинг, лекин, беш қаватли бино тарафга кўзи тушди-ю яна бўшашиди.

— Опа, қирқ йиллик турмушни барбод қилдингиз. Отамизни тортиб олдингиз. Онам бечора аддои тамом бўлди... Аммо, ҳеч нарса деганимиз йўқ. Жанжал қилмадик, мелисама-мелиса, судма-суд югурмадик...

Солиҳа индамай турди, аммо, унинг ҳам томирларида қон жўш уриб борарди.

— Энди эшитсак, фарзанд ҳам кўрмоқчи экансизлар! — дея овозини баландлатди Севара, — Агар шу иш бўладиган бўлса — биз ҳам қараб турмаймиз! Оёғимиз етган жойгача борамиз!

— Бизнинг фарзанд кўришимиз бу бизнинг ишимиз, дадангизнинг хоҳиши...

— Ҳароми бола, ҳароми уканинг бети курсин! — Севара яна овозини баландлатди-ю, аммо беш қаватли бинога қараб яна нафаси ичига тушди.

— Ҳароми деманг ҳали туғилмаган болани! Шаърий никоҳимиз бор!

— Ҳеч қанақа шаърий-маърий никоҳингни билмайман! Ҳароми у! Сен эса бузуқи, фоҳишасан!

Севара энди ўзини, вазиятни буткул эсдан чиқариб бақиришга, шалоқ тарзда қарғашга тушди. Яхшиямки, Карима идора қабулхонасида уларни кузатиб турган экан. У шошиб ташқарига чиқиши билан Севара фонтан ёнидан кўча томонга юрди. Аммо, бақириш-чақиришни бас қилмади.

— Бузуқи! Ҳароми болангни йўқот!

Солиҳа фонтан атрофидаги ўриндиқлардан бирига беҳол ўтириб қолган, алам ва хўрликдан дир-дир қалтирарди...

— Шарманда бўлдик! — дея қарши олди уйда уни онаси, — Ановини қизи келиб, бутун маҳаллани бошига кўтарди. Қий-чув, бақириқ, тўполон қилди... Қариганда бошимга шунақа ишлар тушади деб тушимга ҳам кирмаганди!

Солиҳа миқ этмай уйга кирди-ю, ўзини диванга отди. Демак, у маҳаллага ҳам келибди-да! Нафсилам-

рини айтганда Солиҳанинг Бекмирзага турмушга чиқиши маҳалла учун сир эмасди. Ўртада никоҳ ўқилгани, шаръан улар ҳақиқий эр-хотин эканликлари оқсоқоллар, онахонларга маълум эди. Шу боис Бекмирзанинг ўзи ҳам, машинаси ҳам бу ерда пайдо бўлса ҳеч ким ажабланмасди. Лекин, шаллақи қизнинг жанжал кўтариши қанча-қанча гийбатчи тилларга эрк беради...

— Ҳой, қизим! Сенга минг марта айтганман, бу ишнинг охири яхшиликка бормади деб. Анови қиз-ку худо урган шаллақи экан — онаси қанақа худо биледи... Эртага униси ҳам бошимга бостириб келмаса дейман? Йўқот шу болани! Олдириб ташла!

Солиҳа иккала қўли билан қулоқларни беркитди. Аммо калласида «Олдириб ташла! Олдириб ташла!» деган чақирик зувиллаб айланиб юрарди...

Эртаси ишга бориб стулга ўтириши билан телефон жиринглади.

— Ҳой қанжиқ, сенмисан?! Олдириб ташла ҳаромингни!!! Туғилса ҳам тирик қўймаймиз итваччани!

Солиҳа гўшакни жойига ирғитди. Йўқ, Севаранинг овози эмас бу...

* * *

Бекмирза кейинги пайтларда зеркиш нималигини билмади, аксинча, у бахтиёр эди. Юраги ўзгача завқ-шавққа тўлган бу одам ҳар куни «висолхона»га борар, телевизор кўрар, дастурхон тузар, Солиҳани кутар эди. Солиҳа ишдан чиқибоқ, шу ёққа шошар, то тун яримлагунча Бекмирза билан ширин дамларни ўтказарди. Баъзан у «висолхона»да қолиб ҳам кетар, лекин ўғли ва онасидан бу «бўш»лиги учун кейин қаттиқ хижолат чекарди... Бекмирза Солиҳани уйига ташлаб қўйгач, кўпинча «висолхона»га қайтар, кундузги соат тўққиз-ўнга қадар шу ерда ухлар эди. Уйида эса энди уни ҳеч ким кутмас, қачон келиб кетса ўз ихтиёри... Фақат келинигина чой-пойидан хабар олиб, ўрин-тўшагини тузатиб қўярди.

Бироқ ишлаб ўрганган одам бекорчиликка чидамас экан, кўп ўтмай у ишни соғинганини ҳис қилди. Кун бўйи ниманидир йўқотган одамдай у ёққа боради, бу ёққа боради — кўнгли таскин топмайди.

— Тоҳир! — дея чақирди у ўғлини бир куни эрталаб. Тоҳир кейинги ойларда пайдо бўлган одатига кўра,

индамай дарвозахонага йўналаётган эди. Отасининг товушини эшитиб ортга бурилди. Ичкарига кириб, дадаси билан саломлашди. Бироқ, кайфиятида ҳеч қандай ўзгариш бўлмади. Гўё кўча таниш бир одам билан саломлашгандай тутди ўзини.

— Хўш, ишлар қалай, ўғлим?

— Бир нави...

— Менга қара, ярамас! — бирдан портлади Бекмирза, — нима, дадам ўлди деб ўйлаяпсанми?! Ўтир мана бу ёққа! Ҳар учала дўконда ҳам катта-катта улушим бор! Ҳар бир қадамингни суриштиришга ҳақлиман!

— Мен бир нарса деяпманми?..

— Нега демайсан?! Дейишинг учун чорладим бу ерга!

Тоҳир ноилож отаси рўпарасига ўтириб, дўконларда кейинги икки ой ичида қилинган ишлар ҳисобини бера бошлади. Шу орада юқоридан Севара тушиб келди. Айвонда отасига ҳисобот бераётган Тоҳирни кўриб, уларга яқинлашди. Лекин, дадасига салом бермади. Кейин бўлаётган суҳбат моҳиятини англаб олгач, бирдан жангга ҳозирланган хўроздай тикрайди.

— Бу ишларини суриштиришга нима ҳаққингиз бор? Керак бўлса ана акциядорлар йиғилиши ўтказамиз. Ўшанда нима дардингиз бўлса тўкаверасиз!

Бекмирза бошини кўтариб, қизининг кўзларига тикилди. Бу совуқ чақнаган кўзларда нафрат ва жоҳилона сурбетликдан ўзга ҳеч нарса акс этмас эди. «Шу сурбет, ўзини гўё она ҳимоясида деб ўйлаб отага ташланаётган қиз — менинг қизимми?» У ҳозир бир оғиз гап отса, бу гап порох омборига тушадиган лағча чўғ ролини ўташини сизди ва ўғлига:

— Бўпти, боравер... — дея қўл силтади. Тоҳир ҳам бирдан енгил тортиб, илқис осмонга учган қушдай лип этиб ташқарига отилди.

* * *

Моҳигул ҳали ҳам одатдагидек тунлари эри уйга келгунча мижжа қоқмасди. То кўча дарвозаси машина чирогидан ёришиб, ё Тоҳир, ё неваралардан бири эшикни очиши, машинанинг ичкарига кириши, Бекмирзанинг машинадан тушиб, ётоғига йўналишини кўрмагунча унда уйқу йўқ эди. Бекмирза келмаган тун-

лари беором ётар, баъзан гўшакни кўтариб унинг «сот-ка»сига кўнғироқ қилишдан аранг ўзини тутиб қоларди. Зеро, у Бекмирзани нафақат эр, балки қаровга муҳтож ёш боласидай яхши кўрарди. Бироқ, эрталаб ҳовлида кўришиб қолишса, қисқа саломлашиш билан кифояланишар, нонушта эса, бошқа эди...

Бир кун кечки пайт ишдан қайтган Моҳигул ўзини беҳол ҳис қилди, озгина истимаси кўтарилди. Қиш ҳавоси — шамоллабди шекилли. Кечқурун таомга чиқмагач, Севара югуриб ҳузурига кириб келди.

— Нима бўлди, ая? Тинчликми?

— Тинчлик, озгина шамоллабман...

— Қани, мана ҳароратини ўлчайлик-чи... Вой бў! Ҳарорат 39 даражага кўтарилибди-ю! Нима дори ичдингиз?

— Ҳой, ҳовлиқмагин, болам... Иситмани туширадиган дори ичдим... Менга ҳозир тинчлик керак... Бор, болаларнинг олдига чиқ...

Бироқ Севара ташқарига чиқиб ваҳима кўтарди шекилли, Тоҳир, келин, неваралар ичкарига югуриб киришди. Уларни базўр тинчлантириб, эндигина ўрнига чўзилган эди, йиғма каравот, кўрпа-тўшак кўтариб Севара хонага бостириб кирди.

— Мен бугун шу ерда ётаман! Бўлмаса кўнглим тинчимайди!

— Хўп, майли, ёт, болам...

Аксига олиб, шу тун Бекмирза уйга келмади. Моҳигул кўча дарвозасидан кўз узмай тонг оттирди. Эрталаб ҳам истимаси тушмади. Уйга врач чақиртиришди.

— Бир оз шамоллаганлар... Уйни ҳадеб очиб-ёпаверманглар. Ёш болалар кирмасин. Икки-уч кунда ўтиб кетади...

Эртаси кун кечгача ҳам, кечқурун ҳам Бекмирза кўринмади. Моҳигулнинг кўзи кўча дарвозасидан узилмаганини Тоҳир сезган эди. Кечаси у отасининг қўл телефонига кўнғироқ қилди.

— Дада, яхшимисиз? Аямнинг тоби қочиб қолди..

— Қачондан бери?

— Икки кун бўлди... Истимаси тушмаяпти...

Орадан бирор соатлар чамаси вақт ўтгач кўча дарвозаси олдида машина тўхтатди. Дарвоза одатдагидек машина чироғидан нурафшон бўлди. Тоҳир чопиб чиқиб, дарвозани очди. Бекмирза машинадан тушибоқ, Моҳигулнинг хонаси томон шошди.

— Тинчликми? Нима бўлди, Моҳи?

У Моҳигулнинг ёнига ўтириб, хотинининг пешонасига қўлини қўйди. Иссиқ... «Қани эди шу қўлларни пешонамдан олмаса!...» Моҳигул ўзини тутиб қололмади — кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Тоҳир юзини ўтириб, ташқарига йўналди... Моҳигул Бекмирзанинг қўлларидан ушлади. Оҳ, қанчалар қадрдон, қанчалар таниш ва ёқимли...

Бекмирза нималардир деди, Моҳигулнинг юзлари, сочларини силади... Моҳигул ухлаб қолди. Эрталаб кўзини очса Бекмирза хонада йўқ. Атрофида Севара тими-мирскиланиб юрибди.

— Истимангиз тушибди, ая!

— Даданг қани, қизим?

— Дадам?! — қошларини керди Севара. — Кеча келмаганмиди?

— Ҳа, келган эди.

Севара бир зумда ташқариларни «разведка» қилиб қайтди.

— Ном-нишон ҳам йўқ!

Моҳигул яна ўзини ёстикқа ташлади...

* * *

Кун чошгоҳдан оғиб қолган, идорадаги баъзи пишиқ-пухталар аллақачон тушлик тараддуида у ёқ-бу ёққа қўнғироқ ҳам қилиб улгуришган. Албатта, тушликни бирор тадбиркор, бадавлат савдогар билан баҳам кўраётган божхона ходими улфатига ҳам, ўзига ҳам мақтов ололмайди. Аксинча, «фалон божхона ходими фалон савдогар билан фалон ресторанда оғизбурун ўпишиб, ичкиликка бўкиб ётишибди», деган мужда «фалончи фалончиевни ишдан озод қилиш тўғрисида»ги буйруқнинг дебочаси бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Шу боис божхона ходимига таниш тадбиркор бирор масъул ходимнинг таклифига мувофиқ ошхонада яхши тушлик уюштиради-ю, ўзини у ердан четга олади. Уч-тўрт нафар ҳамкасб тайёрига бориб, еб-ичиб қайтадилар, холос...

Ўз ишларига кўмилиб ўтирган Солиҳа эшик очилиши билан ялт этиб ўша томонга қаради. У кабинети эшиги ҳар тақиллаганда, ҳар очилганда остонада фақат Бекмирзани кўриш умидида шошиб эшик тарафга ўгириларди. Йўқ, бу сафар ҳам остонада Бекмирза эмас...

дугонаси Карима ҳар галгидай шўх-шодон қиёфада ич-карига баҳор шамолидай ёпирилиб кирди.

— Ўтирибсизми қоғозга кўмилиб, ўртоқжон! Э, ту-ринг ўрнингиздан! Силкининг! Сакранг! Токи, барча юрак эзадиган ишлар чангдай соврилиб кетсин!

Икковлон кучоқлашиб, ўпишиб кўришдилар. Кейинги пайтда Солиҳа идорасида ёлғиз шу аёлга суянадиган ҳолга етган эсада, ҳамон кам кўришардилар. Сабаби, Солиҳанинг иши фақат кабинетда ўтади, Кариманинг эса аксарият вақти хизмат сафарларида, телестудия, газеталар таҳририятларида кечади. Икки бирига яқин аёл ўтириб, хол-аҳвол сўрашгунларича ҳам ярим соатдан кўп вақт ўтиб, тушлик пайти келиб қолди.

— Солиҳахон! — деди Карима унинг кўлига кўлини босиб. — Тушликка бир жойга борамиз! Чет, лекин шинам, озода, овқатлари рисоладагидай маскан... Бир одам хизматимизда бўлади.

— Ким? Қанақа одам? — ҳушёр тортди Солиҳа.

— Ким бўларди? — кўзини шўх қисди Карима. — Бир кетворган, жонон йигит-да!

— Э, кўйинг, Карима! Нима деяпсиз?

Карима юмалагудай бўлиб кулди.

— Э, кеча сафарда биттасини илаштирганман. Ўзи оддий иш... Газетага икки сатр ёзсам ҳам бўлади, ёзма-сам ҳам... Шунга ўша ошқовоқ «ёзманг!» деб этагимга осилиб олган. Ўша уюштиряпти. Лекин, кўрқманг ўзи биз билан ўтирмайди, кўришмайди ҳам.

Карима танлаган кафе дарҳақиқат, хўрандалар сий-рак эса-да, шинам, тинч жой экан.

— Солиҳа! Ўн граммдан яхшигина вино ичамиз! — дея Карима яна Солиҳанинг кўлини ушлади.

— Йўғ-е! Иш пайти...

— Шунақа дастурхонни ташлаб, ишга кетаверадими ақли одам! — дея яна қаҳ-қаҳ урди Карима, — иккаламизга ҳам жавоб сўраганман хўжайиндан!

Кўркам дастурхон устида бир-бирларига бахт-саодат тилаб қадаҳлар кўтаришди. Қон бошга тепиб, юзлар қизарди, бири-биридан ўткир латифаларни ёйиб ташлади Карима, Солиҳа эса кулгидан чарчамади...

— Солиҳа! Дугонажон... — дея Солиҳанинг кўли устига кўлини кўйди бир вақт Карима, — кеча Жавдот Абдуллаевич мени чақириб бир гап айтдилар.

Солиҳа бир зумда ўзига келди, озгина кайф шодлиги қаёққадир учиб кетди. Кариманинг гап оҳангида айтадиган фикри жиддийлиги, бугунги зиёфат айнан ана шу гапни айтиш учун уюштирилганлигини у дарров сезди.

— Айтаверинг, Каримахон, — дея олди у бир юти-ниб.

— Анави... Бекмирза аканинг қизи... Севара Жавдот Абдуллаевич номига шикоят хати ёзган... Хуллас, ўзингиз тушунасиз... Ўттиз йиллик турмушни бузди... Онам ёлғиз, касалванд... Бунинг устига сизни.... Фарзанд кутаяпти, дея ёзган.

Карима бир муддат жим қолди.

— Идорамизнинг жиддийлиги, обрўси ҳақида, агар... агар фарзанд кўрсангиз, шу идорага яхши гап бўлмаслиги хусусида сизга гапириб ўтиришга ҳожат йўқ... Тўғри, бу ҳар кимнинг шахсий иши, ўз ҳаёти. Аммо, биласиз-ку, ҳалиям ўша совет даврида миямизга сингиб кетган тушунчалар ўлгани йўқ... Шахсий ҳаёт билан идора ўртасидаги фарқ биз истаган даражада йўқолмаган. Бир одам идорада яхши ходим, аъло даражадаги мутахассис бўлиши, идора шу одамга муҳтожлиги аён бўлса-да...

Карима муносиб ташбеҳ излаб тўхталиб қолди.

— Аён бўлса-да... Лекин мана бундай нозик ҳолларда шахсий ҳаётдаги яхши ёки ёмон қилмиш албатта идора обрўсига таъсир кўрсатади, деган тушунча ҳали онгларимизни тарк этгани йўқ.

Совет даврида, биласиз, бундай муаммолар дарров жамоа муҳокамасига ташланарди. Жамоа йиғилиши воқеа айбдори ёки айбдорларни қоралаб қарор қабул қилгач, маъмурият шу қарорга таяниб дарҳол буйруқ чиқарар, ходим ишдан кетар ёки бошқа бир жазога мустаҳиқ этиларди. Сиз ҳам, биз ҳам ёш эмасмиз — бундай воқеаларни кўрганмиз. Инсоннинг шахсий ҳаёти аслида жамоа, қолаверса, ҳокимият қўлида эди. Эсимда, биз редакцияда ишлардик, ҳали ёш эдим, турмушга ҳам чиқмаганман, аммо партия аъзолигига ўтгандим. Чунки, Сирдарёда пахта териб юриб, рекорд ўрнатганман, шу баҳона талабалик давридаёқ партия аъзолигига номзод бўлиб олгандим. Шу боис, партия йиғилишларида қатнашишга мажбур эдим. Бир ходимимиз бўларди, ёши элликлардан ошган, касалвандроқ

одам эди. Бу киши эскитдан оиласи билан чиқишмас, хотини шу боис бўлса-бўлмаса, тўполон кўтариб муҳаррирнинг эшигини тепаверадиган муттаҳамроқ аёл эди. Бу одамнинг уйдан безгани, кечқурунлари ҳам редакцияда қолиб кетиши ҳаммага аён, аммо, хотинга бу гапларни айтиш мумкин эмас... Чунки, ўртада беш-олти нафар фарзанд бор... Бунақа ҳолатда эрнинг ёнини муҳаррир у ёқда турсин, министри ҳам ололмасди... Хуллас, шу одам бошқа бир аёл билан топишган... Уйда топмаганини ўша аёлдан топган бўлса керакки, алоқалари мустаҳкамланиб кетган. Хотини бундан хабар топган ва аёлнинг манзилини ҳам аниқлаган... Кунлардан бир кун хотин эрнинг ишхонаси — редакцияга келиб хотин-қизлар қўмитаси аъзолари, партком секретарини бир жойга тўплаган. Кейин уларни эри билан яшаётган аёлнинг уйига етаклаб борган... Эшикни халиги аёл очиши билан ичкарига ёпирилиб киришган. Эркак ярим яланғоч... Ўринда ётган экан... Дарров акт тузишган. Уч кундан кейин партия мажлиси бўлди. Айбдор касалхонага ётиб олган экан, ўша ердан беморлик халатида олиб келишди... Хотини қий-чув солди, сўзга чиққанларнинг ҳаммаси хиёнаткор эрни тоза дўппослашди...

Айтилмаган гап қолмади...

Ўшанда охириги сўз берилганда айбдор ўрнидан туриб:

— Ҳа, сизлар ҳақсизлар, — деди, — лекин қайси маънода? Олти нафар болани ўйламади, ахлоқсизлик қилиб, коммунист номига доғ туширди ва ҳоказо... Мен бу аёлга уйланганимда ўн саккиз яшар, гўр йигитча эдим, ахир... Бошида яхши яшаганмиз. Аммо инсонда бир нарса бор, у на урф-одат, на жамиятнинг маълум қоидалари ва на оилани тан олади. У юрак эрки! Шу залда ўтирганларнинг тўқсон фоизи шу эркини жиловлаб, гижимлаб ўтиб кетишяпти. Ёки яширинча, мунофиқларча пана-пастқамларда, хилват жойларда, пусиб-яшириниб, эркака йўл беришади... Ё гапим ёлғонми? Мен шу залда ўтирганлар орасида хотинига хиёнат қилмаган бирорта эркакни билмайман!

Зал тўлқинланиб кетди. Кўп эркаклар қизаришди, ерга қараб олишди.

— Юрак эрки деб мен хоҳлаган аёлни бирор қоронғи бурчакда эзгилаб қолишни назарда тутаётганим йўқ...

Мен хотинимга уйланганимда хали айтганимдай ёш бола эдим... Йиллар ўтди, мен ҳам улғайдим, ўз орзу-хаёллари, мақсадлари бор навқирон йигитга айландим. Менинг ҳам севгим, севилгим келди. Ҳолбуки эндигина йигирма беш ёшга кирганман, лекин тўрт нафар фарзанд отаси эдим...

Ўттиз ёшимда ўша сизлар мени ушлаган уйдаги аёлни топдим. Севдим, севилдим... Эскичасига никоҳ ўқитиб, бирга яшай бошладик...

Одамлар донг қотиб қолишди. Демак, йигирма йилдан ортиқроқ вақтдан буён булар бирга экан-да! Ҳеч ким билмаганининг қаранг!

— Йўқ билишган! — деди айбдор. — Иккинчи хотиннинг опаси, Россиядаги қариндошлари билишган. Биз отпускаи пайтлари икки-уч карра биргаликда бориб ҳам келганмиз ўша томонларга! Бирга орттирган фарзандимиз ҳам ўша ерда тарбияланыпти, ўқияпти!

Залдан ғалати бир қийқириқ янгради, ҳамма ўша томонга қаради — айбдорнинг хотини жонҳолатда бақариб, ҳушидан кетган экан...

Сўнг бирдан залда тўполон кўпди. Ҳалиги одамнинг фарзандлари беҳуш ётган она ерда қолиб, отага қараб ташланишди. Қий-чув кўтарилди. Кимдир президиумга қараб отган бутилка кекса муҳарриримизнинг қоқ юзига урилиб, кўзойнаги чилпарчин бўлди. Котиба бор овозда дод солиб, муҳаррирнинг устига ўзини отди. Хайриятки, партком секретари ҳушёр экан, дарров муҳокама қилинаётган қўш хотинлини паналаб, кўшни хонага чиқариб юборишга муваффақ бўлди...

Эртасига муҳокама яна давом этди.

— Партиядан ўчиришларига ҳам, ишдан бўшатишларига ҳам розиман, — деди ҳалиги одам, — ёшим элликдан ошди. Тинчгина яшамоқчиман.

— Нега тинч яшар экансан, олти болани кўчага ташлаб қўйиб-а?! — дея яна зуғумни бошлади хотин. — Ҳой, одамлар, мана бу хотинбознинг хизматдош ва балки шишадошлари! Қани, нима чора кўрасизлар бунга?

Биров у деди, биров бу деди... Ҳамманинг оғзида хотинбозга лаънат, лекин кўнгилда унга ачиниш ва ҳамдардлик ҳисси... Ҳуллас, партиядан ўчирдик, ишдан ҳайдадик... Кейин эшитсак, бирор ойдан сўнг у одамни қай бир баҳона билан ҳибсга ҳам олибдилар...

Ўзи касалвандроқ эди, бир йил қамоқда ётиб чиқиб, ўлди... Эркаклар фотиҳасига бориб келишди... Ўша ўрис хотин чиқарибди... Россиядаги ўгли етиб келиб, чопон-дўппи кийган ҳолда маросим тепасида турди дейишди... Шунақа фожиаларни ҳам кўрганмиз. Давлатнинг, сиёсатнинг шахсий ҳаётга аралашуви ҳеч қачон яхшиликка олиб келмаган. Коммунистик мафкура, совет тузуми бунга мисол. Шахсий ҳаёт, кўнгил можаролари, бировни севиш ёки нафратланиш, бошқа минглаб ҳис-туйғулар, нозик кечинмалару, дил галаёнларини қонун билан чегаралаб бўладими, ахир! Қалб изтироблари, ширин энтиқишлар, қилдай ингичка туйғуларни қонунлаштириш, темир занжирлар билан ўраб қўйишнинг имкони йўқ... Минг йиллардан буён дин худо номидан шу чегараларни тузиб, уларни бузувчиларга нисбатан шафқатсиз жазолар белгилаган. Аммо улар ҳар қадамда, ҳар бир одам ҳаётида узлуксиз бузилади... Кўнгил — бу руҳият, унинг на овози, на оғирлиги, на ранги, на шакл-шамойили бор. Аслида ҳаммамизни айни шу нарса бошқаради, лекин умр бўйи ўша бошқарувчига қарши курашамиз, буюрган йўлига юрмаймиз, айтганини қилмаймиз... Ё худо! Нечун шу вазиятни барпо этдинг?!

Карима яна бир қадаҳ вино ичди-да, ошхона деразасидан кўриниб турган яланғоч ўрик шохларига қараб қолди.

— Хуллас, кўнглим сиз билан, Солиҳа! Агар ўрнингизда бўлганимда балки мен ҳам шу — кўнгил йўлини танлардим...

Аммо, юқорида айтганимдай, шикоят хатини олгач, раҳбарият безовта бўлиб қолди... Сиз ишчан, тезкор ходим, мулоҳазали аёлсиз. Идорада ўз ўрнингиз бор. Раҳбарлар сизни хафа қилиш ниятидан узоқ. Аммо, шикоятга ҳам жавоб қайтариш керак, ахир... Эътиборсиз қолдирилса, ўзингизга маълум — қонун бузилади...

Ошхонада тушлик вақти тугаб, икковлон ёлғиз қолишганди. Ошхона ходимлари йиғиштириш, идиш ювиш билан банд, дугоналарга хизмат кўрсатаётган официант қиз ҳар замонда улар тарафга мўралаб қўяр, баъзан келиб, «камчилик йўқми?», деб кетарди.

— Хўп, мен нима қилишим керак? — деди астагина Солиҳа.

— Ўзингиз биласиз дугонажон... Мен бир нарса дея

олмайман... Тўғриси... Раҳбарларни туғилажак бола хижолатга соляпти, холос...

— Хўп, шу болани олдирсам тинчийманми?! Солиҳанинг миясига қон тепди...

Солиҳа ошхонадан чиқиб Карима билан совуққина хайрлашди-ю, идорага ҳам кирмай уйга кетди. Кўча деразасини очиб ҳовлига кираркан, аллақандай бегона, намга тўйинган ҳаводай оғир сукунатни сизди. Ҳар доим дарвоза очилиши билан уйдан ҳовлига, қизи истиқболга шошадиган она ҳам, эрталабдан буён онани соғиниб қолган ўғил ҳам, ҳатто думини жилпанглатиб қаршисига югурадиган кучукча Шарик ҳам қорасини кўрсатишмади. Лекин, хоналар чароғон, афтидан кампир ҳам, ўғил ҳам шу ерда эди. Бу ерда ҳам бирор кўнгилҳоллик юз берганини ҳис қилиб, Солиҳанинг юраги янада увишди. Оёқ-қўлларидан мажол кетди. Бешолти туп узумга кўтарилган темир ишком тагидаги нам сўрига ўтириб қолди. Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач, она охири чидамади шекилли ташқарига чиқди. Пешонасини кўк шойи қийиқ билан боғлаб олибди, ранги синиқ...

— Келдингми, болам?

— Ҳа... Қалайсизлар?

Она индамай қизи ёнига ўтирди-да, елкасидан кучиб, бағрига босди. Солиҳа тўлиб турган эди, она кучоғида сувга тушган муздай бирпасда бўшашди, эриди, кўз ёшлари она кўкрагини ҳўл қилди.

— Анави... Аёл келдими, она?..

— Ҳа, қизим... Яна шовқин-сурон кўтарди. Дарвозамиз олдида одам йиғди... Ҳаммасигаям майли, аммо овознинг ўчгур шаллақининг ўғлинг Камолиддинни қарғагани юрагимни тешиб ўтди... Шунда чидолмадим... Бир-икки оғиз гапириб инсофга чорловдим, урушқоқ итдай вангиллаб устимга ташланди... Ўртамизга тушган Камолиддинни... — Кампир ҳиқиллаб йиғлаб юборди. — Тепди... Урди...

— Нима?! — Солиҳа ўрнидан сапчиб туриб уй ичига югурди. — Камолжон! Қаердасан, ўғлим?!

Бобоси номини олган суюкли ўғил меҳмонхонадаги диванда ўтириб, телевизор кўрарди. Ҳовлиққанча ичкарига чопиб кирган онасини кўриб, ўрнидан ҳам қимирламади. Солиҳа ўғлини кучиб, юз-кўзларидан ўпа кетди... Лекин нима ҳам десин? Нима деб сўрасин? Ўн

бешга кириб юз-кўзлари, қоматига йигитлик ранги уриб келаётган ўсмир ҳаммасини тушунарди, ахир...

— Жон ўғлим, Камолжон... Мени кечир... Ҳали катта бўласан, улғаясан, менинг ҳолимни тушунасан. Аммо, ҳозир аянгга терс қарама, ўғлим. Аянг у... Аҳмоқ вайсагандек ёмон аёл эмас... Ишон менга... У нима деган бўлса... Тезак ебди! Ҳаммаси ёлғон!

Асосан онасига суяниб ўсаётган Камолиддин ҳеч қачон Солиҳанинг йиғисига чидай олмасди. Бу гал ҳам дарров бўшашди.

— Ая... Аяжон, йиғламанг... У аёл ўзи аҳмоқ экан... Ҳали... Кўради у! — Камолиддин Севаранинг ҳақоратларини кўнглига жуда оғир олган, ёш қалбида қандай қилиб бўлса-да бу жодугардан қасос олиш истаги алангаланган эди. Шу билан бирга онаси қалбини эгаллаб олган кишига нисбатан юрагида аллақачонлардан буён гимирлаётган алам ва нафрат ҳисси кучайган, барча кўнгилисизликлар сабабкори ўша одам деган хулоса ҳам ўзининг, ҳам бувисининг кўнглидан мустаҳкам жой олган эди. Ҳалиги шарманда аёлнинг «Ҳой, шўртум-шук! Яқинда ука кўрасан! Ҳароми ука!» деган ҳақоратлари, уриб-тепиши юрагини тошга айлантирганди.

— Ая... Жон ая... мени яхши кўрасизми?

— Жоним, жоним болам... Наҳот меҳримга ҳам шубҳалансанг...

— Бўлмаса... Бўлмаса воз кечинг анови одамдан!

Солиҳа дарров сезди: ўсмир тилидан унинг бувиси гапираётганди...

* * *

Тоҳир ишдан кечроқ қайтди, авзойи жуда бузуқ эди. Онасининг уйига кирди-ю, шу ерда ўйнаб юрган болаларига ўшқирди.

— Бор ҳамманг хонага! Бувинг ҳам дам олсин, ахир! Сен ҳам чиқ! Болаларни жойла, ухлат, соат кечки тўққиз бўляпти! — дея хотинига ҳам бақриб берди. Улар бир зумда хонани тарк этишди.

— Ҳа, болам, тинчликми?

— Тинчлик эмас-да, ахир! Шу... Шу Севарангиз бор экан тинч бўлмаймиз ҳам!

— Нима бўлди ўзи? Сал ўпкангни босиб ол, ўтир бу ерга, ма, бир пиёла чой ич, аввал!

Тоҳир хитой пиёласига тўлдириб қуйилган аччиқ кўк чойни симирди. Кейин онаси қаршисига ўтирди.

— Ая, бугун Севара... Ҳалиги аёлнинг уйига борибди... Жанжал бошлабди, одам йиғибди... Айтмаган гапи қолмабди... Номимиз эл-юртга дoston бўлиши қолган эди ўзи! Эси борми бу қизингизни!

— Менга ҳеч нарса дегани йўқ. Ҳали келди-ю хонасига чиққанича қорасини ҳам кўрсатмаяпти...

— Ҳозир чақириб чиқаман, бир жиддий гаплашиб олмасак бўлмайди, ая...

— Ҳа, бордим уйига! Адабини бердим яшшамагурнинг онасиниям, боласиниям! Ажаб қилдим, хўп қилдим! — Бирдан бобиллаб берди Севара. Унинг одатини билган она ҳам, ака ҳам жувон ўзини босиб олгунча сабр қилишди.

— Қизим, — дея Севарани ранги бир оз ўзига келгач гап бошлади она, — мен, онанг бир нарса демасам, аканг индамаса — сен нега жанжал қиласан? Эсинг борми? Шу билан оиламизга обрў келтирдим деб ўйласанми?

Онасининг сўзларига индамай бош эгиб турган Севара акаси орага аралашгач яна бағиллай бошлади... У болалигидан жанжалкаш, қизиққон, бетгачопар эди. Ўша йиллари дадаси доим олис сафарларда бўлар, она ҳам савдо ишларига ўзини урган, Севара маҳалладаги паст-баланд табақа қизларга кўшилиб ўсган, дугоналарининг кўпи нотинч оилалар фарзандлари эди. Натижада Севара оила тарбиясидан кўра кўпроқ ўшалар «тарбия»сини олди. Аслида, рўзгорининг бузилишига ҳам шу «тарбия» сабаб бўлганди. У ҳатто жанжал қилишдан ҳузур топиш даражасига етган, ким биландир, қай йўсинда бўлса ҳам озгина айтишиб олмаса, ўша куни дунёси қоронғи эди... Отаси ва Солиҳанинг муҳаббат можаролари бу аёлга катта озиқ берди. Севаранинг ҳар замонда жанжал бошлаб ҳузур топиши учун бу ҳол жуда қулай келган эди... Худди пиёниста ароқсиз тура олмаганидек, Севара ҳам жанжалсиз яшай олмас эди...

Бекмирза Севаранинг навбатдаги шармандали қилиғи ҳақида аввал ўз хотинидан эшитди.

— Севара... анавингизнинг уйига борибди.... Аяси билан жанжаллашибди... Биз Тоҳир билан унга айтдик, уришдик... Энди бу ишни такрорламас...

Эр индамай, бу гапни маъқуллагандай бош эгиб қўяқолди. Аммо аслида Бекмирзанинг ичи ўт бўлиб ёнарди. Қизига бир нарса дея олмаса! Товушини чи-

қарса оғзидан олов пуркайдиган аждаҳо каби бобиллаб ўзига ташланса бу қиз! Шу билан беш-ўн йил чидаб яшаган ўша собиқ куёвининг сабр-тоқатиға балли-е!

Ҳа, Моҳигул ҳам кейинги бир-икки йил мобайнида кундошлик қисматиға кўникди шекилли, ортиқча хархаша қилмайди. Баъзан ўрни келганда «анавингиз... фалон ерда кўрдим... Жа, тасқара бўпти-ю» қабилдида заҳаршаванда гап қилади-ю, ундан нариға ўтмайди. Бекмирза ҳар гал шундай ҳолларда сукут сақлашни афзал биледи. Бир ҳисобда Моҳининг кўнгли тўқ. Барча молмулклар эгаси ўзи, Бекмирза бир кунмас, бир кун ўз уйи — ўлан тўшагини қўмсаб, қайтиб келиши, кексалигини Моҳигул ва болалари даврасида ўтказиши аниқ...

Шундай эса-да, ўтли рашк ҳисси ҳар куни, ҳамиша Моҳигулнинг юрагини кемирад, баъзан ярим тунда уйга кириб келган эрининг башарасиға шапалоқ солиб юборишдан ўзини аранг тиярди... Севарани ўша «ғар»нинг уйига бостириб боргани, онаси, ўглини ҳақорат қилгани, кўни-қўшнилари йиғиб ғавғо кўтарганидан аслида дилида бир қониқиш ҳам ҳис этганди... Аммо бу ҳисни ташиға чиқармади. Эрининг бу воқеадан газабланиши, аммо иложсиз тишини-тишиға бошишга мажбурлиги ҳам кўнглини ёритди. «Ўлиб кет, ўша мочағаринг билан! Кўшмозор бўл хиёнаткор ит!» Ичида шундай ғалаёнлар кечса-да, ташида Моҳигул совуққон, хотиржам эди. Баъзан мана шу бефарқлик, хотиржамлик Бекмирзанинг андак ғашиға тегар, негадир қони қайнаб, Моҳигул билан жанжал бошлаб ҳам қоларди. Кейин ўзини босар: «Нега унинг бефарқлиги асабимни эговляпти? Нима, ҳар куни ғавғо бошласа кўнглим тинч бўлармиди?» дея ўз ғалати ҳолати сабабларини излар ва айланиб-ўгирилиб Моҳиға бўлган муҳаббати ҳамон қалбининг бир четида яшаётганиға ўзича тан берарди. «Наҳот, бир қалбға икки муҳаббат сиғиши мумкин? Йўқ, Моҳиға нисбатан туйғуларим шунча йиллик эр-хотинлик ҳаёти ўрнатган турмуш иморатининг пойдевори, холос. Иморат аллақачон қулаган, барбод бўлган, фақат унинг вайроналаригина қалбға андак оғриқ бахш этади, шекилли».

Бекмирза Моҳигул билан хайрлашмай ҳам ташқарига чиқиб кетди. Машинасиға ўтириб, боши оққан томонға жўнади. Кўнгли кир, кайфияти хароб эди. Бир

кўнгли кўл телефондан Солиҳани уйига кўнғироқ қилмоқчи бўлди, лекин онаси ёки ўғли гўшакни кўтаришлари мумкинлигини эслаб, фикридан қайтди. Бир-икки йилдан буён Солиҳанинг онаси билан ҳам, ўғли билан ҳам яқинлашишга кўп уринди, аммо, натижа бўлмади. Кампир ҳам, ўғил ҳам уни ўз кўнгил кўрғонларига киритмадилар. Камолиддин авваллари унга хиёл кўнгли илигандай бўлувди. Бекмирза велосипед олиб берди, компьютер олиб берди... Лекин боланинг йирик-йирик кўзларида Бекмирзага нисбатан меҳр асло учқунламади. Кампир болани кўп эговлайди, шекилли...

Шаҳар четига чиқиб, у машинани тўхтатди. Янги-сой қирғоқларидаги дарахтлар совуқда яланғоч одамдай шумшайган, қора қарғалар егулик илинжида сой ёқалари, асфальт йўл устида куймаланишарди. Кўл телефонни олиб, Солиҳанинг ишхонасини чақирди. Кабинетда ҳеч ким йўқ, шекилли. Сўнг таваккал қилиб бошлиқнинг қабулхонасига кўнғироқ қилди. Таниш котиба дарров уни овозидан таниди.

— Бекмирза ака, қалайсиз? Хўжайин керакмидилар?

— Йўқ... ҳам, ўзлари яхшимилар? Менга Солиҳахон керак эдилар... Негадир жавоб беришмаяпти...

— Солиҳами? — котиба бир зум ўйланиб қолди, — Эрталаб шу ерда эди... Кейин... Карима опа билан бир ёққа кетишди...

— Қаёққа?!

— Билмадим... Хўжайиндан Карима опа рухсат сўради шекилли.

— Каримани қандай топса бўлади?

— Кўл телефониغا чиқинг... Мана рақами...

Карима анчагача телефонни олмади. Орадан ярим соатлар ўтгач ниҳоят жавоб берди.

— Лаббай, Бекмирза ака, эшитаман.

— Каримахон, қалайсиз? Солиҳа ёнингиздами? Эрталабдан буён топаолмаяпман...

— Солиҳани ҳозир уйига ташлаб келдим, Бекмирза ака..

— Нега? Нима бўлди?!

Карима бир зум тарадудланди.

— Ростини айтсам, Бекмирза ака... У боласини олди диди!

— Нима?!

Бекмирзанинг қўлидан телефон тушиб кетаёзди, қўллари, оёқларидан мажол кетди.

Солиҳа онасининг хобгоҳидаги кенг каравотда узола тушиб ётар эди. Ранглари оппоқ, кўзлари аллақандай нурсиз, мунгли...

— Бола анча катта бўлиб қолган эди, — деди у мажолсиз товушда, — дўхтирлар кўнишмади, кейин бир медсестрани топиб, ўшанинг уйида...

Кутилмаганда Солиҳанинг кўзларидан ёш қуйилиб кетди, овози хирқираб қолди. Бекмирза жувоннинг титроқ қўлларини кафтлари орасига олди, шошганича ўпа-ўпа, силай бошлади. Ҳа, нақадар шошқалоқ, хулоса чиқаришда узоқни ўйламайдиган одам у! Зеро, Солиҳа шундай қилишга бағоят мажбур бўлганки, шу қарорга келган! Бекмирза билан маслаҳатлашмагани аслида уни эҳтиёт қилгани эди-ку, эй, бефаросат одам! О, ахир кеча Солиҳа боланигина эмас, юрагининг бир парчасини уздириб ташлади-ку! Нақадар онгсиз, тўнкасан Бекмирза! Бу ёқда сенинг оиланг, у ёқда онаси ва боласининг қатъий қаршилигига учраган, туғилажак бола катта можаролар сабабчиси, айбдори бўлишини ҳис этган Солиҳа... аслида қаҳрамонлик, валломатлик қилган эди, ахир! Нақадар шафқатсиз бу дунё!

Бекмирза аёлнинг қўлларини бўсаларга кўмди, ёши кексалик остонасига қадалган одам уялмай кўз ёш тўкди...

— Узр, Солиҳа, минг бора узр, мени, мен аҳмоқ, бетайинни кечиринг...

Солиҳа унинг юз-кўзлари, сочларини силади...

* * *

Шу куни Бекмирза уйига қайтмади. Қош қорайгунча Солиҳанинг атрофида парвона бўлди. Кечкурун қайнонаси, ўғай ўғлининг совуқ қарашлари, индамай, лекин қаҳрли қиёфада рўпарасида серрайишлари таъсирида ноилож «висолхона»га кетди. Лекин, бу ерда ҳам ором топмади. Уч-тўрт қарра Солиҳага телефон қилди, ҳар сафар унинг ўғли ёки онаси гўшакни кўтаришгач, улардан Солиҳани чақириб беришларини сўрашга ботинмади. Охири, музлатгичдан битта яхши ароқни олди-да, кетма-кет икки пиёла симирди...

Эрталаб бозордан ул-бул егуликлар, Солиҳага ёқадиган мевачева олди-ю, ўша ёққа шошди. Хайрият, Со-

лиҳанинг ўгли Камолиддин мактабга кетган экан, қайнонаси унинг саломига бир нималар деб гўдранди-ю, ўзининг хонасига кириб ғойиб бўлди. Солиҳа ювиниб-тараниб, кийинганича уни кутиб ўтирган эди. Бекмирза кирибоқ аёлни кучоғига олди, қайноқ бўсаларга, ширин-ширин сўзларга кўмди. Иккаласи ўтириб нонушта қилишди.

— Кечагидан анча дурустман, — деди Солиҳа, — организм барибир ҳали бақувват экан, жуда тез ўнгландим... Аслида бу... бу сизнинг таъсиригиз... Агар кеча келмаганингизда... мен ўлиб қолар эдим!

— Ундай деманг... Сиз ўлимдан гапирманг... Биласиз-ку, бу дунёда сиз бўлмасангиз мен учун олам гиёҳсиз, куйдиргувчи, қайноқ саҳродан ўзга нарса эмас...

Кечкурун Бекмирза ўз уйига кириб борди. Ҳамма нарса жойида — Севара юқорида болалари билан уришар, Тоҳир ҳар галгидек телевизордаги сериалга муккадан кетган, келин ошхонада куймаланар, Моҳигул ўз хонасида, доимий хаёлларига ғарқ... Машинанинг дарвозадан кирганини деярли ҳамма сезди, аммо ҳеч ким безовталанмади. Ҳеч ким Бекмирзанинг истиқболлига шошмади. Кейинги пайтларда ҳатто неваралари ҳам ўзидан бегонасираётганини Бекмирза сезарди, айниқса, Севаранинг қизи билан ўгли... Улар Бекмирзага сира ҳам мурожаат қилишмас, тасодифан айвонда ёки кўчада кўришиб қолишса, бирор хатарни сезган кийик боладай потраб ўзларини четга олишарди... Севара бобоси ҳақида бир нарсалар деб уларни чўчитади шекли...

Бекмирза аста юриб, иккинчи қаватга, ўз хонасига чиқди. Диванга ўтириб телевизор қулоғини буради. Орадан ярим соатлар чамаси ўтгач, остонада келини кўринди.

— Овқат опкелайми, дада?

— Опкелинг...

Келини стол устига қўйган иссиққина шавлани қандай еганини, шавла чайнадими, кесак ғажидими фахмлай олмади Бекмирза. Пиёладаги чойни хўплади-ю, қалқиб кетди, чой қайноқ эди! У шалоқ сўкиниб пиёлани деразадан пастга отиб юборди. Бетон саҳнга тушган пиёла қарсилаб синди. Уйдаги одамлар бир зум қотиб қолишди. Кейин ҳамма деразадан саҳнга мўраланди... Бир-икки дақиқа жимлик ҳукм сурди. Сўнг ҳар

ким яна ўз машғулотиға берилди. Келин одатдагидек югургилаб келиб пиёла синиқларини супириб куракчага йиғди-ю, ахлат ўрага олиб бориб ташлади.

Бемирза дераза олдиға келди-да, ташқаридаги совуққа қарамай, уни ланг очиб юборди. Ичкариға муздай ҳаво оқими ёпирилиб кирди. Бекмирза ютоқиб-ютоқиб нафас олар, гўё қаҳратон нафаси ичига тошқиндай бостириб кириб, юрагида ёнаётган куйдирувчи, жиззиллатувчи, юракни ўювчи алангани ўчираётгандай эди...

У яна бирор соатлар шу алфозда ўтирди. Сўнг пастга тушди-ю, машинасини миниб, «висолгоҳ»га кетиб юборди. Бу ҳолға ҳеч ким парво қилмади...

Солиҳанинг боласини олдирганлиги хабарини эшитиб, Бекмирзанинг уйидагилар ҳам, Солиҳанинг онаси-ю, идорасидагилар ҳам негадир енгил тин олишди. Гўё бошларида авж олаётган бўрон бирдан тингандай, ҳаммалари хотиржам тортишди. Ҳатто Солиҳа ҳам дастлабки кунлари йиғи-сиғи қилиб юрди-ю, кейинроқ худди баданидаги ортиқча нарсани олдирган одамдай, аста-секин бу нохуш ҳодисани унута бошлади. Лекин юрагининг тубида нобуд қилинган болага ачиниш туйғуси хира пирпираб турса-да, уни фарзандкушликка мажбур этган кимсаларға нафрат ўти бутун вужудини ловиллатар эди. Алам ҳисси қалбини кемирар «Агар... агар шу ифлос, аблаҳ кимсалар, айниқса анави... қанжиқ (Севарани ҳатто ичида ҳам номини хаёлиға келтирмасди у) дунёни бошларига кўтаришмаганда... бизнинг боламиз бўларди!» деган аччиқ фарёд уни бетиним эзарди. Албатта, болага меҳр қўйиш учун у аввало туғилиши лозим, Солиҳа ҳомилани кўргани ҳам, жинсини билгани ҳам йўқ, шу боис йўқотишдан юракда ўтли алам ҳисси қолган эди, холос.

Бу воқеа Бекмирзаға ғалати таосир қилди. Илгарилари Моҳигул ҳам бир-икки марта бола олдирган, лекин бу нарса уни пашша чаққанчалик ҳам безовта этмаган эди. «Ҳа, шунақа бўлдими... Майли, худо берар, ҳозир иш, вақт тифизлигини кўриб турибмизку...» Шугина гап... Бу гал энди вазият анча мураккаб эди. Аввало, Солиҳа бу ишға зўрлик, кучли ташқи таъсир натижасида қўл урди, иккинчидан, Бекмирза ўз пушти камаридан бўлган болани асраб қололмади. Тўғриси, кучи етмади, ожизлик қилди. Худди мана шу

ҳол унинг ҳамиятига тегди, эркаклик гурурини эгди, умрида илк маротаба ўз хотини, ўгли ва қизига нисбатан юрагида ғайирлик, ёқтирмаслик ва ҳатто душманлик ҳисси уйғонди...

Ўша воқеадан кейин орадан бир-икки ойча вақт ўтди. Бекмирза уйига бормади. Бир куни эрталаб Тоҳир уни йўқлаб келди.

— Дада! Қалайсиз?

— Яхши...

— Уйга бормай қўйдингиз? — Одатига кўра дарров дангалига кўчди Тоҳир. — Биздан ўтган бўлса узр. Лекин, кўни-кўшни, қариндош-уруғ орасида... Ўзингиз биласиз, оғзига кучи етмайдиганлар, қолаверса, ҳар хил бўлмағур гапларни тўқиб-бичаверадиган ифвогарлар тилига эрк беришворди... Ахир, биз нима ёмонлик қилдик?!

Бекмирза нима дейишини билмай, анча муддат бошини эгиб қолди. Ахир, нима десин?

— Қўй бу гапларни, ўғлим, — дея ғудранди у ниҳоят, — ҳамма гап ўзингга маълум...

— Севаранинг феъл-атворини яхши биласиз. Аям унга бир нарса деб қайрагани йўқ. Аксинча, иложи борича босишга уринади. Мен бир нарса дейишга урунсам бобиллаб, ҳовлини бошига кўтаради... Ўзимни босишга мажбурман... Бир томондан турмуши ҳалигидақа... лекин ўзи пок, сиз билан бизнинг шаънимизни ерга урадиган бирор ишга қўл урмаган... Бу томондан кўнглим тўқ. Агар бирорта лойиқ-қобил турмуш ўртоғи топилса узатворардик... Лекин...

— Лекин, унинг ўрнига дадаси уйланиб ўтирибди! Шунақа демоқчимисан?!

— Йўқ! Йўқ! Энди сиз ҳам тескарисига олаверманг-да, дада! Сира ҳам ундай демоқчи эмасман! Сизнинг танловингиз ўзингизники. Уни муҳокама этишга ҳаққим ҳам йўқ менинг!

— Хўп! Нима демоқчисан? — Бекмирза астойдил қизишди. Қон миясига тепиб, қўллари қалтирай бошлади.

— Уйга қайтинг, дада...

— Қайтмайман! Бор, йўқол!

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, уйга узун-қисқа бўлиб Бекмирзанинг икки укаси, синглиси кириб келишди.

— Ака, қап-катта одамсиз, шу ишингиз ярашади-

ми сизга?! Уят эмасми, ахир! Неварали одамсиз, ўйлаб кўринг!

— Кўй, ука, синглим, мени ўз ҳолимга қўйинглар... Тўйиб кетдим, ўзи!

— Бекор айтибсиз, ака! — Сингил анча жанговар эди. — Элликдан ошган одам ёш боланинг ишини қилманг! Эл-юртга кулгу бўлманг! Эшитган одам нима дейди ахир! Ўғил-қизларимиз, «тоғам қани?» деб сўрашади. Ичимиз узулиб кетса ҳам, ташда жилмайиб, «Савдо-сотик иши билан юрибди», деб алдаймиз болаларни! Э, қанақа одамсиз ўзи! Эр киши ҳам аразлайди-ми?!

Хуллас, шу куни укалар ва сингил ялиниб-ёлвориб, керак жойида қаттиқ гапириб, зўрлик билан уйга олиб боришди...

Лекин, оила аъзолари ва Бекмирза ўртасида пайдо бўлган дарз аллақачон ҳатлаб ўтиб бўлмас даражадаги жарга айланган эди...

У ҳар куни эрта билан ўрнидан туриб, ювиниб-таранар ва Солиҳанинг ҳузурига кетиб юборарди. Иккалови «висолхонада» нонушта қилишгач, у Солиҳани ишга ташлаб келарди. Солиҳанинг ишхонасида ҳам иккаласининг муносабатлари энди сир бўлмай қолган, уларга худди эр-хотин каби қарашар эди. Сўнг ўзининг тижорат ишлари билан кетар, у ер-бу ердаги танишлардан мол олиб дўконга, асосан Тоҳирга элтиб берарди. Олис шаҳарларга деярли қатнамай қўйди. Орада бир марта Андижонга бориб, улгуржи мол келтирди, холос. Дўконлардан илгаригидай даромад тушмас эди, чунки, Тоҳир ҳам, Моҳигул ҳам ҳеч қачон улгуржи савдога қўл уришмаган, илгари Бекмирза келтириб берган молни сотиб ўрганган эдилар. Бекмирзанинг таниш-билишлари кўп ва улар билан ўзаро савдо алоқалари жуда қалин эди. Бу даврага Тоҳирнинг кириши анча мушкул иш, натижада савдонинг орқага кетиши чиндан ҳам Бекмирзага боғлиқ бўлиб, унинг юриштириши шу жиҳатдан ҳам оиладагиларнинг кўпроқ шагини келтирарди. Бир гал Моҳигул эрта саҳарда йўлга отланган Бекмирзанинг рўпарасидан чиқди.

— Бир дақиқага мумкинми?

— Хўш?

— Дадаси, жиндай гаплашиб олайлик... Нима бўлса, ўтди энди. Ўзингизни босинг, ҳаммаси жойига тушиб

кетади... Рўзфорни, дўконни ҳам бир... кўриб қўйсангиз бўларди.

— Рўзфор билан ҳам, дўкон билан ҳам сариқ чақалик ишим йўқ! Ҳаммасини қўлларингга қўшқўллаб топширганман!

Бекмирза эшикни қарсиллатиб ёпиб чиқиб кетди...

— Солиҳа! — деди у шу куни кечқурун. — Келинг, бирга яшай қолайлик! Ўғлингизни ўз ўғлимдай ўстираман. Меҳримни аямайман.

— Ҳалиям... бирга яшаяпмиз-ку, — эътироз билдирди Солиҳа, — Мени... биласиз. Лекин аямни ёлғиз қолдиролмайман. У киши сиз билан бирга яшашга... кўнмасалар керак.

Бу қатъий жавоб эди. Бекмирза Солиҳанинг феъл-атворини яхши биларди — мулойим оҳангда билдирилган фикрлар ипак арқондай пишиқ-пухта, унда эътирозга ўрин йўқ. Моҳигул ҳам бирор фикрга келишдан аввал масалани тоза ўрганеди, пишитади, гапирганда қанчалик нозик, қалтис фикр бўлмасин, ўзини босишни эплайди, аммо, баъзида ўзини тутолмай, қуюшқондан чиқиб ҳам кетади... Солиҳада Бекмирза бирор марта ҳам бундай ҳолни кузатмади.

Бекмирза ярим тунда уйига қайтди. Ҳаммаёқ жимжит, сокинлик. Аммо, Тоҳир яна аллақайси сериални томоша қилиш билан банд экан. Отаси келганини пайқаб ўрнидан туриб, истиқболига чиқди. «Нечук ўғилгинам отасини кутиб олишдай қаҳрамонликка журъат этдилар?», дея аччиқ кулимсиради Бекмирза.

— Салом алайкум, ҳорманг, дада...

— Бор бўл ўғлим, — Бекмирза шундай дея юқорига, ўз хонасига йўналди. Чунки Тоҳир саломлашган ондаёқ унинг мияси чаққан: ўғли она тазйиқи билан эрталабки масалада гаплашгани уни кутиб турганини пайқаган эди. Тоҳир зипиллаб отасига эргашди. Хонага киришгач, иккаласи ҳам индамай стулларга ўтиришди. Бекмирза юзига фотиҳа тортди. Тоҳир унга қўшилди. Орага ёқимсиз сукунат чўкди.

— Ишларингиз қалай, дада?

— Михдай!

Тоҳир сочларини силади, қўлларини қирсиллатди, у ёқ-бу ёққа қийшайди. Сўнг минг хижолат ичида гап бошлади.

— Дада, ўзингиз биласиз, кейинги пайтларда иши-

миз анча орқага кетди. Сизсиз ишлаш жуда қийин экан. Қанчалик ишонган, суянган тоғимиз эканингиз кейинги беш-олти ой ичида айниқса сезилиб қолди. Тўғри, ўша иш... Жуда ноўрин бўлган эди. Лекин, аям барибир аёл киши, эртани ўйламай ўша гапларни айтиб юборди. Биз аралашолмадик... Бироқ бу мулкларнинг ҳаммаси барибир ўзингизники. Уларни сиз яратгансиз, топгансиз... Биздан ўтган бўлса минг узр, дада.

Бекмирза ўглидан кўзларини узмай, тик боқиб турар, вужудини енгилган, маҳв этилган душманининг шафқат сўраб қўл чўзаётганини кузатаётган жангчи ғурури, ўктамлиги чулғаб олган эди.

Бироқ кўп ўтмай, маъюс қиёфада бош эгиб ўтирган ўғли кўриниши юрагидаги бу туйғуни аста ўчира бошлади. Юрагини аксинча қаттиқ хижолат ҳисси қамради.

«Ўзинг кечир, худойим! Ахир бу ўз жигарим — ўғлим-ку! Нега кўнглимга бундай орсиз, шафқатсиз интиқом ҳиссини қуйдинг. Фарзандларим, хотинимга нисбатан бундай беомон ўч олиш туйғуси нечун юрагимни қамраб олди? Ахир, уларнинг нима айби бор? Неки қилсам ўзим қилдим, асл айбдор ўзим-ку!»

Тоҳир бошини эганича, отасининг юзига қаролмай ўтирарди.

— Энди, ўғлим, ўзи, биринчидан, сени ўша давраларга олиб кирмаган, таништирмаган одам отанг бўлади. Бу менинг айбим! Мол-мулк масаласига келсак, бу иш адолатли бўлди. Бундан ҳеч ҳам ўкинма. Бугун бўлмаса эртага албатта бу воқеанинг юз бериши қонуний эди. Тўғри, уч-тўрт йил эртароқ содир бўлди бу... Бу нарса, майли, ўлимдан бошқа ҳамма нарсанинг эртаси яхши... Мен хафа эмасман, нимаики қилган бўлсам сизлар учун қилганман, ҳаммаси сизларники... Эртадан яна, аввалгидай, мол олиб келишни бошлаймиз. Лекин, энди доим ёнимда бўласан, таниш-билишларим билан алоқа ўрнатасан. Кейинчалик қийналиб қолмайдиغان бўласан.

Тоҳир бошини кўтармай, минғирлади:

— Раҳмат, дада.

Кутилмаганда Бекмирза Тоҳирнинг қўлидан ушлади ва ҳаяжон ичида тез-тез гапира кетди.

— Ўғлим! Сен эркак кишисан, шу боис бир гапни айтаман. Мени тушунарсан деб ўйлайман. Аянг билан

Ўттиз йилдан буён бирга яшаймиз. Ёмон яшамадик. Ху-
дога минг қатла шукур, сиздай фарзандлар орттирдик,
уй-жой, мол-мулк қилдик. Аянгдан минг марта рози-
ман. Аммо, орадан шунча йил ўтгандан сўнг билдим-
ки, аянгни ҳеч қачон чинакамига яхши кўрмаган... бор
вужудим билан севмаган эканман! Мен муҳаббат ни-
малигини, бир аёл вужуди, суҳбати, висолига инти-
лишнинг нақадар кучли, ўтли туйғу эканлигини энди
билдим... Мени кечир, ўғлим, кечиринглар мени... Энди
бор, дамнингни ол, эрталаб йўлга чиқамиз!

У шундай дея терс ўтирилди. Тоҳир бир нарсаларни
минғирлаганича чиқиб кетди.

* * *

Ёш болалар билан аёллар орасида ажиб бир ўхшаш-
лик бор: бирор нарсадан кўнгли оғринса ёки ўксинса
бола дарров кўзига ғилқиллаб ёш олади, аксарият аёл
зотида шу ҳолат... Солиҳа ҳам бундан мустасно эмас...

Боласини олдиргандан сўнг бу жувоннинг кўнгли
ўргимчак пардадай нозик, салга бузиладиган бўлиб қол-
ди. Дастлабки кунлари қанчалик қаҳр-ғазабга тўлган
бўлмасин, вақт ўтган сари Бекмирза, аксинча, бу
кўнглисиз воқеани унута бошлади. Бир куни улар сайр
қилиш учун Чодак томонларга боришган эди. Ҳар ғал-
гайдай Бекмирзанинг ўша эски қадрдони Омонбойнинг
хонадонига кўнишди. Омонбой ҳам, хотини ҳам энди
уларнинг муносабатларини яхши билишар, меҳмонга
келганларида эр-хотиндай қабул қилишарди. Кеч ки-
риб, қуёш қишлоқ тепасидаги маҳобатли қоялар орқа-
сига юмалаши билан атрофга ёқимли салқин тушди.
Шарқираб оқаётган зилол сувли сой соҳилига қурил-
ган ёғоч сўри устида Омонбой уларга зиёфат берди.
Бекмирза билан хонадон эгаси тўйиб ароқ ичишди,
аёллар номига мусаллас тотган бўлишди. Юзлар қизиб,
ақллар шошган, кетма-кет ёғилаётган аския-ю, лати-
фалар таранг ноғораларга бетиним урилаётган зарб-
лардай тўхтовсиз қаҳқаҳалар кўзгайди...

Ўтиришда рангпаргина жувон — Омонбойнинг ке-
лини хизмат қилиб юрарди. Бир маҳал келин қайнона-
сига яқинлашиб, қулоғига бир нималар деб шивирла-
ди. Қайнона хушёр тортди ва савол назари билан
эрига қаради.

— Ҳа, нима гап?

— Умрбек... уйғониб, хархаша қилаётганмиш...

— Олиб чиқ бу ёққа унда! Келинни ишдан қўйма! Меҳмонларимиз ҳам бир... суҳбатини олсин Умрбекнинг! — дея қаҳқаҳа солди Омонбой.

Умрбек уларнинг икки яшар невараси, тили бийронлашиб қолган, суюккина бола эди. Солиҳа болачани кўрди-ю, юраги хаприқиб кетди — ўгли Камолидиннинг гўдаклиги! Икки-уч ёшларда у ҳам худди шу болачадай ширин, ёқимтой эди! Шу аснода ялт этиб ёдига тўрт ойлигида нобуд этилган ҳомила тушди. Агар... Агар омон бўлганда у ҳам ҳозир туғилган, она кўрагини миқиллаб эмаётган бўларди. Озгина ичилган мусаллас таъсирида эриб ўтирган Солиҳанинг вужуди бўшашди. Кўксини кучли оғриқ эза бошлади. Кўзларидан дувиллаб ёш оқиб кетди... Болагинам! Дунё юзини кўрмай туриб ўлимга маҳкум этилган жигаргўшам! Нега шундай қилдим, нега сени... ўз қўлим билан ўлдирдим!

Энди Солиҳа ўзини тутиб туrolмади, пиқиллаб йиғлаганича Омонбойнинг хотини елкасига юзларини босиб олди. Ўтириш бирдан ари уясидай тўзғиб кетди. Омонбойни хотини қўлидаги гўдакни эрига тутқазиб Солиҳани бағрига олган, Бекмирза ҳам аёлининг сочларини силаб, нималардир дея таскин бера бошлаган, Омонбой эса қўлидаги гўдакни маҳкам бағрига босганича гаранг...

Бир оздан кейин Солиҳа йиғисини тўхтатди. Мезонлардан узр сўраб, юз-кўзини ювиб келди.

— Тўрт-беш ой илгари... Ҳомиласи нобуд бўлувди, — дея минғирлади Бекмирза Омонбойга.

— Ҳа, тушунарли, — деди Омонбой, — Сиз билан бизга унча билинмайди-ю, аммо, аёл кишининг жигар-бағрини эзиб юборади бу. Лекин, каттиқ куюнавериш ҳам худога хуш келмайди. Ўзи берган — ўзи олибди! Худо хоҳласа ҳали яна қўчқордай-қўчқордай ўғиллар кўрасиз, келин! Худойим бераридан қисмасин! Мана шу гўдак — Умрбек ҳам озмунча ташвишга солмаган бизни... Келин сал... касалвандроқ чиқиб, анчагача бўйида бўлмади. Умрбекка боши қоронғу пайтлари эса дўхтирлар келинни текшириб, «Бўлмайди! Болани оғизинглар!», дейишди. Бола туғишни келиннинг соғлиғи кўтармасмиш... Ўзи юриб-юриб олти йилда бўйида бўлган эди. У қилдик, бу қилдик, қудаларим билан

обдан маслаҳатлашдик. Қолаверса, келиним ўзи маҳкам турди. «Ўлсам ўлай! Лекин болани туғаман!», деб туриб олди.

Ҳомиладорнинг ўзи маҳкам туриб олгач, дўхтирлар ҳам ноилож қолишаркан. Бола ёруғ дунёга тушгунича бошимиздан ўтганни сўраманг! Лекин, келинга минг раҳмат — ўлимни бўйнига олиб шу болани туғди. Шу боис онасининг ҳам, ўзининг ҳам умрини Оллоҳ узун қилсин деб, отини Умрбек қўйганмиз!

Бекмирзанинг ҳам, Солиҳанинг ҳам юрагига бу ҳикоя мазмуни бигиздай санчилди. Ахир, фарзанд кўриш учун ҳақиқий хотин, ҳақиқий оила бекаси ўлимга ҳам тайёр туради. Бириси қизидан, бириси онасидан қўрқиб бир ҳомила — бўлғуси гўдак, фарзанд жонига зомин бўлган эр-хотинни нима деб аташ мумкин? Аслида эр-хотинликми бу?

Шу куни зиёфат ҳам, салқин тоғ хавоси ҳам уларга татимади. Ошдан сўнг Солиҳа, «кетамиз», деб туриб олди. Бекмирзанинг ичиб олганига ҳам парво қилмади. Фарғонага келгунларича ҳам Солиҳа миқ этмади. Бекмирза йўлни «висолхона» томон бурган эди.

— Уйимга ҳайданг! — деди Солиҳа қатъий оҳангди. Эшик тагида совуққина хайрлашди-да, тез-тез юриб, уйига кириб кетди...

— Уч-тўрт ҳафтадан буён кайфиятинг бузуқ, кўнглинг ғаш... Бунга она кўнгли сезмаса, ким биледи, жон қизим... Нима бўлди? Очиғини айтавер...

Солиҳа онасининг қоқ суяк қўлларини ушлаб, юзларига босди.

— Юзларинг чўғ бўлиб ёняпти, — давом этди она, — юрагинг ҳам қинидан чиқиб кетгудай урмоқда... Нимадан ҳаяжондасан? Албатта, анави... одам туфайли бўлса керак... Нима қилди? Айнидими? Айниса, сатқан сар! Бир тола сочинга ҳам арзимайди у!

— Онажон, ундай деманг... Ундай деманг... У одам... У одам ҳеч қачон айнамайди! Лекин, шу... шу юриш эзиб юборяпти мени! Оила бўлиб, фарзанд кўролмасак, рўзғор қилолмасак, ҳар замонда бегона жойда худди... ўйнашлардай кўришсак... Тўй-тўйчиқ, қавму қариндошларнинг маросимларига бирга боролмасак... Таниш-билишлар бизга эр-хотиндай эмас, оддий ошиқ-маъшуклардай, тўғриси, ўйнашлардай қарашса... Ша-

ҳар кўчалари, хиёбонларида қисилиб, кўрқиб, — пу-
сиб бирга юрсак... Ҳар қадамда «Севара учраб қолма-
син», «Моҳигул ёки Темур, ё бошқа бирови лоп этиб
рўпарадан чиқмасин», дея юракни ҳовучлаб турсак...
Шу ҳам ҳаётми?! Шу ҳам эр-хотинликми?!

Солиҳанинг кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. У
шоша-пиша юзларини онасини кўкрагига босиб ол-
ди-ю, елкаларининг қалт-қалт титрашини яширишга
илож тополмади. Онанинг ҳам кўнгли бузилиб кетди.

— Эҳ, болажоним, қизгинам, — унинг елкаларини
силаркан деди ая, — Айб ўзингда! Неча марта айтган-
ман бу ишининг оқибати қанақа бўлишини...

— Йўқ, уни севганимдан, иккинчи хотин бўлиб
текканимдан афсусланмайман... Кўнглим буюрган ишни
қилдим... Бахтлиман... Аммо, кўнгил баъзан ҳозирги
аҳволимдан норози бўлади... Унинг ҳамиша ёнимда
юриши, ҳақиқий эр-хотинлардай эртанги режаларни
бирга тузишни кўмсайди... Бунинг эса иложи йўқ.

— Кўнглинга оғир олмагину, лекин бу одам билан
бахтли бўлишинга кўзим етмайди. Қизим... юқорида
ўзинг айтган аҳвол бир умр давом этмайди-ку, ахир!
Бугун бўлмаса эртага унинг севгиси ёниб тамом бўлган
ўтиндай қора кўмир, кулга айланади... Яна ўша оила-
си, бола-чақаси билан бирга бўлиб кетади. Сен ёлғиз
қоласан...

— Наҳот, шундай бўлса, онажон?!

— Менга ишонавер, албатта, шундай бўлади! Бу-
нақа ишларни кўп кўрганман, эшитганман. Ҳеч-йўғи
хотини бўлмаганда эди ахир, унда умид боғласанг ар-
зирди... Ҳозир эса...

* * *

Бекмирза машинасини Солиҳанинг уйи дарвозаси
олдида ўчирган ҳам эдики, қаршидан ярақлаб турган
«Хонда» келиб тўхтади. Машинадан баланд бўйли, қоп-
қора сочлари текис таралган, хушбичим бир йигит
сапчиб чиқди-да, орқа эшикни очиб, ўзи хиёл четга
тисланди.

— Мана, Солиҳахон, баҳонада уйингизни ҳам кўриб
олдик... Вақт-бемаҳал келаверсак, хафа бўлмайсиз. —
Хандон солиб кулди, у машинадан тушаётган Солиҳа-
нинг қўлига қўлини теккизиб. Орқа ўриндиқдан туш-

ган Солиҳа Бекмирзани назарида гулдай очилиб кетган эди.

— Раҳмат, Хурсанд ака, овора бўлдингиз-да, — дея эркакка мулозамат қилди у шоша-пиша. Эркакнинг шошилгуси йўқ эди. У яна бир-икки дақиқа гапни айлантирди, аммо, Солиҳа томонидан рағбат сезмагач, қуюқ хайрлашиб жўнаб кетди.

— Ким бу одам? — деди шоша-пиша Бекмирза саломлашишни ҳам унутиб.

Солиҳа у томонга ўтирилди-ю, негадир қовоғини солди.

— Яхшимисиз? — дея сўрашди у истамайгина. — Ҳамкасбларингиздан. Божхонага иши тушган экан, «Йўлим шу ёқда», деб мени ташлаб кетди.

— Кўриниб турибди... — дея хўрсинди Бекмирза.

Солиҳа уни уйга таклиф қилмади. Орага ноқулай сукунат чўкди.

— Висолхонага ўтмай қўйдингиз, телефонда ҳам гаплашгингиз йўқ... Нима гап? — дея жимликни бузди Бекмирза.

— Ҳеч гап йўқ... Чарчаганман...

— Мендан бирон гап ўтган бўлса, очигини айтинг... Солиҳа... Индамай одамни қийнаманг!

Солиҳа туфлисини учи билан ерни ўйганича яна жимиб қолди.

— Солиҳа! Нима бўлди ўзи? Мени қийнаманг! Кейин уч-тўрт ҳафта ичи ўзимни қўярга жой топмаяпман. Ўша... Чодакдаги кўнгилҳоллик ёзилмаяпти, шекилли.

— Гап ёлғиз Чодакдаги воқеада эмас, Бекмирза ака...

— Очигини айтинг, йўғаса... Ҳамма шартингизга таяёрлигимни биласиз-ку! Нима қилай, ахир!

— Менга ҳеч нарса керак эмас! — бирдан қаҳри кўзғади Солиҳанинг. — Жоним тинч бўлса кифоя!

У тарс-тарс юриб уйга кириб кетди. Бекмирза унинг ортидан эргашишга журъат қилмади.

«Нима бўлди ўзи менга? Нега бу одамга ҳе йўқ, бе йўқ ўзимга аччиқ-тизиқ қиламан? Ё... Наҳотки, кўнглим қолган ва ундан қутулиш учун култепани титаётган товукдай йўқ ердан можаро излаб жанжалга баҳона қидираётган бўлсам?», дея ўйлаб қолди Солиҳа ўрнига ётаркан. Мана, бирга юрганларига ҳам икки йилдан

ошди. Болани олдиргунча, у кўксида ҳеч қандай безов-
талиқ сезмаган, аксинча Бекмирза билан ўтган ҳар
бир дақиқа фақат шодлик бахш этарди, холос. Болани
олдиргач, у юраги аллақандай... бўшаб қолганини туй-
ди... Кўрагини тўлдирган шодлик қисқа муддатда
тумандай тарқаб кетди. Аста-секин унинг ўрнини умид-
сизлик, эртанги кунга ишончсизлик, кўксини сирқи-
ратиб, бетинимғижимлайдиган, оғир юкдай эзадиган
ҳасрат туйғуси эгаллай бошлади. Авваллари Бекмирза
висолхонага келмай, ўз уйида қолган тунлари Солиҳа
кечаси билан тикан устида ағанагандай бўлар, «Ҳозир
у... хотини билан... ётибди!» деган оғриқли фикр мия-
сини бетиним пармаларди. Бошқа ҳеч нарса эмас, фа-
қат мана шу — ёлғиз ўзигагина тегишли, танҳо ўзига
аталган суюқлигининг бошқа кучоқда эркаланиши юра-
гини эзиб, исканжада адо қиларди. Бу даҳшатли азоб
эди. Баъзан ўрнидан сапчиб тургиси, шу аҳвол — ич
кўйлагида Бекмирзанинг хонадони тарафга ялангоёқ
чопгиси, уйига бостириб кириб, эр-хотин устидаги
кўрпани четга улоқтиргиси, бақириб-чақириб, атроф-
даги нарсаларни пачоқлаб синдиргиси келар ва бу иш-
дан ўзини аранг қайтариб қоларди...

Болани олдиргандан кейин эса шу туйғулар ҳам
аллақандай ўтмаслашди. Юракдаги ловиллаб ёнаётган
гулхан атрофини гўё туман қуршади.

— Йўқ! Йўқ! Мен умримда бир марта севдим! Ва бу
муҳаббат ҳеч қачон юрагимни тарк этмайди! Ҳозирги
туйғуларим ўткинчи, ўша... Боланинг қайғуси, тўғри-
роғи алами! Фарзанд кўриш ҳуқуқидан маҳрум этилган
ним вужудимни қақшатыпти, алам қиялпти менга,
алам!— дод солиб юборди Солиҳа ярим тунда...

Эрталаб телефон жиринглади. «Ўша бу!» кутилма-
ганда яна ижирғанди Солиҳа ва гўшакни кўтармади.
Телефон дод сола-сола тинчиди. Ишхонага етиб бор-
ганида, дарвоза рўпарасида — йўлнинг нариги юзида
турган зулукдай қоп-қора «Нексия»га кўзи тушди-ю,
юраги яна хапқирди — ўша! Бекмирза машинадан ту-
шиб катта йўлдан ўтаётган машиналарга парво ҳам
қилмай, тез-тез юриб унинг йўлини кесиб чиқди.

— Салом, Солиҳа...

— Яхшимисиз... Кечирасиз хизматга кеч қоляпман.
Яхшиси ишдан кейин қўнғироқ қилинг!

У шундай дея қадамини тезлатди. Бекмирза анграйганича йўлакда қолиб кетди.

* * *

Беш-олти йил бурун у бир ярамас одат орттирган—юраги сиқилса ичар эди. Солиҳа билан топишгач, бу одатни ташлаган, чунки юрак сиқилиши умуман йўқ бўлиб кетган эди. Бугун дарди-дунёси яна қоронғилашди-ю, оёғи ўз-ўзидан яқин орадаги дўкончага йўрғалаб кетди... Дўконда ичган бир-икки пиёла ароқ юрак ғашини ёзмади, аксинча, турли бемаъни фикрлар хаёлига келиб баттар руҳи эзилди.

«Солиҳа мендан айниган! У кунги «Хонда»да келган хушбичим йигит бекорга атрофида ўралашмади. Ёш, кўркам экан... Наҳотки, Солиҳа шундан... Йўқ! Йўқ! Ахир уни яхши биламан. Енгилтакликнинг кўчасига ҳам кирмайди. Бўлмаса, нега бундай қилипти? Ахир, болани олдиришга мен қарши эдим. Олдирмайсан деганман... Айбим нима? Тўғриси, мендан кўнгли қолган, тўйган...»

Шундай эзгувчи ўйлар туғёнида у шаҳар бўйлаб бемақсад узоқ кезди. Ўша кунни ёмғир ёлган, асфальт йўллар ялтираб ётарди... Бекмирза яп-янги қора «Нексия»сида шу йўлларда учиб юрар, кўрган-билганлар босиқ, хушмуомала бу инсоннинг ҳеч нарсага парво қилмай, ёмғирли йўлларда машинасини елдай учуриб юришига ҳайрон қараб қолишарди. Тушдан кейин у шаҳар четидаги янги қад ростлаган шинам кафелардан бирига кириб борди. Якка ўзи алоҳида хонада тўйиб ичди.

Кайф ҳолда машинани миниб яна Солиҳанинг уйига борди. Дарвоза олдида уловини тўхтатди-ю, ичкарига киришга юраги дов бермади. «Яна ўша кампир... мен еб у қуруқ қолгандай яна тасраяди! Анови бола яна сўкиниб, одатдагидай жўрттага атрофга тупуради! Солиҳа эса... Чиқадими-йўқми — номаълум...»

У машинани яна бетизгин йўлларга солди. Қаёққадир бориб яна ичди, Солиҳанинг кўча дарвозаси олдига яна уч қайта борди, тўхтади, яна жўнаб кетди... Тун ярмида ҳориб-чарчаб, юраги тарс ёрилар даражада ғаш ҳолда уйга кириб борди. Одатдагидек ҳеч ким уни кутиб олмади, ҳайҳотдай ҳовлида қабристон суку-

ти ҳукмрон эди. У оёқларини судраб босганича ўз хонасига кириб, муздай кўрпа кучоғига жойланди. Кечаси билан алағ-чалағ тушлар кўрди. Саҳарда юз-қўлини ювмаёқ телефонга ёпишди.

— Солиҳа...

— Солиҳа ҳали дам оляпти! Саҳар мардонда безовта қилиш шартми?!

Телефон гўшаги шарақлаб жойига тушди... Бекмирза эса гўшакни маҳкам сиқимлаганича турган жойида қотиб қолаверди...

Шу куни кечгача ҳам Бекмирза ўзига келмади. Солиҳанинг онаси бу қадар кўпол муомала қилишга қизи томонидан бирор имо-ишора бўлмаса журъат этмасди. Нима бўлса ҳам куёв номи бор ахир... Кампир ораларидаги муносабат даражасини жуда яхши билади. Демак... Дили қаттиқ ранжиган Бекмирза тонг саҳардаёқ уйдан чиқиб кетди-ю, тўппа-тўғри «висолхона»га борди. Аламини яна ичкиликдан олди...

* * *

Бекмирзанинг кўнғироқ қилишини кутиб Солиҳа ишхонада узоқ безовталанди, ўтиргани жой тополмади. «Эрталаб нега шундай қилдим, нима жин урди ўзи мени?» дея ич-этини еди. Кечқурун ҳам Бекмирзадан бирор садо истаб алламаҳалгача уйкуси келмади. Тонгда телефон жиринглаганда у қотиб ухлаб қолган эди. Нонушта устида:

— Ҳеч ким сўрамадимми? — дея онасига мурожаат қилганди, у бир оз тарадудланиб олгач:

— Анави... Бекмирза сўровди азон маҳали, сени уйғотмадим, — дея қовоқ-тумшугини уйди. Солиҳа индамади. Ишхонага боргач яна кўнғироқ пойлади. Яна жимжитлик... «Висолхона»га кўнғироқ қилганди, бирор телефон дастагини кўтармади. Тушликни Карима билан бирга ўтказишди.

— Ҳа, тинчликми? — дея ажабланиб сўради Карима Солиҳанинг хомуш қиёфасига боқиб. Кейинги ойларида Солиҳанинг кайфияти паст, хатти-ҳаракатлари сустиги очиқ сезилиб қолар, Карима буни ўша — бола олдиришга боғлаб, кўпинча бечорани юпатишга уринарди. — Энди бўлди-да, бас қилинг... Бўлар иш бўлди... Ҳали... Худо хоҳласа ҳаммаси жойига тушиб

кетади... Фарзанд ҳам кўрасиз. Ўзингизни кўп қийнай-верманг...

— Гап ёлғиз ўша воқеада эмас, Карима... Кейинги пайтларда Бекмирза ака ҳам қандайдир ўзгарган... Кейин... ўзим ҳам... ўша ҳодиса таъсириданми, кўнглим совуган...

— Нима, Бекмирза акаданми? Наҳотки?! — кўзларини катта-катта очди Карима. — Ахир?!.

— Йўқ, йўқ, сиз бошқача тушунманг бунини... Ёлғиз Бекмирза акадан эмас, ҳамма, ҳамма нарсадан совудим. Тўғриси айтганда... Ҳаётнинг қизиғи қолмади мен учун!

— Бекор айтасиз! — Қошларини кериб, овозини кўтарди Карима,—ҳали ҳаммаси олдинда! Чиройингиз ҳали неча йиллар неча кўнгилларга чўғ ташлайди! Ҳаётнинг энг сара йиллари ҳали олдинда! Тўғриси айтсам, мен ҳам, бошқа аёллар ҳам сизга фақат ҳавас билан қараймиз.

Солиҳа маъюс жилмайди...

Ишдан чиқиб катта йўлга тушиши билан оёқлари уни ўз-ўзидан «висолхона» томонга илдам бошлаб кетди. Эшик кўнғироғига биров жавоб бермагач ўзидаги калит билан эшикни очиб ичкарига кирди. Уй ичини спирт ҳиди босиб кетибди... Ҳамма нарса ағдар-тўнтар, совутгич эшиги очиқ қолган... Стол устида, полда бўш шишалар думалаб ётарди. Бекмирза яқиндагина бу ерни тарк этибди шекилли, чойнакдаги чой ҳали совуманган.

Солиҳа дарров фартукни тақиб, атрофни йиғиштиришга киришди. Бирор соатлардан сўнг ҳамма нарса жой-жойига тушди. Сервантдаги биллур идишлар яна ярақлаб чирой очди...

Солиҳа ўтириб телевизор ёқди. Бир кулоғи кўчада — телеэкранда нималар кўринди, кимлар нима деди эсида ҳам қолмади. Лекин, ярим тунга қадар ҳам Бекмирза висолхонага келмади. Солиҳа ўз уйига кириб борганда онаси яна норози қиёфада қарши олди.

— Қаёқларда юрибсан? Анавининг яна уч марта келди. Сезиб турибман — дарвоза олдида машинасини тўхтатади-ю, ўзи кабинадан тушмасдан ниманидир кутади. Кейин шарт жўнаворилади. Ярим соат ўтмай яна

бино бўлади. Яна ўша ҳолат. Жинни-пинни бўлганми ўзи у?!

— Ҳа, у жинни! — Тўсатдан овозини кўтарди Солиҳа. — Ғирт тузалмас жинни! Мен ҳам жинниман, ая! Мен ҳам бедаво тентакман!

— Ҳай, ҳай, ўзингни бос, болам. Қизишма, ўғлинг шу ерда-я...

Солиҳа дарров унини ўчирди...

* * *

— Солиҳа! Яхшимисиз? «Висолхона»га келган экансиз... Мен эса у ёқда, идорадан излабман...

Солиҳанинг юраги илгаригидай ҳаприқиб кетмади бу қадрдон товушни эшитиб. Тўғри, безовта кўнгли жойига тушди, ўзини хотиржам сизди. Аммо шу товушни эшитганда қалбига бирдан қуйиладиган чексиз шодлик ҳисси энди йўқ эди.

— Ҳа... Ўзингиз қалайсиз? Уйнинг ҳам талотўпини чиқариб юборган экансиз...

— Узр, Солиҳа... Бир бўлди-да энди... Келинг, яхшиси, учрашайлик. Ўша Чодақдан келганимиздан буён бошқачасиз...

— Ҳеч қандай «бошқача» бўлганим йўқ! Ўша Солиҳа, ҳа, сизни деб ўз боласи жонига қасд қилган Солиҳаман!

Бекмирзанинг нафаси ичига тушиб кетди. Ҳозир бир гап айтса ўн карра кучлироқ жавоб қайтади... Солиҳа ҳам жим қолди. Орадан икки-уч дақиқа фурсат ўтиб, асаблар хиёл жойига тушгач Бекмирза:

— Солиҳа, яхшиси «висолхона»да учрашайлик. Бафуржа гаплашиб оламиз... — деди ялинчоқ товушда.

— Майли — деди Солиҳа қуруққина ва хайрлашмай гўшакни жойига қўйди.

Шу куни Бекмирза учрашувга обдан тайёргарлик кўрди. Соч-соқолини олдириб, янги уст-бошларини кийиб олди. Дастурхонни безатиш учун елиб-югуриб энг тансиқ таомлар, ширинликлар, ичимликлар келтирди. Солиҳага совға учун тилла тўғноғич харид қилди. Қозонга қўй гўшти, қўй ёғидан шўрва ташлаб, эшик кўнғироғини пойлаганича диванда интизор ўтирди. Солиҳа соат олтига етиб келмади. Бекмирза идорага сим қоқди: Ҳамма ишдан кетган. Бу орада қоронғи

тушди. Солиҳанинг уйига кўнғироқ қилган эди, яна аяси олди.

— Келгани йўқ ҳали!

Бекмирза ташқарига чиқиб машинасига ўтирди-да, божхонагача бўлган йўлларни кезиб чиқди, Солиҳанинг кўча дарвозаси олдига борди — у ҳеч қаерда кўринмади. «Висолхона»га келса, зоғ учмайди. Соат тўққизларда ниҳоят Солиҳа уйдан жавоб берди.

— Бир зарур иш чиқиб қолиб, боролмадим... Эртаперта учрашармиз...

Кўча дарвозасининг бемаҳалда тарақа-туруқ овоз чиқариб, шиддат билан очилиши уйдагиларнинг ширин уйқусини бузди. Машина дарвозадан ичкарига кириб ўчди-ю, лекин ундан ҳеч ким тушмади. Орадан ярим соатлар чамаси ўтгач, Моҳигул хавотирланиб дарвозахонага чиқди. Кўча дарвозаси ланг очиқ. Бекмирза машина рулига бошини қўйганича учиб ётибди. Хотин дарров дарвозани беркитиб, машина эшигини тортди.

— Ҳой, дадаси, туринг ўрнингиздан, уят бўлади-я, келин бор, неваралар бор... Э, қуриб кетсин шу ичкилик дегани ҳам...

Бир-икки турткидан сўнг Бекмирза аранг бошини кўтариб, кўзларини хиёл очди.

— К...Ким б...бу?

— Ким бўларди, Моҳиман мен! Сиз эса ўз уйингиздасиз!

— Ў...ўз уй...йим?! М... Мени ўз...ўз уйим б...борми?

Моҳигул эрининг елкасидан тортиб, бир амаллаб машинадан туширди, қўлтиғига кириб, ўз хонаси томон етаклади. Иккинчи қаватга чиққунча терлаб, она сути оғзига келди. Бекмирза бор оғирлигини унга ташлаб олганди, ахир! Эрини каравотига ётқизиб, кийимлари, ботинкасини ечди. Бекмирза ечиниб олгач, хиёл эркин нафас олди ва қип-қизил кўзларини Моҳигулга қадади.

— М...Моҳи... Кел, ёнимга ёт... С...сен ўз...зинг яхшисан!

Моҳигул индамай ечиниб, эрининг ёнига кирди... Ҳар қанча маст бўлмасин Бекмирза албатта тонгги соат бешларда уйғонарди. Бу гал ҳам тонг қоронғусида кўзини очди. Оғзи қуруқшаб кетибди, боши зилдай оғир. Ёнида кимдир пишиллаб ухлаб ётибди.

— Солиҳа... — дея овоз чиқарди у аста, кўрқаписа... Сўнг аёлнинг юзини тўстан кўрпа четини кўтарди. Моҳигул!..

Бекмирза яна бошини ёстиққа ташлади. Қачон келди? Хотини унинг тўшагида қандай пайдо бўлди? Моҳигул билан бир-икки йилдан буён сира бирга ётмаган эди. Мастликда келиб ўзи мажбур қилган бўлса керакки. Моҳигул эр қўйнига кирган... Акс ҳолда, у ўз ихтиёри билан бош эгиб Бекмирзанинг қошига асло келмасди. Лекин, бунинг нимаси ажабланарли? Моҳи ўз қонуний хотини, ахир! У билан бирга бўлиш шарият жиҳатдан ҳатто фарз! Буни Солиҳага нисбатан хиёнат деб қабул қилмаслик керак, аслида.

У шундай дея ўзини юпатди. Аммо юрагининг бир четида ғашлик увиллар эди.

Эрталаб чойни хотини билан бирга ичди. Келин аллақандай хуррамлик оғушида елиб-югуриб уларга хизмат қилди. Тоҳир саломлашишга кирди. Аммо Севара тақ-туқ юрганича нонушта қилаётган эр-хотинга қиё ҳам боқмай, кўчага чиқиб кетди.

— Бу... қизинг... — дея хотинига маъноли қаради Бекмирза.

— Парво қилманг. Жойига тушиб қолади, — дея шарақлаб кулди Моҳигул. У бирдан очилиб кетган эди. Эри билан «анови» орасига ола мушук оралаганини у аллақачон сезган, «от айланиб қозигини топади барибир», деган умиди кўкараётганини ҳис қилиб, юрагидаги доимий ғашлик ёзилган эди.

Бекмирза хотини ва ўғли билан келишиб олди-да, Россияга — савдогар танишлари ҳузурига кетиб юборди.

* * *

Солиҳа Бекмирзанинг қўл телефонига беш-олти бор қўнғироқ қилди. Телефон учиб қолган мастдай миқ ҳам этмади. «Висолхона»га беш-ўн карра қилинган қўнғироқлар ҳам самара бермади. Ишдан кейин ўша ерга бориб, қош қорайгунча интизор кутишлар ҳам бефойда кетди. Бекмирза сувга чўккан тошдай номнишонсиз, дом-дараксиз эди. Уйига қўнғироқ қилиб бўлмаса... Орадан уч кун ўтди. Солиҳанинг ранги ўчиб,

аллақандай бўшашиб юрганлигини кузатган Карима тушлик чоғида:

— Солиҳа! Нима бўлди ўзи? Тинчликми? — дея сўради.

Солиҳа бирдан кўзларига ёш олди.

— Айтишиб қолгандик Бекмирза ака билан... Айб ўзимдан ўтган. Энди... Уч-тўрт кундан бери на телефон қилади, на мени ахтаради, дараги йўқ...

— Ҳа, энди, эркак одам зарур иш билан бирор ёққа кетгандир...

— Йўқ, Карима, бу ерда бошқа гап борга ўхшайди.

— Яхши! Тушдан кейин мен уйига телефон қилайчи...

Кечга яқин Карима уни кўзи тўрт бўлиб қутаётган Солиҳанинг кабинетига кириб келди.

— Телефон қила олдингизми? — дея Солиҳа ўрнидан туриб кетди.

— Ҳа... уйда хотини бор экан... Божхонадан фалончиман дедим. Баъзи нарсалар, эски ишларга оид тафсилотлар билан қизиқдим. Гап орасида Бекмирза акани ҳам сўрадим...

— Хўш? — дея юраги потирлаб кетди Солиҳанинг.

— Зарур иш билан... Россияга кетибди!

Солиҳанинг оёқларидан мадор кетиб, ўрнига ўтириб қолди. «Бир оғиз айтмай-а!»

— Хотинининг айтишича, кутилмаганда жуда зарур иш чиқиб қолибди, — дея Солиҳанинг аҳволини кўриб, ёлғонга ўтди Карима, — Самолёт тайёр экан, бир соат ичида жўнашга тўғри келибди. Ўғли билан қизи ҳам оталари кетгандан сўнг хабар топишибди...

Солиҳа синиқ жилмайди.

— Майли, Каримахон... Лекин, қанчалик шошилинч бўлмасин, бир оғиз... айтиб қўйиш имкони топиларди-ку! Ё бўлмаса, борган жойидан қўнғироқ қилиши мумкин эди. Хотини... Кайфияти қанақа?

Карима тутилиб қолди. Чунки Моҳигулнинг кайфияти баландлиги телефондаги суҳбатдан яққол сезилиб турган эди.

— Ҳа... Ўша.. Ҳар доимгидай...

Солиҳа ортиқ савол бермади. Кечки пайт уйига етиб борди-ю, ўзини ёстиққа ташлади. Ярим тунга бориб истимаси кўтарилди. «Тез ёрдам» келиб, шифокорлар

муолажа кўрсатишди... Бир ҳафтагача у ишга чиқа олмади. Орада Карима бир-икки хабар олди. Солиҳанинг саволомуз қарашига хижолатлик билан рад маъносида бош чайқаб жавоб берди. Демак, Бекмирза идорага кўнгироқ қилмаган...

Бекмирза Омск шаҳрига бориб, савдо ишлари билан бир ҳафтача у ер-бу ерга қатнаб юрди. Лекин, ишлар ўнгидан келавермагач, Благовешенск шаҳрига жўнади. Афсуски, бу ерда ҳам иши юришмади. Ҳамма жойда ўша — Хитой товарлари еру кўкни босиб кетган. Бу товарларни бўлса, водийнинг ўзида шундай биқиндан — Қирғизистондан ҳам арзон-гаров олиб чиқиш мумкин. Ёғоч-тахта савдосига эса араллашиб бўлмайди — бу соҳани қўлга олган корчалонлар чўқиб ташлашади... Илгари катта ишлар қилиб ўрганган Бекмирзанинг эса турли консервалар, конфетлар, сут маҳсулотларини майдалаб харид қилишга бўйни ёр бермади. Буларни, яхшиси, Ўзбекистоннинг ўзида улгуржи тарзда олиб, дўконларда майдалаб сотавериш мумкин. Ҳеч қандай бош оғриқ, оворагарчилик йўқ. Бунинг устига йўл харажатлари, божхона машмашаларидан холи бўласан. «Икки-уч йил орасида шароит шунчалар ўзгариб кетибди-я», деб ўйлади у Россия ишбилармонлари билан бесамар музокаралар олиб бораркан. Ҳа, кейинги уч йил ичида у Россияга деярли келмаган, улгуржи савдони бу ерда вақтинча яшаётган жиянларига топшириб қўйган эди. Сибирь томонларда хафсаласи пир бўлгач, Санкт-Петербургга — жияни Комилжон ҳузурига учиб борди. Комилжон тоғасининг оилавий можароларидан бохабар эди. Анчагина ўзини олдириб, ранги синиққан Бекмирзани кўриб, ичида, «ўхў, кўш хотинлик емириб ташлабди-ку, тоғамни», дея юраги ачишди. Бекмирза уч-тўрт кун Санкт-Петербургни айланди, Царское Селога борди, Комилжон қаердандир бир амаллаб топиб келган билет билан Петербург театрига — Кирилл Лавровнинг ижросини кўргани борди. У рус актёрлари ичида шу артистни жуда яхши кўрарди. Қачонлардир болалигида, Ленинград шаҳрининг фашистлардан мудофааси ҳақида кўрган икки серияли фильмда Лавров бош роллардан бирини ижро этган. Ўшанда бу актёрнинг юксак маънавияти, маҳорати қалбини ром этганди. Лавров жуда қариб қолиб-

ди... Аммо, актёр сифатидаги маҳорати асло сусаймаган. Театрда Бекмирза неча кунлардан буён қалбини ўртаб келаётган оғриқни қисқа муддатга унутгандай бўлди.

Комилжоннинг ётоғига қайтишгач, тоғасининг чеҳраси хиёл очилганини сезиб, жиян бир ютиниб олгач, гап бошлади:

— Тоға, уйлар тинчми, ахир?.. Негадир хомушроқсиз?

Креслода оёқларни чалмаштирганича нималарнидир вайсаётган телевизорга бефарқ термилиб ўтирган Бекмирза ярқ этиб жиянига қаради. Орада у-бу ўзаро келишмовчиликлар юз бериб турса-да, баъзан Бекмирза уни нодонлик, бефаросатликда айбласада, аслида жиянлари ичида унга яқин, садоқатлиси шу йигит. Россияда ойлаб яшаб, Бекмирзани етарли маҳсулотлар билан таъминлаб туриш осон иш эмас. Аммо, Комилжон бирон карра ишдан, соғлиқдан ё шикоят қилган, ё улушининг оз-кўплиги ҳақида оғиз очмаган.

— Уйларда-ку хотиржамлик, жияним, ҳаммаси ўша ўзинг билгандай... Аммо кўнглим нотинч, бир... нарсада хато қилдимми, деб ғалаёндаман...

Бекмирза жим қолди, Комилжон ҳам чурқ этмади.

Кутилмаганда Бекмирза юраги қаъридаги дардларини шу йигит, ўз жиянига тўкиб солди.

— Биласан, Моҳи билан яхши яшадик, худо икки фарзанд берди, рисоладагидек тарбиялаб ўстирдик, бирини уйлаб, бирини чиқардик. Севаранинг тақдири ўзингга маълум... Бироқ бу масалада кўпроқ қизимнинг ўзи айбдор. Ёшлигида мен югур-югур ишдан ортиб тарбиясига эътибор бермаганман, хотин ўз иши билан узуқун банд бўлган... Хуллас, оиладан кўра кўпроқ кўчанинг тарбиясини олди. Лекин, ўзинг яхши биласан, ахлоқи тоза... Бироқ қўрслиги, жанжалбозлиги кучли...

Бекмирза бир муддат жим қолди. Кейин Комилжонга аллақандай аянчли жилмайиш билан қаради-да:

— Кейин... анави аёл билан... танишиб қолдим... — деди тутила-тутила, — тўғриси айтсам, сен балки куларсан, аммо, умримда илк марта мен... шу аёлни жонимдан ҳам ортиқ севиб қолдим! Кейинги пайтларда инсоннинг ёшаргани ҳақида олимлар ҳам кўп гапи-

ришяпти. Ҳозирги элликдан ошган одам билан ўтган асрнинг 40—50-йилларида шу ёшга кирган одам ўрта-сида катта фарқ бор. Бизнинг болалигимизда элликдан ошган одамлар аллақачон қариликни бўйнига олар эдилар. Ҳозир эса... Кексалик на руҳан, на жисмонан элликдан ошганларни забт этгани йўқ. Хуллас, мен бу гапларни ўзимни оқлаш учун айтаётганим йўқ. Бугунги жамиятда реал аҳвол аслида шундай — эллик ҳали келажак учун режаларни бемалол тузаверадиган ёш. Балки шу ҳолат юрагимда севги ўти алангаланишига сабаб бўлгандир... орада қанча можаролар ўтди, хабаринг бор... Шу аёлга уйландим, бирга яшай бошладик...

Аммо, орада у-бу нохуш ҳодисалар ўтди. Бола олдириди. Ўртада шу боис... англашилмовчиликлар юз берди. Назаримда унинг кўнгли мендан... совиди! Мана шу ҳолатни илк бор сезган кунимдан бошлаб, менга кеча-ю кундузнинг фарқи қолмади, Комил! У эса ўзини мендан янада олиб қоча бошлади. Телефон қилсам у-бу баҳоналар билан гапни шарт узади, айтилган жойга келмайди...

Мен бу ҳолга чидаёлмаяпман! Асло чидаёлмаяпман! Юрагим олов бўлиб ёняпти, нима қилишимни билмайман! Аслида Россияда сизлар бор, бу ерга келиб ҳам нима қилардим. Мен бу ерга ўзимдан қочиб келувдим! Аммо, юрагингни тарк этиб бўлмас экан! Уни ўйламаган куним, соатим йўқ!...

Минг марта телефон рақамларини тераман, яна ўчираман... Тушларимда азобланаман... Ҳатто... ўлгим келади, Комил! Ўлсам шу азоблардан қутуламанми, деб ўйлайман...

* * *

Солиҳа кечқурун ишдан қайтаркан, ўз кўча дарвозалари олдида турган зулукдай қора «Жигули»ни кўриб, юраги бирдан ҳапқириб кетди. Бекмирза! Бироқ, зум ўтмай ҳафсаласи пир бўлди: Бекмирзада бундай машина йўқ-у, эски «Жигули»да юрмайди... Ичкарига кириб меҳмонхонада ўтирган одамга кўзи тушди-ю, кўнгли жойига тушди. Синглисининг қайноғаси, аллақайси илмий-текшириш институтида ишлайдиган Кабир ака. Олим одам, ўз соҳасида фан доктори бўлса керак,

олий ўқув юртларида дарс ҳам беради шекилли, профессор унвони бор. У кириб Кабир ака билан омонлашди-да, синглисини ахтариб, теваракка аланглади. Баъзан синглиси Нафиса йўл устида бўлгани учун Кабир аканинг машинасига чиқиб онасидан хабар олар, Кабир ака кўпинча уни бу ерга ташлаб, ўзи уйга крмай кетиб юборарди. Бу гал негадир меҳмонхонага кириб, ўтириб олибди.

Онаси ошхонада куймаланаётган экан.

— Ая, Нафиса ҳам келдими?

— Келувди... Зарурроқ иши бор экан, дарров кетди. Кепқолар... Кабиржон кутиб ўтирибди-ю?!.

Кабир ака ёши олтмишларга бориб қолган, лекин ҳали мустаҳкам, соғлом одам. Солиҳа бир чойнак чой кўтариб кириб, унинг қаршисига ўтирди.

— Тинч-омонмисиз, Кабир ака, уйдагилар?

— Раҳмат, Солиҳахон, ўзингизнинг ишларингиз қалай? Божхона анчагина тигиз идора...

— Тўғри, Кабир ака, лекин биз оператив хизматдан холимиз. Лабораториядаман.

— Маъкул, ўзингиз боп иш экан...

Солиҳа унга чой узатар экан, олимнинг кўзлари аллақандай ялтираб, ўзининг кўкракларига қадалганини сезди-ю, гаши келди. Чойни меҳмоннинг қўлига тутқазди-ю, узр сўраб ташқарига чиқди.

— Ая, боринг, сиз гаплашиб ўтиринг меҳмон билан, овқатни мен қилақолай...

— Вой, ўлмасам! Ахир мен нимани гаплашаман олим одам билан? Ўзинг ўтиравермайсанми... Гапи гапингга тўғри келади.

Лекин кампир Солиҳанинг гапини қайтармади... Солиҳа паловни сузиб келтирди. Ош устида яна анча суҳбат қуришди. Қизиқки, Нафисадан дарак бўлмади. Охири Кабир ака меҳмондорчилик учун ташаккур айтиб, ўрнидан кўзгалди...

Орадан уч-тўрт кун ўтиб, Кабир ака Солиҳанинг ишхонасига кўнғироқ қилди.

— Солиҳахон! Мен... Кабир акангизман. — Ўзаро салом-аликдан сўнг профессор мақсадга ўтди.

— Бизнинг институтимиз биласиз... рангли металллар ишлаб чиқариш технологиясини такомиллаштириш устида ишлайди. Кўп ёш олимларимиз чет эллар-

да командировкада тез-тез бўлишади. Ўзаро ҳамкорлик мақсадида малака ошириш учун ҳам ходимларимиз узоқ муддатли чет эл сафарларига чиқиб туришади. Институт раҳбарияти четга чиқиш-кириш тартиблари тўғрисида бир суҳбат уюштиряпмиз. Шунга божхонадан сизни таклиф этмоқчийдик.

Солиҳанинг кулгиси қистади.

— Раҳмат, Кабир ака... Аммо, мен оддий лаборатория ходимиман, холос. Ундай жойларга тезкор ходимлар, раҳбарлар боришади.

— Раҳбариятингиз билан гаплашиб кўрайми?

— Мени хижолат қиласиз, холос, Кабир ака. Бу тартиб-қоидаларимизга тўғри келмайди.

— Оббо! Наҳот, иложи бўлмаса?

Солиҳа энди баралла кулиб юборди.

— Мени боришим сизга шунчалик керакми, Кабир ака? У ҳолда шундоқ ҳам боравераман!

— Келасизми?! — Кабир аканинг овозидаги ҳаяжон, интиқлик, ёш йигитларга хос сабрсизлик кайфияти Солиҳани хушёр торттирди. Нимага шама қияпти бу одам?

— Ўйлаб кўрармиз. Хўп, хайр.

Эртаси кечқурун у синглисига қўнғироқ қилди.

— Нафиса! Қалайсан? Болаларинг яхшими?

— Шукур, опа, ўзингиз қалайсиз?

Солиҳа бир зум ўйланиб қолди. Нима дейди? Кабир акани сўрайдими?

— Ўтган гал уйга борибсан-у, мен келгунча кетиб юборибсан. Қайноғанг ўша ерда экан... Бугун кутилмаганда ишга телефон қилди? Нима гап ўзи?

Нафиса анчагача жим қолди. Сўнг оҳишта сўз бошлади.

— Мени кечиринг, опажон... Сизга энди батафсил айтмасам бўлмайди. Кабир ака ўтган йили хотини билан ажрашган... Ўзингиз биласиз, биринчи хотини беш йилдан ошди қазо қилган, икки ўғли, бир қизи бор, ҳаммаси уйли-жойли... Кейинги хотини, рости, ҳеч бировимизга ёқмади. Рўзгор тутишни билмас экан, фарзанд кўрмагани учунми, ёш болаларни ёқтирмайди. Кабир аканинг неваралари келса, гаши келганини ҳам яширмайди... Хуллас, турмушлари бўлмади...

Сизнинг Бекмирза ака билан никоҳингиз на аямга,

на бизга тўғри келади! Келажаги йўқ бу турмушнинг! Опажон, ҳали олдинда қатор-қатор тўйларимиз, маросимларимиз турибди... Аям қариб қолдилар... Акамдан энди умид йўқ. Келса ҳам бир меҳмон тарзида келиб кетади... Агар, Бекмирза ака нариги турмушидан буткул воз кечганда, доимо ёнингизда бўлганда эди... Лекин билишимча, бунинг иложи йўқ...

Қўйинг, опа! Бас қилинг шу... ишни! Ҳали ёшсиз... Майли, Кабир ака ёқмаса бошқа лойиқ-қобил топилар... Лекин, воз кечинг Бекмирзадан! Сизга яхшилик олиб келмайди у! Илтимо, опажон, менга ҳозир жавоб берманг! Гўшакни жойига қўйинг-да, бир ҳафта, бир ой ўйлан! Гапларимнинг мағзини чақинг! Хайр!

Йўқ! Йўқ! Нафақат онги, ўй-хаёллари балки, хаёлотининг энг олис пучмоқларида ҳам Бекмирзадан воз кечиш илнжи пайдо бўлмаган! Бекмирза унинг жони — Бекмирзадан айрилса, — жонидан айрилади!

Солиҳа қўлида омонат турган гўшакни жойига аста қўйди. Ўзини диван-каравотга ташлаб, юзларини ёстиққа босди. Нима учун ҳеч ким тушунмайди уни, қалбини тингламайди? Агар ҳозир кўксига шарт ханжар уриб, юрагини суғуриб олишса, ҳали потирлаб турган юрак «Бекмирза! Бекмирза!» деб дод солади, ахир! У тўлганиб, тўлганиб йиғлай бошлади...

* * *

Бекмирза Санкт-Петербургда бир ойдан ортиқроқ юрди. Эски танишларни бориб кўрди. Дўконлар учун ул-бул мол харид қилган бўлди. Фарғонадан бу ерга келиб ишлаётганлар кўп. Танишларидан бири ўн йилча муқаддам бола-чақаси билан Санкт-Петербургда келиб яшаб қолган эди. Ахтариб ўшани топди. Аваз исмли бу йигит Фарғонада иши юришмай тақдир тақозоси билан шу ерларда насибасини топиб юрган экан. Ўзи анча уринган «Фолксваген»ни арзон баҳода олиб, киракашлик қилади, хотини озиқ-овқат дўконидан сотувчи.

Катта ўғли қурилишда дурадгор бўлиб ишларкан. Топиш-тутишлари яхши. Икки нафар фарзандлари мактабда ўқишяпти.

— Худога шукур, Бекмирза ака, — деди Аваз, — ёмон яшаётганимиз йўқ. Йилда бир-икки карра ватан-

га ҳам бориб келяпмиз. Қўл телефон доим чўнтагимда, куннинг хоҳлаган пайти, Ўзбекистондаги хоҳлаган юртош билан бемалол суҳбатлаша оламиз. Аммо, бир нарса юракни эзади. Каттам уйланаман деяпти. Лекин, бўлажак келин... рус қизи! Ўртанча ўғлим ўн олтига, кичиги ўн тўртга кирди. Туриш-турмушлари, феъл-атворлари худди шу ернинг болаларникидай. Қисқаси, ўзбекчилик йўқ уларда! Биз эр-хотин-ку, Петербургда умрбод қолиб кетмаймиз. Аммо болалар... Улар ҳозир рус фуқароси... Тўғриси, буларнинг юртга қайтишларига ишончим камроқ... Мана ҳозир, айна кунларда кетиб юборганимизда балки, мослашиб кетишимиз мумкинми. Лекин, ҳозир илож йўқ... Хуллас, кексаликда эр-хотин ё юртда ўғил-қиз, неварасиз яшашга мажбур бўламиз. Ёки... худо билади! Шулардан кейин фарзанд кўришни ҳам истамадик...

Бекмирза Аваз билан анча суҳбатлашиб ўтирди. Тез-тез кўришиб туришга ваъдасини олиб ётоғига қайтди. Лекин, йўл бўйи хаёлига келган бир фикр миясини пармалаб келди. Агар... шундай қилинса... у кўнарми-кан?

Аваз келгусининг ташвишида. Ташвишида асос бор. Аммо... Бизчи? Биз қолган ўн-ўн беш йил умримизни шу ерда, осойишталикда ўтказишимиз мумкин-ку. Ўғлини ўз ўғлимдай тарбиялардим, ўстирардим... Агар Бекмирза юртдаги ўзига тегишли мол-мулкни ҳисоб-китоб қилса бир миллион... долларга яқинлашиб қолади! Э, боринг, 600—700 мингини бу ерга ўтказиш имкони нақд-ку! Ўзбекистон билан алоқани узмай, ўринли тарзда ишлатилса, бу маблағни кўпайтириш ҳам мумкин. Ҳали қариб қолгани йўқ. Уч киши бемалол, ўйнаб-кулиб яшаши мумкин бундай салмоқли маблағ соясида...

Бекмирза бир-икки кун шу ўйни хаёлида пишитди. Яшаш, бизнес билан шуғулланиш имкониятларини чамалаб кўрди. Ўзбекистонда дўконлар бор... Шу ерда жиянлари қилаётган ишни ўзи амалга ошира бошлайди, холос... Фарғона ҳам анчагина тинчийди. Севара ҳовуридан тушади. Моҳи тақдирга тан беради... Ҳали Аваз айтганидек ҳозир Россияда яшаш Ўзбекистондан батамом узилиб кетиш дегани эмас. Исталган жойда туриб, исталган сонияда Ўзбекистоннинг энг хилват

бурчагидаги одамни ҳам топишинг, ишингни битказишинг мумкин. Вақтлар ўтиб, Оллоҳ кексалик насиб қилса, юртга қайтиш ҳам мумкин... Шу фикрга келгандан сўнг Бекмирзанинг юраги ёришди...

* * *

Эрталаб кабинетига кириши билан жиринглаган телефон кўнгирағи ҳал галгидай Солиҳанинг юрагини ўйнатиб юборди. «Ўшамикан?!»

— Алё, эшитаман...

— Солиҳахон... — Нақадар қалбга юмшоқ тегадиган, қадрдон, соғинтирган товуш бу... — Солиҳанинг боши айланиб, кўлидан гўшак тушиб кетаёзди.

— Менман, ҳа, менман, Бекмирза ака, — дея жавоб қилди у овозлари қалтираб...

Кечқурун уйга келди-ю, яна ўзини таппа ўриндиққа ташлади. Югуриб кирган аясига «бошим оғрияпти, чарчаганман» дея баҳона қилганича, кечки овқатга ҳам чиқмади. Бекмирза яна уни топди, ораларидаги тушунмовчиликка барҳам берилди. Бироқ, унинг таклифи... Томдан тараша тушгандай деб шунақа ҳолларга айтилса керак-да. Ҳа, сокин ҳовлида қуруқ, қаттиқ тараша бирдан томдан тарақлаб ерга тушса кўпчиликнинг эҳсонаси ўйнаб кетгандай, Бекмирзанинг кутилмаган таклифи ҳам Солиҳани гангитиб қўйди. Албатта, ҳар иккаласи учун бу энг қулай йўл... Ҳақ-ноҳақ кўзлардан олисда, ҳақиқий эр-хотин, ҳақиқий оила бўлиб яшаш Солиҳанинг ҳам энг катта армони, орзуси. Аммо Солиҳанинг зиммасида яна бир юк — кекса онани парваришlash, касал бўлса боқиш, худо кўрсатмасин бирор оғир иш рўй берса, расм-русумларни бажариб жойига қўйиш ҳам бор... Ака-ку энди кетди, ортидан Солиҳа ҳам онани ташлаб Россияга жўнаб юборса... Йўқ, йўқ, инсоф — диёнатдан эмас бу иш! Бекмирза чамаси шу томонларини чуқур мулоҳаза қилмаган кўринадди. Тўғри бирдан унинг таклифини рад этиш ҳам ўринсиз. Аммо, ҳозирги вазиятда Солиҳа онасини ташлаб, Россияга кета олмайди!

* * *

Яна февраль охирлади. Дов-дарахтлар шохларида бутоқлар ғимирлай бошлади. Қир-адирларда бойчечаклар бош кўтаришди. Мана шундай кунларнинг бири тон-

гида Улуғбек Аҳмедов хонадони эшиги қўнғироғи шиддат билан жиринглади. Ортидан эшик қўл билан ҳам қоқилди.

— Ҳозир! Ҳозир! — дея товуш берди Улуғбек ака чопонини елкасига ташларкан. Эшик тагида икки-уч киши — қўшнилари туришарди.

— Улуғбек ака! — деди кўп қаватли бу уйда «домком»лик қиладиган Сайфуддин ака, — қўшни уйдаги Ҳоким ака кеча оламдан ўтди, жойига қўйдик... Тўсатдан бўлиб қолди бу воқеа... Энди эрталаб фотиҳасига бориб бир оз турайлик...

— Хўп! Хўп! — деди Улуғбек ака ва бир зумда кийиниб чиқиб қўшнилари сафига қўшилди.

Ҳоким ака узоқ йиллар маҳаллий педагогика институтида ўқитувчилик қилган, шогирдлари, таниш-билишлари бисёр одам эди. Тонг саҳардан у яшайдиган кўп қаватли уй атрофи одамга тўлиб кетган. Фотиҳачилар жуда кўп. Улуғбек ака ҳам қўшнилари билан фотиҳачиларни кутиб-кузатиб турганлар қаторига бориб туришди.

Бирор соатлар чамаси фотиҳачиларни кузатиб туришди, кун ёришиб, фотиҳачилар сафи сийраклашгач, маҳалла оқсоқоли хизматига борувчи ёки бирор зарур иши чиқиб қолган одамларга кетишга рухсат берди. Улуғбек ака ҳам ўшаларга қўшилиб, уйи томон уч-тўрт қадам ташлаган эди, рўпарага келиб тўхтаган машинани кўрди-ю бехос аланга урган одамдай тўлқинланиб кетди. Сўнг йўлда тақа-тақ тўхтади-ю, бирдан қўллари кўзига олиб борди. Хайрият, фотиҳа жойидан жилишган заҳоти қора кўзойнагини тақиб олган экан... Ортидан келаётган Сайфуддин ака унга урилиб кетаёзди.

— Ҳа, ари чақдими тўсатдан? — дея кулди у.

— Йўқ, ўзим... — дея минғирлади Улуғбек ака.

Машинадан тушаётганларни кўздан кечираркан, қора «Нексия»да келган тўрт нафар олифта кийинган йигитлар қўшниларига салом беришди-ю, фотиҳа жойига шошдилар. Улардан бири — баланд бўйли, қотма йигит негадир Улуғбек акага яна бир карра бошдан-оёқ разм солди-да, шерикларига эргашди.

— Фарғона шаҳридан келишди бу йигитлар, — деди Сайфуддин ака, — анави новчасини танийман. Шаҳардаги номдор савдогар Бекмирзанинг жияни, Ко-

милжон деган йигит... Тоғасининг Петербургдаги савдо агенти эди... Ўтган йили Бекмирза ака кутилмаганда йўқолиб қолди. Комилжон Бекмирзанинг ўғли ва қизи билан келишмади чоғи, ҳозир ўзи мустақил ишляпти.

— Нима иш қилади? — деди Улуғбек ака.

— Савдогар-да! Шаҳарда бир-иккита дўкони бўлса керак...

— Бекмирза ака... Т...топилмадими?

— Э, ҳар хил гап кўп... Биров, рақобатчилари йўқ қилган, дейди... Биров хотини ўлдиртириб юборган, деган ваҳимани тарқатади...

— Хотини? Нега энди?!

— Бу Бекмирза илгари институтда ўқитувчилик ҳам қилган, қўшни. Салоҳиятли одам дейишарди. Кутилмаганда, ўша совет даврида, институтни ташлаб ота касби, новвойчиликка уриб юборди. Оилавий шароити шунга мажбур қилган экан. Э, кейин эса... Кейин ўша ўзимиз билган қайта қуриш замонлари бошланди... У ўша пайтлардаёқ, яъни, сиз билан биз хали коммунизм чўпчагига ишониб юрган кезлардаёқ катта савдога ўтади. Иши юришган одам эди, дейишади.... Хуллас, хуллас ўн беш-йигирма йил ичида у шаҳардаги энг бой одамлардан бирига айланади... Шундай ўзига пишиқ, ақли, ишбилармон одам икки-уч йил аввал бир жононга кўнгил беради. Уйланади. Албатта, шундан кейин рўзғор бесарамжон, одатий жанжаллар бошланади. Бекмирза оиласидан воз кечади, ўша аёл билан бирга яшай бошлайди... Сўнг... Ўзаро жанжаллар... Орада Бекмирза Россияга ҳам кетиб юборди...

— Эшитганман, — дея унинг ҳикоясини бўлди Улуғбек ака. — Лекин, хотини ҳақида... У аёл бундай иш қилиши жуда... Жуда гумон!

— Ҳа, энди шундай гап ҳам чиққанди... Рашк ёмон нарса, Улуғбек ака, у одамни ҳар кўйга солиши ва ҳатто энг ювош инсоннинг ҳам кўлига қурол тутқазishi мумкин...

— Билмадим, билмадим...

* * *

Солиҳа иймайиб, аллақандай узрнамо оҳангда сўз бошлаши билан Бекмирзанинг руҳи тушиб кетди. Со-

лиҳа келолмайди! Балки... Келишни ҳам хоҳламайди! Ҳа, тўғри, кекса аяси бор... Ўзига яраша мажбуриятлари мавжуд... Одамгарчилик масаласи бўй кўрсатяпти бу ҳолда... Қўни-қўшни, қариндош-уруғлар нима дейди... Кекса кампирни ҳайҳотдай уйга ёлғиз ташлаб кетиш инсофдан эмас... Синглисининг болалари кўп, куёв эса осмони фалакда — у ҳеч қачон қайнонанинг уйида яшамайди, фарзандларига ҳам бегона хонадон остонасини бостирмайди! Ҳа, ҳа, ҳаммаси тўғри... Лекин... Худди Бекмирзанинг онгидан ўтган фикрни уққандай Солиҳа бу томонини ҳам текислади:

— Бекмирза ака... Агар ўн сакиз яшар қиз бўлганимда ортингиздан дунёнинг нариги чеккасига кетишга ҳам рози эдим! Аммо, тушунинг, энди... Ҳозирги аҳволим, шароитим бошқа. Сизга интилиб, бирга бўлишни ўлар даражада хоҳласам-да олдимда шундай мажбуриятлар тўсиғи борки, уларни асло ағдариб ўтиб бўлмайди! Ўғлим тақдири, онам қисмати, уй-жой, неча йиллик рўзғор масъулияти...

Бекмирза Солиҳа қачон хайрлашиб, қачон гўшакни жойига қўйганини ҳам сезмади. Эҳ, қанчалик орзу қилган эди Солиҳа билан бир хонада яшашни, рўзғор қилишни, бола тарбиялашни! Ҳа, ҳаёт шафқатсиз, унинг шундай қонун-қоидалари борки, уларга шак келтириш жамият қаршисида жисмоний эмас, балки, руҳан ўлиш, йўқолиш демакдир! Қисмат деганлари шу эканда-а! Ҳа, «поезд кетди» дея бежиз айтмайди руслар, Бекмирза ҳам поезддан қолиб кетиб, перронда у ёқдан-бу ёққа сарсон чопаётган йўловчининг ўзи... Поезд эса тобора нари ва нари кетяпти. У қайтмайди, ҳеч қачон қайтмаган ҳам!

Шу куни у ўзини унутганча ароқ ичди. Эртаси эрта билан уйғониб биринчи қилган иши... Столдаги бутилкага қўл чўзиш бўлди! Тушга яқин гандираклаганича кўчага отланди. Нева соҳилидаги арзон ошхоналардан бирида яна тўйгунча, тошгунча ароқ симирди. Атрофида кўп ўтмай аллақандай қаланғи-қасанғи одамлар рўёбга чиқди. Улар Бекмирзани юпатишди, дардига шерик бўлишди. «О... Любовь! Любовь! Кто от неё не пострадал! Об этом у нас спроси, друг! У нас тоже такое горе... безисходное...». «Муҳаббат дардида куйган» бу кимсалар то Комилжон тоғасини ахтариб, топиб келгунча Бекмирзани сўришди...

Эрталаб ўрнидан турган Бекмирза яна заррача ҳам ўйланиб ўтирмай майу шароб ҳовузига шўнғиди... Бир-икки ой ичида у озиб-тўзиди, соқоллари ўсиб кетди. Петербург кўчаларида тентирайдиган юзлаб дайди, ароқхўрлардан бири қиёфасига кирди. Орада бир-икки марта милиция қўлига ҳам тушди. Анчагина оворагарчиликлардан кейин Комилжон катта пул сарфлаб уни ҳибсдан олиб чиқди. Аммо тоғага бу ҳам сабоқ бўлмади. Жиянининг яхшилик билан, йўлини топиб тоғани юртига қайтариб юборишга уриниши эса самарасиз кетди.

— М...менга оввора б-бўлма, Комил! Юбора олмайсан мени ўшша Ўзбекистонга! Ф...фақат тобутда кетаман мен у ёққа! — дея айюҳаннос солди Бекмирза жиян олиб келган авиачиптани унинг юзига ураркан...

Моҳигул ҳам, ўғли билан қизи ҳам ота тушган кўйдан хабар топишди-ю, лекин қўлларини совуқ сувга-да уришмади. Солиҳанинг бетўхтов кўнғироқлари жавобсиз қолаверди. Бекмирза бир куни жони-жаҳди билан жиринглаб, фарёд солаётган телефонни муздай Нева сувига улоқтирди-ю, қайтиб қўлига телефон ушламади. Комилжон эса Солиҳанинг телефонини билмасди...

Орадан бир йил ўтди. Комилжон уйини, бола-чақасини жуда соғинган, юртга бориб келиши зарур эди. Аммо, тоғани бу аҳволда ташлаб кетиб бўлмасди. Ниҳоят икки-уч нафар ишончли юртдошларни топиб, тоғани вақтинча уларга топширди-ю, Ватанга учди. Бориб Моҳигулни, Тоҳир билан Севарани бир жойга тўплади, ҳамма гапни тўкиб солди.

— Бир йилдан буён ит азобидаман. Кўнглим доим алағда... «Тоғам қаерда қолди экан, нима бўлди экан?» дея жоним ҳамиша ҳалак. Уни олиб келиш керак.

— Дадамни олиб келадиган ўз одами бор, Комил! Бизга тушиб қолибдими у кишини чақариш! Бор, ўшанга, ҳаммамиздан азизига арзингни айт! — дея қичқирди Севара. Моҳигул билан Тоҳир индашмади.

Сўраб-суриштириб Комил ниҳоят Солиҳани топиб борди.

— Солиҳа опа сизми? Салом. Мен Комилжон деган йигитман. Бир ҳафта бўлди Петербургдан қайтдим — телефонда шу гапларни эшитди-ю, Солиҳанинг боши айланиб кетди...

— Бекмирза ака омонми? — дея олди у бечора.

— Ҳа, яхшилар... Агар ташқарига чиқсангиз, жиндай гаплашардик...

Солиҳа ҳеч кимга индамай ўрнидан сапчиб турдида идорадан ёш қизлардай чопиб чиқди...

Эшик кўнғироғининг шиддат билан жиринглаши кайфда қотиб ётган Бекмирзанинг қулоқларига анчадан кейин пашша ғинғиллашдай етиб борди. У аввал парво қилмай ётаверди, сўнг худди пашша ҳайдагандай кўлларини кўрпадан чиқариб, у ёқ-бу ёққа силкиди. Эшикни бу орада тарақлата ҳам бошлашди. Охири Бекмирза аранг ўрнидан кўзгалди, боши янчилгандай мижиглаб оғрир эди...

— Ҳ... Ҳозир... Ким у? — дея хаста, бемажол овоз берди у халатини бир амаллаб елкасига ташлар экан.

— Мен... Комилман, тоға...

Бекмирза аранг юриб бориб эшикни очди-ю, ўша ондаёқ терс бурилиб ювиниш хонасига кириб кетди.

— Жойлашавер... мен... Ҳозир... — дея минғирлади у жиянининг юзига ҳам қарамай. Бекмирза ваннада, илиқ сув кучоғида анча муддат ётди... Бош оғриғи хиёл пасайди... Жияни қайтиши шарафига соқолини олди. Сўнг ювиниб-тараниб меҳмонхонага чиқди. Комилжон бир зумда Фарғонадан олиб келган мева-чевалар, патир нонлардан чиройли дастурхон тузабди, у ёқ-бу ёқларни йиғиштириб, уйни тарғибга солибди. Дастурхон ўртасидаги биллур гулдонда қип-қизил Фарғона атиргуллари нафис бўй таратиб турарди...

— Ў... Фарғонани кўчириб келибсан-ку, жиян, — дея Бекмирза Комилжон томонга бир-икки қадам ташлади-ю... боши айланиб кетди...

Комилжоннинг ёнида кейинги йиллари Фарғонада урфдан чиқиб бораётган мато — ловиллаб ёнаётган хонатлас кўйлак кийган... Солиҳа турарди!

— С...Солиҳа... — дея негадир пичирлади Бекмирза. Айни пайтда оёқларидан дармон кетиб, шалвираб, йиқилиб тушишига бир баҳя қолди, — Солиҳа...

Солиҳа дадил юриб келиб, унинг кўлларидан ушлади.

— Бекмирза ака... Бормисиз?!

Бекмирзанинг кўзлари намланди... У бемажол хона четидаги диванга ўтириб қолди...

— Солиҳа... келдингизми?! Келдингизми-а?! — Иккаласининг ҳолатини кўриб, Комилжоннинг ҳам кўзларига ёш келди ва у шошиб ошхонага кириб кетди.

— Бекмирза ака!

— Солиҳа!

Иккаласи ҳам ҳаяжон тўла сукут огушига чўкишган, аммо диллар суҳбат қурар, Бекмирза билан Солиҳа узоқ кутилган висолнинг асал дақиқалари ҳузурини тотишарди...

Эртасига Бекмирза Солиҳани Петербург академик театрига — Кирилл Лавров спектаклига олиб борди. Эрмитажни бир-икки кун айланишди. Машҳур Петербург балетини томоша қилишди. Петербург улкан тарихий шаҳар — уни бир ой айланиб ҳам адо қилиб бўлмайди. Ун кундан сўнг Солиҳанинг таътили ҳам поёнига етиб қолди.

— Наҳот, кетасиз, Солиҳа...

— Иложим йўқ, Бекмирза ака, Сиз билан ўтган ҳар бир дақиқа мен учун худо кечирсин-у, Арши аълода ўтган дамлардай... Аммо... Сиз... ўзингиз-чи? Қачон қайтасиз?

— Сиз бўлмасангиз, Санкт-Петербургнинг мен учун саҳродан фарқи йўқ... Қайтаман энди...

— Лекин... Илтимос, бирга қайтмайлик... Яна тафин...

Анчагина талаш-тортишувдан кейин Бекмирза Солиҳадан бир-икки ҳафта кейин қайтадиган бўлди...

Бекмирзанинг деярли барча таниш-билишлари «у савдо ишлари билан Россияда юрибди», деган фикрда эканлар. Кўча-кўйда кўришганлар «Яхши бориб келдингизми» қабалида ҳол-аҳвол сўраб қўяқолишди. Холбуки, бечора савдогар назарида у ўз она шаҳридан кетганига... ўн йиллар бўлган, ҳамма нарса ўзгариб кетгандек туюлганди. Йўқ, ҳаммаси ўша-ўша... Шаҳар марказидаги айрим биноларнинг бузилиб, ўрнига янгилари қурилаётганлигини ҳисобга олмаса, бир йилда унчалик кўзга ташланадиган ўзгаришлар содир бўлмабди. У Россиядан қайтгач, тўғри «висолхона»га борган эди, эшикни бегона одам очди. «Хайр-хўш»дан сўнг маълум бўлишича, у квартирани Моҳигулдан сотиб олибди. Демак, қандайдир йўллар билан Моҳи ёки Севара яширин квартирадан хабар топишган ва Бекмирза кела-

вермагач, квартирани вақтинча туриш учун шу одамга беришган. Шаҳардаги биринчи қадамлариданоқ зарбага учраган Бекмирза ноилож ўз уйига кириб борди.

Моҳигул тўсатдан остонада пайдо бўлган эрини кўрди-ю, юраги тўхтаб қолгандай сизди ўзини. Бир йил ичида анча озибди Бекмирза, кўзлари ичига тортиб кетибди, ранги касалванд одамникига ўхшайди... Бирдан аёлнинг кўзларига ёш қалқди. Эрининг қарши-сига югуриб бориб, қўлидан жомадонини оларкан:

— Келдингизми, дадаси? — дея олди, холос.

Бекмирза:

— Ҳа, етиб келдим, уйлар тинчми? — деди-ю иккинчи қаватга кўтарилди. Хонаси ўзи кетган пайтда қандай бўлса ўшандай турибди. Саранжом-саришта... У ечинмаёқ ўриндиғига ағанади, жуда чарчаган экан, кўп ўтмай уйқу элитди...

Кечқурун Тоҳир келини ва болалари билан отани зиёрат қилгани кирди, Севара афтидан онасининг зўри билан аранг отаси ҳузурига чиқди, шекилли, икки оғиз ҳол сўраган бўлиб, дарров хонани тарк этди. Моҳигул шу ерга стол тузади, овқатга Севаранинг икки боласи чиқди-ю, лекин ўзи кўринмади. Худди азадан кейинги овқатланишдай совуққина ўтириш бўлди. Бекмирза иш ҳақида ҳам, сотилган ёки ижарага қўйилган уй ҳақида ҳам оғиз очмади. Петербург таассуротлари ҳақида на болалари сўрашди, на ўзи гап бошлади... Ҳаммаси беш карра бешдай аён эди, ахир...

Тун ярмида кўзини телевизордан аранг ажратиб, ўрнига кирар экан Бекмирза ўзини аллақандай ноқулай сизди, лекин...

— Ўзинг қалайсан, Моҳи? — дея тил учида хушомад қилиб хотинини кучоқлашдан ўзга чораси йўқ эди бечоранинг...

* * *

Эртасига эрталаб қизи билан очиқчасига гаплашиб олмоқчи бўлди. Майли, у ҳам кўнглидаги бор губорини тўксин, айтадиганини айтсин...

Бекмирзада ҳам ўзига яраша дард бор, у ҳам кўксидиганини кўкка совуради, токи, бу қиз кўрсин, тушунсин... Лекин, эрталаб қизи масаласида куймаланаётган Севаранинг аҳволига қараб, бўлажак очиқ суҳбатни

яна ортга сурди. Орадан икки-уч кун ўтди. Кейин юрагини аллақандай тараддуд, шубҳа ўртай бошлади. Хўш, нима дейди қизига? Шу аёлни севиб қолдим, дейдими?! Дўппини бошдан олиб, мундоқ чуқур ўйлаб қаралса, бундан бошқа нима ҳам дея олади?! Ёшига ярашадими шу гап! Тўғри, илгари ҳам, ҳозир ҳам Бекмирзанинг ёшида кўркам аёлни севиб қолган, хотин устига хотин олган кишиларнинг сон-саноғи йўқ. Яқинда Солиҳа айтиб қолувди: қайси бир катта немис шоири етмишдан ошганда ёш жувонга кўнгил қўйган ва ҳатто ишқ қўйида бутун бир роман ҳам ёзиб ташлаган экан. Лекин, барибир ўғил уйлаб, қиз чиқарган, неварали одамнинг кўнгил хоҳишига бўйсуниб, янги рўзгор тутиши фавқулодда ҳодиса. Бир чеккаси... уят ҳам! Агар турмуш ўртоғи вафот этган бўлса, бошқа гап... Лекин Бекмирзанинг тутган йўлини ҳеч ким, ҳеч қачон оқламайди! Ё худо, бу не сир, не куч бўлдики, камолга етган, катта ҳаётий тажриба тўплаган, пишиқ-пухта бир инсонни йўлдан оздирди, ҳаётини чирпирак қилиб ташлади?! Уч-тўрт йил аввал Бекмирза шу ҳолга тушаман, дея туш ҳам кўрмаган эди, ахир... Орада икки-уч карра Солиҳа билан учрашди. Бироқ негадир у Санкт-Петербургдаги Солиҳага ўхшамади... Аллақандай бегона... Онасини, ўғлини кўп гапиради. Гўё шу билан ўзини улар олдида оқламоқчи бўлади... Бу орада... Висолхонада ўтирган Солиҳа устига яна Севара бостириб кирди. Бекмирза йўқ эди... Бу гапни эшитгач, миясига пона қоқилгандай бўлди унинг... Нима қилсин, нима қилсин ахир... Мана шундай чигал ўйлар гирдобида қолган Бекмирза яна Санкт-Петербургда кетиб юборди...

Орада бир-икки Солиҳага кўнғироқ қилиб, ёнига келишга ундади. Солиҳа кўнмади. Оилавий аҳволини баҳона қилди. Бироқ, гап-сўзларидан унинг Бекмирзадан хафалиги сезилиб турарди. Икки ойдан кейин Бекмирза яна қайтиб келди. Солиҳа... Бекмирза сафардан қайтиши арафасида Москвага — акаси ҳузурига йўл олибди! Ҳолбуки Бекмирза қайтаётганини билдириб кўнғироқ қилган, лекин, Солиҳа Москва сафари тўғрисида лом-мим ҳам демаган эди...

Сафар анжомлари билан «висолхона»га кириб келган Бекмирза шу хабарни эшитгач, ўрнига чўкиб қол-

ди. Санкт-Петербурздан аввалги қайтиб келишидан сўнг «висолхона»даги ижарачини чиқаришган, хона яна ўзларига қолган эди. Бир хафтагача шу уйдан чиқмай, ичиб ётаверди. Охири нимадандир хавотир бўлиб, бу ердан хабар олгани келган Моҳигул соқоллари ўсиб кетган, исқирт, маст-аласт эрини хона бурчагидаги диван устида харракдек қотиб ётган ҳолда учратди. Санкт-Петербурздан келтирган нарсалари, авиа билетини кўздан кечириб, Бекмирзани бир хафта илгари она шаҳрига етиб келганини билди-ю, ифлос ва аянч бир ҳолда диванда хуррак тортаётган бу одамга нисбатан юрагида кучли ва билгисиз нафрат ҳисси жўш урди. Қариганда нима қиляпти ўзи бу одам?! Жинни-пинни бўлганми ё?

Хотининг, бола-чақанг, туппа-тузук оиланг кўз ўнгингда турса-ю, бу нима мажнунлик? Моҳигул аламдан тишларини гижирлатди, кўз ўнги хиралашди. Газ қозон ёнида қорайиб, тўнтарилиб ётган қуймоқ пиширғични қўлига олди... Ҳозир бир урса, шу аҳмоқ каллани пачақлайди, ифлос мия қусуқдай оқиб чиқади...

Бир муддат шу аҳволда карахт бўлиб турди-ю, кейин шайтонга ҳай берди...

— Туринг ўрнингиздан, ҳой..., алкаш! — Моҳигул умрида илк марта эрига шундай муомала қиляётганди, — артинг... оғзингизни!

Бекмирза мастларга хос тарзда анча бақирӣқ-чақирӣқ, турткилардан сўнг аранг қовоғини очди.

— К...ким? ...Ҳа... Ссенмисан? — у шундай дея бамайлихотир ўнг ёнбошига ағдарилди. Аммо, Моҳигул ҳам газабга тўлган, қанча уринмасин, ўзини босолмасди. У чопқиллаб ваннахонага кирди-ю, бир челак муздай сув кўтариб чиқиб Бекмирзанинг устига урди! Бекмирза чаён чаққандай сапчиб ўрнидан турди.

— Ҳой! Ҳой! Нима қиляпсан?

— Э, одамнинг ҳар нима бўлгани яхши! Нима қилиб ётибсиз бу ерда? Бола-чақа, уй-жойнинг сариқ чақалиқ қиммати йўқ эканда сизга... анави қанжиқдан ўзга ҳеч нимангиз қолмадимми?

Бекмирза бирдан ақлини йўқотди... Ҳуши жойига келганда, аёвсиз калтакланган, тепилган, хор-зор қилинган Моҳигул хона бурчагида гужанак бўлиб ётар-

ди... У шахд билан кийинди-ю, ташқарига чиқиб кетди...

Кечкурун маст ҳолда уйга кириб келди. Ҳеч ким уни кутиб олмади. Бирорта дераза очилиб, бирор киши «ким келди экан?» деб ҳам қўймади. Эрталаб кеч уйғонди. Ҳовли жимжит, болалар ўқишга, катталар ишга кетишган... У ўрнидан туриб ташқарига йўналди. Атроф сокин, баҳор яқинлашиб қолган бўлса-да, ҳали қиш ўз кучини йўқотмаган. Бекмирза анчадан буён ҳовлини ҳам айланмаган эди. Хурмо боғи ортида молхона бор. Бир пайтлар Бекмирза бу ерда бир вақтнинг ўзида икки-уч бош йирик ола-қора новвослар боқарди. Йилига икки тоннадан ортиқ гўшт тайёрлаб сотарди шу молхонадан...

У аста молхонага кирди. Қоронғироқ бурчакда ётган хайвон ўрнидан қўзғалди ва туриб деразадан тушаётган нур оқимига чиқди. От! Қорабайир от! Мунча кўркам бўлмаса бу тулпор?

Бекмирза илгари умрида отга ишқибозлик қилган эмас, от ҳам боқмаган эди. Лекин, шу лаҳзаларда негадир ўзини эски чавандоздай, тулпор боққан одамдай ҳис қилди. Отга яқинлашиб аста ёллари, сиртини силади. Бақувват қорабайир туёқларини ерга ура-ура бошини қуйи солинтирди...

Қора тулпор Тоҳирга қарашли, лекин уйда қаров яхшимаслигидан гижинглаган от бирмунча хомуш бўлиб қолган эди. Бекмирза шу кундан бошлаб астойдил от парваришига берилди...

Солиҳа таътил муддатини тўлиғича Москвада, акасининг уйида ўтказди. Қирқ-элликдан ошган одамлар учун хоҳлайсизми, йўқми, Москва барибир кўнгилга яқин, кўпдан кўп, ширин ва аччиқ хотиралар билан боғлиқ шаҳар... Гарчи Солиҳа бу ерда ўқимаган ва ишламаган эсада, раҳматли эрини даволатиш ниятида тўртбеш бор келган, бир сафар эса бир ойча шу ерда яшаган ҳам эди. Албатта, Москва жуда ўзгариб кетган, у бутунлай бошқа қиёфа касб этган. Акасининг фарзандлари билан ўтказилган кундалик Москва саёҳатлари, театрлар, цирк томошалари ҳарҳолда уни бир оз овутди, Бекмирза билан муносабатлари туфайли юрагида пайдо бўлган чигаллик хиёл ёзилгандек бўлди. Аммо уни ўйламаган, эсламаган бирор куни, бирор

соати йўқ эди. Қаерда бўлмасин, қаерда юрмасин, Бекмирза ҳамиша хаёлида, бирор нарсага харидор бўлса, ёки бирор нарса ёқиб қолса дарров кўнглидан «Бекмирза ака нима деркин?» деган фикр ўтарди.

Лекин таътил ичи бирор марта ҳам Бекмирзанинг кўнғироқларига жавоб бермади. Ўзи ҳам кўнғироқ қилмади... Отпускадан қайтиб келгач, биринчи куниёқ аяси:

—Анавининг ҳар куни сўрайди... Келдим деб қўй ҳеч бўлмаса, — дея минғирлади. Бироқ Солиҳа келганини Бекмирзага хабар қилмади.

Эртаси ишга чиқди. Тушликка яқин телефон узоқ жиринглади. «Бекмирза ака!» дея юраги шув этди. Чиндан ҳам Бекмирза экан. Овозларидан ҳаяжонланганлари сезилиб турса-да, лекин бамайлихотир саломлашишди. Ўзаро ҳол-аҳвол сўрашди. Сўнг Бекмирза:

— Бугун «висолхона»га келасизми? — деб қолди.

— Йўқ. — Ўз овозининг қатъий, айна пайтда бо-сиқлигидан Солиҳанинг ўзи ҳам ҳайрон қолди, — мен у ерга қайтиб бормайман. Ўша куни қизингизнинг оғзидан эшитган ҳақоратлар менга бир умрга татийди!

Бекмирза миқ ҳам эта олмади...

Отасининг Тоҳир қўлига тасодифан келиб қолган зотдор қорабайир билан астойдил шуғулланиб қолиши уйдагиларни ажаблантирди. Бу от эгаси Тоҳирдан олган қарзини уза олмай эвазига зотдор отини бериб юборган, бироқ бу хонадонда ҳеч қачон от парваришланмаганлиги боис асл тулпор худди қорамол ёки қўй каби боқиларди. Бекмирзанинг от билан шуғулланишига бир оз хайратланишса-да, аммо қаршилик кўрсатишмади. Моҳигул ўша калтакланган кундан буён Бекмирза билан гаплашиш у ёқда турсин, юзига ҳам қарамас, Севара эса аввалгидан-да ашаддий ёвга айланган эди. Тоҳир тасодифан кўришиб қолишса саломаликдан нарига ўтмасди. Солиҳа «висолхона»га келишдан қатъиян бош тортгандан сўнг Бекмирза у ердан ҳам оёғини узди. Бир-икки карра Солиҳанинг ишхонасига бориб, у билан кўришди, аммо, назарида жувон ортиқча рўйхуш бермагандек туюлди-да, бошқа бирон-бир жойда учрашиш ҳақида гап очишдан ўзини тийди. Лекин кунда ё кунора кўнғироқ қилиб аҳволдан хабар олиб турарди. От парвариши хусусида билафонлардан маслаҳатлар олиб астойдил ишга киришиб

кетди. Секин-аста от минишнинг ҳам ҳавосини ола бошлади. Баҳорга чиқиб, тузуккина чавандозга айланди...

Илк баҳор кунларидан бирида кечки пайт Тоҳир отасининг ҳузурига кирди.

— Дада... — У оғирлигини у оёғидан-бу оёғига солиб, негадир узоқ тараддудланди, — бир гап... Маслаҳат бор эди...

— Хўш? Гапиравер!

— Сиз... Анчадан буён «бизнесимиз» аҳволидан бе-хабарсиз... Аммо, ишлар яхши эмас...

— Менимча, ҳаммаси жойида шекилли!

— Сиз... Бехабарсиз... Аслида онам қўймади, Севара дод деб туриб олди. — Сизнинг улушингизни савдога аралаштирганимиз йўқ! Натижада...

Бекмирза тонг қотиб қолди. Сўнг бир-икки юти-ниб, ўзини босди. Бирпас хаёлларини йиғиб, жим турди.

— Демак... кейинги бир йил ичида менинг улушим савдога аралашмади...

— Ҳа, аммо, банкада тургани учун маблағингиз анча кўпайган...

Тоҳир ҳамон хижолат ичида, нима қиларини билмай турарди... Ҳа, чиндан ҳам бу Моҳигул билан Севаранинг иши, Тоҳирнинг бу четлатишга алоқаси йўқ, аммо индамай туриб онаси билан сингисига шерик бўлган.

— Хўш, энди нима қилиш керак! Хўп, аралаштир-маса... Билганини қилсин! Мендан нима истайсан?

— Озгина харажат чиқиб қолди... У ёқ-бу ёқни йиғиштирдик, барибир уч-тўрт миллион сўм етмаяпти... Шунга...

— Хўш?!

— Отни сотмоқчимиз!

Бекмирза бирпас серрайиб турди-да, кейин қаҳ қаҳ уриб кулиб юборди.

— Энди... Шуни ўйлаб топишибдими? Майли, со-тинглар! Қарши эмасман!

Тоҳир бундай шартаки жавобни кутмаган эди, бирдан тарвузи қўлтиғидан тушди. У ҳам Моҳигул, Севара қатори дадасининг жаҳли ўйнаб кетиши, бақир-чақир, навбатдаги тўс-тўпалонни кутган, шунга яраша

ҳозирлик кўрган эди. Иккинчи қаватдаги тўртта хонанинг учтасини эгаллаган Севаранинг эшиги очиқ, афтидан вағир-вуғур бошланса, чошиб кириш мақсадида у ҳам тайёргарлик кўриб турган, пастда нафасини ичига ютиб кутаётган Моҳигул ҳам жанжал бошланиши билан тепага югуришга шай эди. Тоҳир яна бир зум тарадудланди, кейин оҳиста:

— Дада, — деди, — биламан, отга анча ўрганиб қолдингиз... Яхшиси, ўша пулни сизнинг ҳисобингиздан олиб қўяқолайлик, от эса қонуний тарзда сизга ўтади.

— Ҳа, ўғлим-а, ўғлим-а! Майли, билганингни қил! Ҳозир десанг ҳозир ўтказиб бераман, менга фарқи йўқ. Эртага бозорни кўр, отинг савдода қанчага кирадиган бўлса, ўша миқдорни пул ўтказиш ҳисобига айлантирда, менга кел — ўтказиб бераман!

Ўша кундан бошлаб ота ва хонадоннинг иккинчи қисми бир-бири билан мутлақо бегоналашиб кетганлигини оила аъзолари ичдан тан олишди...

Орадан анча вақт ўтиб, ёнган гулханлар ўчди, кулга айланди... Моҳигулнинг қалбида қўзғалган ўта кучли нафрат, алам, ғазаб олови ҳам вақт ўтган сари пасая бошлади. Бунинг устига оловни кучайтирадиган, ҳеч бўлмаса бир маромда ёниб туришини таъминлайдиган жиддий воқеа ҳам рўй бермади.

От масаласининг эса бирдан ёрилган пуфакдай дами чиқиб кетди. Узункулоқ гапларга қараганда Бекмирза билан Солиҳанинг муносабатлари совуқлашган, ҳозир ҳатто кўришишмас ҳам эканлар... «Нима бўлганда ҳам, болаларимнинг отаси, невараларимнинг бобоси, неча йиллар бирга яшадик... Бу... ахлатни қайси эркак емабди! Ҳар бир одамда шунақа... айниш даври бўлади дейишади... Урган бўлса... ургандир! Хотинига қўл кўтармаган эркак зоти жуда кам бўлса керак ўзи...» Моҳигул шундай ўйлар гирдобидида қийналар, аммо эрига яқинлашишга асло журъат этаолмасди. Ахир, дунёда энг тузалиши мушкул нарса қалб билан қалб орасидаги бузилган кўприқдир дея бежиз айтишмаган...

Ниҳоят, ўртадаги муносабатларни тиклаш, ҳеч бўлмаса гаплашиб олиш учун баҳона ҳам топилди. Тоҳирнинг кичик ўғли бу йил кузда мактабга бориши керак, лекин ҳали суннат қилинмаган эди. Она-ўғил

бу хусусда аввал ўзаро обдон маслаҳатлашиб олишди. Севарани ҳам хабардор қилишди.

— Дадам... — дея шундан сўнг саволомуз ва хижолат аралаш аясига термилди ўғил.

— Қани, юр-чи... — кутилмаганда ўрнидан кўзгалди Моҳигул, — Хабардор қилмасак, маслаҳат солмасак уят бўлади. Севара, сен қол, ҳозирча кирмай туратур.

Эшикдан узун-қисқа бўлиб кириб келган она-ўғилни кўргач, Бекмирзанинг кайфияти бузилди. «Яна бир балони бошлади булар!» Телевизор кўриб ёнбошлаб ётган эди, ўрнидан истар-истамас кўзгалди. Стол атрофига жойлашиб, фотиҳа ўқишди. Бекмирза столдан бошини кўтармай ўтираверди.

— Дада, бир маслаҳатли иш бор...

— Гапиравер!

— Ҳой, инсон! — бирдан тутоқди Моҳигул, — сизга нима бўлди ўзи! Аразласам, ҳафа бўлсам менга ярашади! Лекин, бирор нарса дедимми? Бир оғиз узр сўрар дейман... «қизишиб кетибман, айб менда!» деган каломингизни мана бир йилдан бери кутаман! Қанақа эркаксиз! Узр сўра деб чиққаним ҳам йўқ! Гап шундаки, Тоҳирнинг ўғли бу йил мактабга боради. Ҳали суннат қилингани йўқ! Шунини маслаҳатига чиқдик! Нима дейсиз?

Бу Бекмирзанинг хаёлида ҳам йўқ гап эди. У бирдан булутлар орасидан ерга тушди. Дарҳақиқат, шундай-ку! Ахир, Бекмирза қанча-қанча ўртоқларининг неварга тўйларида қатнашди, еб-ичди, ўйнаб-кулди. Ўзига ҳам навбат аллақачон келган...

— Тўғри, — дея анчадан кейин бошини кўтарди у, — сен ҳақсан, Моҳи... Айб менда... мана ўғлим олдида сендан кечирим сўрайман... Иккинчидан... аҳволимни биласан... Мен... Оила учун тамом бўлган одамман... Бунда сизларнинг заррача айбингиз йўқ... Ҳаммаси ўзимдан!

У анча муддат жимиб қолди. Она-ўғил ҳам сукут сақлашди.

— Неварани тўйи ҳақида яхши ўйлабсизлар... Аммо, ҳали хиёл эртамикан? Ёмғир-сочинли кунлар ўтиб, мева-чева пишса... Июнь, июль ойларида яхшироқ бўлармиди. Бир чиройли тўй қилардик...

Шу фикр ҳаммага маъқул келди. Эртасига Севара

ҳам дадасига салом берди. Неваралар илгаригидай бободан хуркимай қўйишди. Уч-тўрт кун ўтиб, Тоҳир яна дадасининг олдига кирди.

— «Боржоми»ни ичадиган сархил одамлар кўплигини биласиз, дада. Баъзан Москвадан атайлаб ҳавасга уч-тўрт шиша олиб келадиганлар бор... Бир грузин таклиф қияпти... Туркманистон орқали ўтказиб бераман деяпти... Ўтказиб ололсак, ярмини Хоразм билан Қорақалпоғистонда, ярмини Тошкент билан водийда тарқатиб юборардик...

— «Боржоми» билан шуғулланишмаяптими ҳозир?

— Жуда кам. Сабаби, ўзимизда турли шунақа ичимликлар кўпайиб кетди-ю... Ҳозирги ёшлар эса фарқига бормайди. Лекин «Боржоми»ни эсдан чиқармаганлар ҳам кўп... Агар сизнинг маблағингизни ишлатсак...

— Ҳисоб-китобингни чиқарган бўлсанг, шуғулланавер!

Оилавий муносабатлар тикланди, аммо кўнгил барибир илимади. Шунча йиллик хотини Моҳигулга Бекмирза аллақандай олисдаги, баайни ғирт бегона бир аёлга қарагандек қарарди. Кўнгил Солиҳа томон талпинарди, уни қўмсарди, унга зор эди, холос...

— Солиҳа! — деди у бир куни телефонда. — Келинг, қўйинг шу аразларни! Ахир, шаъран қонуний хотинимсиз! Бошқа жой олдим, ўша ерда бирга яшай-верайлик! Ўғлингизни ўз ўғлимдай ўстираман... Онангиз ҳам анчагина ўрганиб қолдилар шекилли энди...

Солиҳа узоқ ўйланиб қолди. Сўнг:

— Бу телефонда ҳал этиладиган масала эмас, Бекмирза ака, — деди. — Лекин гаплашганимда ҳам айтадиган фикрим қатъий: мен аямни ташлаб ҳеч қаёққа кетмайман!

Бекмирзанинг тарвузи қўлтиғидан тушди.

У тонг қоронғисида ўрнида турди. Пастки қаватдаги хоналарда чироқ ёқилган, афтидан, Моҳигул намоз ўқишга ўтирди шекилли. Кейинги бир йил ичида бу аёл диний маросимларни тўла-тўкис бажаришга киришган, келаси йили Ҳаж сафарига отланишини дилига туккан эди. Бекмирза кийиниб, секингина қуйига тушди. Шарқда осмон бўзара бошлаган, ғарб ҳали тимтирс рангда, унда-бунда сийрак юлдузлар учаётган шамдай пирпирайди. Бекмирза ичида калима ўгириб

аста ҳовли айланди. Тонг саҳарда ёмон туш кўрибди... Ариқдаги бўтана тўлқинларда куйи эниб, юқори кўтарилиб сузиб келаётган қоғоз қайиқча бирдан лойқа сувга кўмилди... Чўка бошлади... Шу аснода қайиқ ичида Солиҳа кўринди... У чўкаётган қайиқни тарк этишга шошилмас, бўлаётган хавfli воқеага эса парво ҳам қилмасди... Юзлари тош қотган... Кўзлари тубида маъюс ва... мудҳиш, кўкиш рангли аланга... Бу кўзлар худди узлуксиз майда пуфаклар чиқараётган шампан виноси тўла қадаҳга ўхшайди...

— Солиҳа! — дея бор кучи билан бақирди Бекмирза ва ўзини ариққа отди...

Шу лаҳзада у пастга қилаб тушди. Ва уйғониб кетди.

Ҳа, кеча эрталаб кўчадаги ариқда оқаётган қоғоз қайиқчани кўрган ва кўнгли аллақандай, болаларча, губорсиз шодликка тўлган эди. Тушида эса... Бу, энди, тақдирнинг қайси зарбасидан даракчи экан? Кейинги уч-тўрт йил ичида Бекмирза турмушдан рўшнолик кўрмади, ҳисоб. Ҳаёти гиди-биди, уруш-жанжал, турфа тўполонлар ичида ўтяпти. Тўғри, кейинги чамаси ўн-ўн беш кун оралиғида оиладаги вазият бир оз юмшади. Моҳигул ортиқча хархаша қилмай кўйди. Севара ҳам дийдиёларни бас қилди. Тоҳир эса аввалгидай ўзи билан ўзи овора... Лекин, Бекмирзанинг кўнглига чироқ ёқса ёришмайди. Сабаби — Солиҳа! Унинг бепарволиги, ўзини тинимсиз Бекмирзадан четга тортиши, хилма-хил баҳоналар билан учрашувларга келмаслиги — хуллас, бегонасирашнинг кучайиши Бекмирзанинг юрагини ўртарди. Бунинг уйига узунқулоқ гапларга қараганда синглисининг қайноғаси Солиҳага харидор эмиш. Олий ўқув юртининг кўзга кўринган домлаларидан бири, бадавлат, бекаму кўст, бева одам... Солиҳанинг кундан-кунга бегонасираб, олислаб бориши замирида шу илинж ҳам ётмаяптимикиан? Бироқ шу ерга келганда Бекмирза беихтиёр истиғфор айтади: йўқ, Солиҳа ҳеч қачон бундай айёрона, зимдан, кимлар биландир келишиб олиб иш қиладиган аёл эмас! Агар муносабат ҳосил бўлса, у очиқ айтарди! Ахир, қанча синовлардан ўтди бу севги!

Афтидан, ўша Севара висолхонага бостириб келган куни бўлган даҳанаки жангда қизи бир нималар дея

Солиҳанинг кўнглини чилпарчин қилган... Лекин нима деган у? Солиҳа бу ҳақда оғиз ҳам очмаяпти...

Бекмирза юқорига, ўз хонасига қайтиб кирди-да, Солиҳага кўнгироқ қилди. Ҳар галгидай гўшакни она-си олди. Ҳар галгидай Бекмирза яна ўзини йўқотди. У кампир билан гаплашишни ёқтирмас, зеро, бу кекса аёлнинг куёвга нисбатан нафрати ҳамиша, ҳар бир сўзи ва ҳаракатида намоён эди.

— Саломалайкум! Яхшимисизлар? Соғлиқларингиз? Узр, жуда зарур бўлиб қолдилар... Солиҳахон...

Кампир миқ ҳам этмади. Гўшакни аппарат ёнига қўйиб, афтидан, Солиҳанинг хонасига қараб кетди. Ҳа, майли, шунисига ҳам шукур... Қарғаб, гўшакни жойига «шилқ» этиб қўйганида нима бўларди?

— Алё! Бекмирза ака! Салом, яхшимисиз? — Бекмирзанинг томирларида гўё қотиб қолган қон яна юришиб кетди, баданига ширин титроқ кирди.

— Солиҳа... — дея кўзларидан ёш оқиб кетди унинг!.. — Соғиндим... Жудаям соғиндим... Сизсиз ўлиб қоламан... Ўлиб қоламан, Солиҳа! Нима бўлди ўзи? Нима қилдим мен? Нима гуноҳ қилдим, ахир?.. Сизсиз ҳаёт йўқ, менга... Ҳаёт — бу фақат сиз! Жоним, жаҳоним менинг...

— Бекмирза ака... — у ёқда афтидан Солиҳа ҳам йиғларди... — Кўйинг, қийналманг... Мени ҳам қийнаманг... Биз учун... келажак йўқ, ахир... Тушунинг буни... Жуда кеч учрашдик... Ўғлим катта бўлиб қолди... Онам бир нарсалар деганми... Мендан жуда аразлаган... Энди... қолган ҳаётимни шунга бағишлайман шекилли...

— Ундай деманг, Солиҳа! Ундай деманг, ахир.

— Менга унинг олдида жуда ноқулай... Ўн олтига тўляпти... Кўзларига қаролмайман...

Солиҳа хайрлашмай гўшакни жойига қўйиб қўйди...

Бекмирза бир муддат шамдай қотиб турди. Кейин гўшакни жойига қўйди-да, кийиниб ташқарига йўналди. Шоша-пиша отхонага кирди-ю, қорабайирни эгарлаб, минганича дарвозадан кўчага чиқиб кетди. От тақир-туқурини эшитиб, Моҳигул жойнамаздан бош кўтарди-да, юзига фотиҳа тортиб ташқарига чиқди.

— Тоҳир! Отанг бир ёққа кетдими?

— Билмадим... Тўсатдан шошилиб, жўнаб қолди-ю...

— Ҳа, бахайр бўлсин, бахайр бўлсин...

Кечкурун Моҳигулнинг безовталиги яна кучайди. Уйнинг иккинчи қавати, Бекмирзанинг хонасига уч-тўрт бор чиқиб тушди: гўё у кўрмай қолиб, эри тепага чиқиб кетганидай... Қоронғи тушди, шом, хуфтон бўлди...

— Тоҳир! Даданг келмади-я... Негадир кўнглим гаш... Эрта саҳар бежо тарзда чиқиб кетувди-я...

— Хавотир олманг, ая! Юргандир бирор жойда...

...Тонг отди. Моҳигул туни билан мижжа қоқмади ҳисоб. Саҳарда дадасининг кўп қаватли уйдаги квартирасига келган Тоҳир у ернинг ҳам бўшлигини айтди. Орадан уч кун ўтиб, у Солиҳа билан ҳам учрашди. Жимжитлик. Солиҳа ҳеч нарсани билмас экан. Узоқ-яқин кишиларга кўнғироқ қилинди. Россиядаги танишлар, ҳамкорлар йўқланди. Минг таассуфки, Бекмирза сувга чўккан тошдай дом-дараксиз эди. Орадан икки-уч ой ўтгач, ноилож милицияга ҳам мурожаат этишга мажбур бўлишди. Белгиланган муддат тугаб, суриштирув ишлари ниҳоясига етгач, милиция қидирув эълон қилди... Шу билан Бекмирза отлиғ дуппа-дуруст, тирик одам милиция ҳужжатларида-ю, яқинлари қалбида яшаб қолди, холос...

Солиҳа Тоҳирдан отасининг дом-дараксиз йўқолгани ҳақидаги хабарни эшитди-ю, ўзини тутолмади. Кўз олди қоронғилашиб, аста стулига ўтириб қолди.

— Нега? Нима бўлди?..

— Ҳайронмиз, опа... Ҳеч нарса деганлари йўқ... Тонг саҳарда отини минди-ю, чиқиб кетди...

— Уч кун бўлди денг...

— Ҳа, опа, уч кун илгари...

Уч кун илгари! Бу сўзлар Солиҳанинг юрагига хан-жардай қадалди. Уч кун илгари! Ҳа, ҳаммаси тўғри — уч кун илгари, кечкурун телефонда Солиҳа... жуда кўпол гапирган, ўғлини пеш қилиб, гўшакни шартта жойига ташлаб қўйган, ҳатто хайрлашмаган ҳам эди Бекмирза билан! Эҳ, фаросатсиз, нодон, ақли қисир аёл, сен нима қилдинг, нима қилиб қўйдинг! Ахир, билардинг, Бекмирзада сендан бошқа ҳеч нарса, ҳа ҳеч нарса йўқлигини! Ўзингда-чи? Сенда ҳам нима бор, ахир Бекмирзадан ўзга! Бор будидан айрилган, шир яланғоч одамга тубсиз сув қаърига чўкишдан айро йўл ҳам борми?

Шу куни у Тоҳирга нима деди, ишхонада ўзини қандай тутди — билмайди, кўзини очса шаҳар паркида, илк баҳор ёмғирлари ювган йўлақларда кезиб юрган экан... Улар бу йўлақларда ҳеч қачон қўлтиқлашиб кеза олмаганлар, ҳеч қачон манави аргимчоқларда қийқириб уча олмаганлар... Улар бир-бирларига бўлган ҳиссиётларини ўзларидан ўзга одамга ошкор қила олмаганлар...

«Бекмирза ака... Бекмирза ака... Мени кечиринг... Биламан, сиз тириксиз... Қаердадир борсиз, ҳаётсиз! Бошқа фикр менда йўқ... Чунки... Сизнинг дунёда йўқлигиниз исботланган куни бу дунёнинг менга ҳам ҳожати қолмайди...»

Шу кундан бошлаб у ишга ўз вақтида келар, топшириқларни бажарар, кечки пайтда фақат уйга қайтар, онасига, ўғлига айтилиши керак гапларни айтар, эшитиши лозим фикрларни эшитар ва... ўз ўрнига биқиниб тонггача ярим уйғоқ, ярим ухлоқ ҳолатда ётар эди... Вақт эса ҳар доимгидай на унинг, на дунёдаги бошқа бирор жонзотнинг на қайғуси, на қувончига парво қилар — у фақат олға елар ва елар эди, холос...

Шундай кунларнинг бирида тонг саҳарда телефон жиринглади. Солиҳа худди шу қўнғироқни пойлаб ётгандай сапчиб ўрнидан турди ва гўшакни қўлига олди.

— Алё...

Гўшакдан кимнингдир оғир нафас олиши эшитилди...

— Бекмирза ака! Гапиринг! Биламан, бу сиз! Чунки, ҳаёт эканлигинизга бир зум ҳам шубҳа қилганим йўқ. Мени кечиринг! Кечиринг мени, акажон! Жоним, юрагим, султоним...

Солиҳанинг кўзларидан дув-дув ёш оқар, овози титрар эди... Лекин, нариги томондаги одам индамай гўшакни жойига қўйиб қўйди...

Солиҳа гўшакни ўрнига ташлади-ю... Қувончдан қийқириб юборди! Ҳа, бу Бекмирза, унинг ўзи! У ҳаёт! У қаердадир яшайпти! Солиҳа ўз хонасида «танавор»га ўйнаб кетди. Хонадаги безовталиқни сезиб, ичкарига кирган она кўзларидан ёш оққан ҳолда рақсга тушаётган қизини кўриб донг қотиб қолди...

Орадан бирор ҳафта ўтгач, ишхонага Тоҳир кириб келди.

— Орадан бир йил ўтди, опа! Энди... Бирор маросим қилсакми... деб...

— Йўқ! Йўқ! Тоҳиржон, отангиз тириклар, тирик! Асло ёмон фикрга борманглар.

Солиҳа кимдир тонгда қўнғироқ қилгани, гапирмаган эсада, лекин у одам Бекмирза эканлигига имони комиллигини айтди.

— Наҳотки! Тилингизга шакар, опагон! Ажаб эмас, ўша одам дадам бўлса!

— Аниқ бу! Ўша одам — Бекмирза ака!

* * *

Икки кундан буён чап кўкраги симиллаб оғриётган эди, кечки пайт ўзини жуда беҳол сезди. «Юрагим бақувват эди, йўқ, юрак бўлмаса керак... Балки бўғинлар, балки асаб...» дея ўзини юпатди у. Эрталабгача гоҳ кўз кетиб, гоҳ хушёр аҳволда ётди. Аҳволи ўнгиламанмади. Чала-пула нонушта қилган бўлди-да, яқин атрофидаги поликлиникага йўл олди.

Кардиолог врач у ёққа буюрди, бу ёққа буюрди хуллас, тушгача у юрак фаолиятини обдон текширтириб, тегишли таҳлилларни қўлга олди-да, яна кардиолог хузурига кирди.

— Ҳа-а, — дея маъноли оҳангда гап бошлади врач таълииларни обдан кўздан кечиргач, — юрак чарчабди, ака... Бир оз дам бермасангиз иложи йўқ...

Докторнинг тавсияси билан у шаҳар четидаги юрак касалликлари шифохонасига борди. Машина уриб шифохонада бир муддат ётганини ҳисобга олмаса у ҳеч қачон касалхонада ётиб даволанмаган эди. Инсоннинг кимлиги, қадр-қиммати касалхонада билинар экан... Бировларнинг бошида бош врачдан тортиб фаррошгача парвона, олдидан одам узилмайди, ўзи ҳам касалга эмас, бўрдоқига боқилаётган новвосга ўхшайди...

Бировларнинг хузурига онда-сонда, у ҳам бўлса қариндош-уруғдан бошқа одам қадам босмайди. Дўхтир-у, ҳамшираларнинг бундай беморларга эътибори ҳам шунга яраша. Улуғбек акага ўхшаган олдига ҳеч ким сўраб келмайдиган беморларнинг аҳволи эса бундан-да ночор. У икки-уч ҳамширага оз-оздан пул бериб, муолажаларни қилдириб юрди. Бироқ, ёлғизлик касалхонада айниқса билинади... Энди ҳаёт нима бўла-

ди? Мана олтмишга етмай юраги ҳам ишдан чиқаёзди. Бу аҳволда келажакда ўзини нималар кутаётганини бемор яққол тасаввур қилди. Юрак касали жуда қалтис, хавфли. Кутилмаганда бу бетиним уриб турган муштдеккина жисмнинг тақ этиб тўхтаб қолиши ҳам ҳеч гап эмас... Олис тунлар кўзларига уйқу келмаган бемор мана шуларни ўйларди.

Кунлардан бир кун у қўл телефонида яна ўша эски, қадрдон рақамга чиқди. Ярим тун, бундай пайтларда телефонни кўтариш малол келади. Аммо зум ўтмай гўшак кўтарилди.

— Алё?

Беморни вужуди таранглашиб, юраги тез-тез ура бошлади. Нима қилсин? Гўшакдан ўзига жудаям таниш, қадрдон нафас олиш яққол эшитилиб турар эди. Ҳа бу ўша, бу унинг нафас олиши!

— Алё? Гапиринг! Кимсиз?

Гўшакда яна сукунат.

— Алё, гапиринг. Бекмирза ака, биламан, бу сизсиз. Бу сиз ахир!

Сўнг аёл йиғлай бошлади...

Беморнинг қўлидан гўшак тушиб кетди. У каравотда ётар, полга тескари тушган қўл телефонида эса оху-нолалар, ялиниш-ёлворишлар эшитилар эди...

— Энди эҳтиёт бўлинг, юрагингизнинг мароми дуруст. Аммо ҳамма нарсани кутса бўлади.

Шундай дея доктор беморга оқ йўл тилади. У уйга қайтди. Кимсасиз, чанг босган, қаровсиз хона. Бу хонадаги ҳар бир нарса юракни сиқади. Орадан беш-ўн кун ўтгач бемор юрак касалликлари хуружидан сўнг соғлиқни тиклайдиган дам олиш уйи, сиҳатгоҳга жўнаб кетди. Ўн саккиз кун ўша ерда ётди. У ердан ҳам бир-икки карра Солиҳага телефон қилди. Лекин унинг гапларига жавоб бермади.

Ёз келди. Кунлар жуда ҳам исиб кетди. Кунлардан бир куни Солиҳанинг онаси уйлари рўпарасида турган эски «Москвич» машинасига эътибор берди. Машина ичида ўтирган кўзойнакли, юзларини соқол босган, аллақандай беўхшов одам уларнинг уйига тескари тарафга термилиб ўтирар, лекин ўй-хаёли шу уйда эканлиги ҳаракатларидан сезилиб қоларди. Кампир бу одамга бир-икки тикилиб қаради-ю, юраги жиғ этиб кетди.

Бу Бекмирза! Ўшанинг ўзи! Қайси бир хаёлда кампир Бекмирза ўтирган машина тарафга бир-икки қадам ташлаган эди, машина бирдан жилиб юборди. Кампир бу гапни Солиҳага айттайми, йўқми дея анча ўйланди. Кейин айтмасликка қарор қилди.

Кузга яқин яна ҳар галгидай ярим тунда Солиҳанинг телефони жиринглади. Солиҳа дарров сизди: Бекмирза!

— Бекмирза ака биламан, бу сиз. Менда айб бўлса узр. Ўшанда кўпол гапирдим — биламан. Бироқ... Ахир шунча вақт ўтди. Бундай юришингиздан маъни йўқ.

— Солиҳа... — Бекмирза шунча вақтдан сўнг биринчи марта овоз чиқарди. Ўша товуш, ўша оханг... Солиҳа додлаб юборди.

— Солиҳа... Кўришайлик... Мен... Касалман!

— Айтинг, қаердасиз. Мен учиб бораман! Ҳозироқ!

— Йўқ, ҳозир эмас. Эртага келинг... Лекин ҳеч кимга айтманг.

Эртасига эрталаб Солиҳа шаҳар четидаги боғга етиб борди. Бир чети паст-баланд адирларга туташиб кетган бу катта, ярми ўрмон, ярми маданий боғ гўшанинг у ер-бу ерида чойхоналар, дам олиш масканлари кўп эди. Солиҳа белгиланган вақтдан икки соат бурун ўша ерга етиб борди. Ҳали эрта тонг. Асфальтланган, кенггина машиналар тўхташ жойининг бир бурчагида битта эски «Москвич» мунғайиб турарди, холос. Солиҳа «Москвич»га эътибор бермади. Бекатнинг бир четидаги ёғоч скамейкага бориб ўтирди. Бир оз ўтгач «Москвич» эшиги ғийқиллади. Ичкаридан қора кўзойнак таққан бир одам тушиб келди. Солиҳа ўша томонга қаради-ю, юзларига ловиллаган ўт тафти урилгандай бўлди. Бекмирза!

* * *

Солиҳа тушдан сўнг кутилмаганда уйига қайтди. Ўғли ҳозиргина мактабдан келган, онаси одатий уй ишлари билан банд эди. Қизининг ғайриоддий равишда (айниқса кейинги бир ярим йил ичида) ишдан барвақт қайтиши Машҳура аяни аввал ажаблантирди, кейин жиндай ўйлантириб қўйди...

— Ҳа... Солиҳа... Жуда эрта келворибсан ишдан...

— Бугун... борганим йўқ ишга!

— Ие, нима бўлди, тинчликми?

— Тинчлик, ая.. кейин айтаман..

Бу қисқа суҳбат Машҳура аянинг юрагидаги гашликни яна ҳам авж олдирди. Аммо, унда қизидан бирон-бир гапни ижикилаб сўрайвериш одати йўқ. Кекса ўқитувчи, чинакам зиёли аёл бундай ҳолни маданият-сизлик деб тушунарди...

Солиҳа тушликка ҳам чиқмади. Ўз хонасида шипга термилганича ётаверди. Ая нималарнидир баҳона қилиб бир-икки қизи ётоқхонасига кириб чиқди. Тушликка таклиф қилди, «нима, тобинг қочдимми?» деб сўради.

«Чарчаганман» деган жавобни олгач, яна ташқарига чиқди, лекин, кўнгли тинчимди...

— Нима бўлди? — дея паст товушда қизига мурожаат қилди у учинчи киришида, — Бекмирзадан... бирор нохуш хабар борми?

— Йўқ, ая, — дея беихтиёр жавоб қилди Солиҳа, — у ҳаёт! У... жудаям ҳаёт!

— К...кўрдингми?

Солиҳа илкис шифтдан нигоҳини олиб, онасига қадади.

— К..кўрди деб... ўй...лайсизми?..

— Яширишнинг ҳожати йўқ... Бир-икки ой илгари дарвозамиз тагида «Москвич» машинасини кўрувдим... Рулда... Бекмирза ўтиргандай эди...

— Нима?! — Солиҳа ўрнидан қалқиб турди, — У... келганмиди?!

— Келган, кўп марта келган эди, қизим... — она бирдан кўнглини ёзиб юборди, — Ҳа, дарвоза тагига-ча келарди, бояқиш... Лекин... мен... Ўшами, йўқми, деб... сени безовта қилмадим...

— Ҳа, у тирик, ая! Бугун кўришдик, бир-биримизга дилларимизни ёздик... Аммо...

Солиҳа шундан сўнг индамади. Машҳура ая қизининг сукунатини хонадан чиқиб кетишга чақирик деб тўғри тушунди-да, ташқарига йўналди. Ҳа, Бекмирза бу хонадон остонасини кўзлари билан ўпган, балки, узоқдан Солиҳанинг аста уйига юриб келишини ҳам кўрган, эски «Москвич» рулига ёпишиб олганича кабинадан ташқарига отишдан ўзини бир амаллаб сақлаган...

Энди нима қилсин, Солиҳа? Бечора, ҳа, тўппа-

тўғри маънодаги бечора Солиҳа! Бугун Бекмирза шартни қатъий қўйди.

— Солиҳа... Биласиз, сизнинг йўлингизда ҳамма нарсани, ҳатто, ҳаётимни ҳам ўзгартирдим... Мен... ёши олтмишга борган одам бир аёлнинг муҳаббатига сазовор бўлиш учун умрим бўйи эришган барча нарсалардан воз кечдим... Биласиз, бир пайтлар мен ҳам олимлик даъвосида анча-мунча нарсалар ўқиганман, ўрганганман... Хазрат Навоий умрлари сўнггида ёзган дostonларида Шайх Саъноннинг бир насроний гўзалга ишқи туфайли динидан воз кечгани ва ҳатто ўшанинг кўйида... чўчкабоқар бўлганини ёзганлар!... Ҳа, ишқ, ҳақиқий ишқ не кўйларга солмайди инсон фарзандини! Менинг сизга ишқим Шайх Саъноннинг насроний қизга ишқидан юз карра оловлироқдир, жоним!

Ҳа, Шайх Саънон динидан, иймонидан воз кечган бўлса, мен бор-йўғим, уруғ-аждодим, ота-онам қўйган исми-шарифимдан ҳам юз ўгирдим. Ҳаммаси сиз учун, сиз билан озгина бўлсада бирга ҳаёт кечириш учун! Ўзгалар назарида мен жинниман. Чунки, ақли соғ, ёши олтмишга борган одам ҳеч қачон бу ишни қилмайди. Фақат... Жинни бундай... йўлга киради! Мен эса жинниман! Муҳаббат жиннисиман!

Майли... Ҳамма иш бўлди... Ўтди... Лекин, юракдаги муҳаббат олови ўчмади... Сиз билан учрашувдан мақсад... Энди сиз ҳам ҳамма нарсадан воз кечасиз!... Менга, Улуғбек Аҳмедовга турмушга чиқасиз... худо қанча умр берса шунча яшаймиз... Мен ҳозир бутунлай бошқа вилоятда истиқомат қиламан. Кичик бир шаҳарнинг бир четида, икки хонали гариб уйим бор... Уй анжومي ҳам бир ногироннинг аҳволига муносиб... Агар... кетсангиз ўша жойда яшаймиз! Мен ногиронлик нафақаси оламан, сиз бирор жойда ишлайсиз...

Менинг ҳаёт эканлигим ҳақида оила аъзоларим билмагани маъқул...

Бекмирза гапини тугатди... Ораларида бошқа суҳбат бўлмади... Боғ четидаги кафедра бир пиёла чой ичишди... Сўнг Бекмирза уни уйига ташлаб қўйди.

* * *

Бекмирза уйига кирганда вақт тушдан оғиб қолган, хона эса жуда иссиқ эди. Кичик шаҳар четидаги бу

уйда иситиш тизими ишдан чиққан, одамлар овқат пиширадиган газ плитани ёқиб қўйиб ёки турли электр иситкичлардан фойдаланиб қишни ўтказиб олишарди. Бекмирза эрта саҳар йўлга тушганида электр плитани узиб қўйишни унутган экан. Яхшиямки, Солиҳа билан узоқ ўтириб қолишмади... У электр плитани ўчириб, эски, у ер-бу ери қирилган диванга ўзини ташлади.

Солиҳа деярли ўзгармабди, ўша қомат, ўша ҳусн-малоҳат... Лекин хиёл озган, бироқ бу озгинлик қоматини қизлардай тик кўрсатади, холос. Эҳ, бир йилдан ортиқ вақт давомида Бекмирзанинг юрагида тўпланиб қолган қанча-қанча изҳорлар, дил дардлари айтилмай қолди! Лекин, кўнгли чоғ, бир дамликкина висол шавқи Бекмирзани буткул яшартириб юборган эди. Дунёда ҳеч бир ҳолат севган аёл висоличалик ёшартирмайди эркакни. Лекин, Бекмирза учрашувда атайлаб ўзини жиддий тутди. Солиҳа учун у билан бирга яшашдан ўзга йўл йўқлигини гўё таъкидламоқчи бўлди. Ҳа, Бекмирза энди кечаги бойвачча эмас, у бугун оддий нафақахўр, ғариб бир хонадоннинг бечораҳол эгаси, тагида аранг харсиллаб-хурсиллаб юрадиган пачоқ «Москвич»... Қани, рози бўладими Солиҳа шундай одам билан умргузаронлик қилишга? Ҳа, чинакам синов пайти келди... Лекин, Солиҳа келади! Бекмирза бунга амин.

Ўшанда, Солиҳадан рад жавоби олиб, дили мислсиз ғурбатга тўлган кунларнинг бирида у тонг қоронғисиди қорабайирни минди-ю, шаҳардан чиқиб кетди. Қаёққа бориш, нима қилишни ҳам ўйлагани йўқ. Шаҳардан олислагач отни ўз ҳолига қўйди. Қорабайир эгасининг эътиборсизлигини сезгач, аста йўрғалаб, йўл четида хиёл кўкариб қолган ўт-ўланларни чимдий-чимдий йўлида давом этди. Кўп ўтмай от ўз ҳолича йўлдан четга бурилиб ўрқач қирлар томон йўналди. Орадан учтўрт соат ўтгач от қирлар ошиб бошқа вилоят худудига кириб борди. Қандайдир қишлоқлардан ўтди ва ниҳоят ДАН постига етиб келди... Бекмирза нега айнан шу ерда жонига қасд қилди? Нима мақсадда? Ўзи бу ҳолни изоҳлашга ожиз... Афтидан, милиция ходимини кўрганда кўз ўнгида ҳукумат ва халқ гавдаланди шекилли, ўз ғариб аҳволига шу ерда, гўёки ўзига хос суд олдида яқун яшашга урунди. Касалхонада ўзига келганда эс-ҳуши жойида эди. Аммо, атайлаб хотирасини йўқот-

ганга солди... Қизиқ, шундоққина қўшни вилоятдан нега уни топиша олмадилар экан? Ахир, милиция қидирув эълон қилган, суратлари тарқатилган... Тўғри автофалокатдан кейин олинган суратда Бекмирза ўзига ўхшамайди... Ҳарҳолда бундай воқеалар бўлади, тарқатилган суратдан уни таний олмаганлар. Лекин, наҳотки от билан боғлиқ ҳодиса ҳам ҳеч кимнинг эътиборини тортмаган?... Наҳот, оиласи, фарзандлари шу қадар безътибор? Солиҳачи? Тўғри, у Бекмирзанинг от парваришлаши, миниб юришидан беҳабар эди. Чунки, ораларига совуқчилик тушгандан сўнг отга илакишганди Бекмирза. Ҳа, бу чигалликни неча карра ўйламади, бош қотирмади у... Майли, бўлар иш бўлди, ўтадигани ўтди... Қалбида оиласига нисбатан ҳеч қандай интилиш йўқ, ҳатто, илгарилари эркалаб юрадиган неваралари ҳам кўзига кўринмайди...

Солиҳа таклифига рози бўлса мутлақо янги ҳаёт бошлайди. Бу ёғи ёлғиз худога аён, балки, фарзанд кўрар, бахтли бўлар... Лекин, энг муҳими Солиҳа ёнида бўлса, бас! Бошқа ҳеч нарса керак эмас. Умрининг қолган озгина қисмини чинакам бахт кўйнида ўтказсин, ахир. Ё худо, умр сўнгида ҳеч бўлмаса шу озгина бахтдан, фаровонликдан бебаҳра қилмассан...

* * *

...Офтоб чарақлаб турибди. Баҳорнинг танга хуш ёқадиган мусаффо, илиқ шабодаси эсяпти. Бўтана сувлар айқириб, қирғоқларни ямлаб-ямлаб оқаётган ариқ узра бир қоғоз кема чирпирак бўлиб боряпти. Аллақандай эски, зич ёзувларга тўла қоғоздан ясалган кема бу. Майда тўлқинлар кемачани коптокдай бири-бирига иргитади, кемача тўлқинларнинг кафтларида ўйноқлайди, гоҳ гир айланди, гоҳ тўлқинлар узра учиб юқори кўтарилади ва яна пастга шўнғийди... Қоғоз кема тўлқинларга омонат кема... Мана, шиддатли, улкан тўлқин кемани қирғоққа улоқтирди. Қалин ажриқлар устига тўнтарилиб тушган кема бир муддат ўша ерда қолди. Лекин кўп ўтмай яна бир тўлқинга минди-ю, сафарини давом эттирди... Соҳил эса яқин, жуда яқин эди...

Солиҳа уйғониб кетди. Тонг отибди. Қушларнинг одатий чуғур-чуғури авжида. Фаройиб туш... Ҳа, икки-

уч кун илгари Бекмирза айтган гаплар таъсири бу. «Инсон ҳаёти тўлиб-тошиб оқаётган ариқдаги қоғоз кемага ўхшайди, — деган эди у, — қоғоз кемага ҳар бир дақиқа ганимат. Чунки у ариққа ҳам, жўш ураётган тўлқинларга ҳам фарқсиз, аҳамиятсиз нарса. Ўтаётган дунё учун на ҳар қандай улуғ зот, на буюк иншоотнинг чивинчалик аҳамияти бўлмаганидай... Қоғоз кема иложи борича кўпроқ ва узоқроқ сузиш пайида бўлади, холос. Лекин оқибати барибир чўкиш, йўқолиш билан яқунланади... Бизнинг умримиз ҳам шундай. Тўлқинлар кифтида ўйноқлаган кемача сурурига ўхшаш туйғулар инсон қалбида ҳам тез-тез қўзғалиб туради. Умрнинг энг гўзал дақиқалари улар! Сиз билан ўтган дамларим ана шундай сурурдан нурафшон эди. Умр юксак тоғдан пастга отилган шалола тезлигида кечяпти. Келинг, уни озгина бўлса-да тўхтатайлик, кечиктирайлик... Бунинг учун на молу давлат, на амалу мансаб, на шону шуҳрат керак... Бунинг учун Сиз ёнимда бўлсангиз кифоя...»

Солиҳа энтикди, дераза пардасини четга суриб, тиниқ баҳор осмонига термилди. Бекмирза соф виждонли, халол, чинакам маънодаги эркак киши. Уни севиш... ўзи бир бахт! Ораларидаги муносабат худди қон босимидай кўтарилиб-тушиб туришига қарамай, Солиҳа ҳаётига ёлқиндай кириб келгани учун Бекмирзадан миннатдор. Ахир, Бекмирзасиз қандай яшади у неча йиллар?.. Қандоқ қилиб яшади? Наҳот, яшади?!

Аёл ўрнидан туриб деразани очди, ичкарига тоза, муздай ҳаво ёпирилиб кирди. У кийинди, эрталабки уй юмушларига киришди. Аммо, Бекмирза билан учрашувдан кейин кўнглида бошланган ғалаёнлар ҳали босилгани йўқ, бечора жувон бир қарорга кела олмай ҳалак... Уйда ҳам, ишда ҳам босар-тусарини билмайди у — нима қилсин? Бекмирзанинг таклифига Солиҳа жон-жон деб қўшилади. Ошиғи билан дунёнинг нариги четига кетиш ҳам маъшуқага чексиз роҳат-фароғат бахш этади. Аммо...

Онаси нима дейди? Кап-катта йигит бўлиб қолган ўғлига қандай деб изоҳлайди бу ҳолни? Ҳа, онаси ҳеч қачон у билан бегона юртга кетмайди. Ўғилнинг ҳам бориши даргумон. Ахир, Бекмирза шу ҳолни жуда яхши тушунади-ку!.. Унда... нечун бундай шартлар қўяди?..

Нафсиламрини айтганда уни ҳам англаш мумкин, чунки Бекмирзанинг шахси очилса, бу одам яна эски оиласига қайтиши керак... Кейинги тўрт-беш йил ичида эса кўз очиб кўрган оиласи унга уқубатдан ўзга нарса бермади. Хотини, болаларидан кўнгил совутан. Солиҳа Бекмирзанинг ҳузурига албатта тез-тез бориб туради, маълум муддат, икки-уч кун борингки, ҳафта-лаб бирга яшаши ҳам мумкин... Аммо, бунда Бекмирзанинг тириклиги, ўзга шаҳарда Солиҳа билан умргузаронлик қилаётганлигини ортиқ яшириб бўлмайди. Албатта, бу ҳолдан хабар топишади. Унда... Унда яна қиёмат қойим юзага келиши шубҳасиз. Лекин, бир нарса аниқ — Солиҳа ҳам онаси билан ўғлини ташлаб кета олмайди!

Солиҳа уйдан чиқиб, бекат томон кетар экан, йўлда учраганлар аёлга ҳайрат билан қараб ўтардилар. Чунки, туппа-тузук кийинган, гўзал бу жувон атрофга парво қилмай, секингина юриб борар, кўзларидан эса тинимсиз шашқатор ёш оқарди...

АЛИШЕР ИБОДИНОВ

СОҲИЛ ЯҚИН, ЯҚИН...

Қисса

«Sharq» нашриёт-матбаа
акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2010

Муҳаррир *Б. Эшнўлатов*
Бадий муҳаррир *Т. Қаноатов*
Рассом *Ф. Башарова*
Техник муҳаррир *Д. Габдрахманова*
Саҳифаловчи *М. Атхамова*
Мусаҳҳиҳлар: *М. Зиямухамедова, Ж. Тоцрова*

Босишга рухсат этилди 05.12.2009. Бичими 84x108^{1/32}. «TimesUZ»
гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табағи 7,56. Нашриёт-ҳисоб
табағи 7,2. Адади 5000 нусха. Буюртма № 4523. Баҳоси шартнома
асосида.

«Sharq» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси босмахонаси,
100000, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41.